

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 21 листопад 2022

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штиршов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ:

ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 21 листопад 2022 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"*

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 10.11.22 р.
Підписано до друку 10.11.22 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 17.7.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 1011/2.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2022

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

1.1. Високий науковий рівень статті.

1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.

1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).

1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.

1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)

2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.

2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.4. Анотація.

2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).

2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).

2.5. Ключові слова (5–8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

— постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

— аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

— формулювання цілей статті (постановка завдання);

— виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових

результатів;

— висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;

— список літератури;

— список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.

3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezberezeni u format .doc dla Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).

3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).

3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).

4.2. Анкета (скачати на сайті).

4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):

— якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);

— якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 21 листопад 2022 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Русак Д. М., Резнікова Н. В., Іващенко О. А.

Виклики управлінню ризиками і стратегічному плануванню виробничих процесів у глобальних ланцюжках створення вартості в умовах кризи в сфері охорони здоров'я і кліматичних змін 5

Юдіна О. І.

Оцінка впливу інвестиційно-інноваційних витрат на ефективність адміністративно-збутової діяльності підприємств готельно-ресторанних послуг 13

Нестеренко С. С.

Управління фінансово-економічним станом лісової галузі 19

Марчук Ю. М., Карпук А. І., Дзюбенко О. М., Буценко Р. А.

Інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора як складова фінансово-економічного механізму лісогосподарювання 24

Іляш О. І., Шевчук О. А., Семенченко Н. В., Рощина Н. В., Канколонго Родрік Мбуї

Вплив соціокультурних чинників на діяльність транснаціонального бізнесу (на прикладі Китаю, Індії, Пакистану) 36

Маслиган О. О., Тодьєрішко Е. В., Баула О. В., Лютак О. М.

Внутрішні мережі та системна маршрутизація кластерів туризму та готельно-ресторанного бізнесу 43

Халатур С. М., Чоловський Д. О.

Проривні технології фінансового менеджменту використання капіталу в контексті стабілізації національної економіки 49

Куницька-Іляш М. В.

Пріоритети галузевого розвитку економіки України: аналіз Стратегії-2030 54

Шулюк Б. С., Булавинець В. М.

Практика та проблематика оцінювання результативності фінансових інструментів і важелів в процесі реалізації проектів державно-приватного партнерства 59

Гаватюк А. С., Стахова Н. П.

Проблеми та чинники формування привабливого інвестиційного клімату України 66

Жежуха В. Й.

Концептуальна модель формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві 73

Тілікіна Н. В., Пеша І. В.

Потреби і проблеми молоді при працевлаштуванні в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України 81

Біляк Ю. В., Суммар Д. В.

Фінансово-економічні наслідки російського військового вторгнення для України та світу 90

Державне управління

Заторожець Т. В., Васюк Н. О., Єгорова Д. Є.

Розроблення стратегії електронної системи охорони здоров'я (eHealth) як один із напрямів удосконалення державної політики у сфері охорони здоров'я України 95

Гололобов С. М.

Понятійно-категоріальні інтерпретації історіографічного розуміння державної політики у сфері культури у науковому дискурсі 100

Дуброва О. М.

Підходи до інтернаціоналізації вищої освіти у контексті дії інтелектуального капіталу на глобальному, національному та локальному рівнях 110

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 21 / 2022

CONTENTS:

Economy

Rusak D., Reznikova N., Ivashchenko O.

CHALLENGES TO RISK MANAGEMENT AND STRATEGIC PLANNING OF PRODUCTION PROCESSES
IN GLOBAL VALUE CHAINS IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL HEALTH CRISIS
AND CLIMATE CHANGE 5

Yudina O.

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF INVESTMENT AND INNOVATION COSTS ON THE EFFICIENCY
OF ADMINISTRATIVE AND SALES ACTIVITIES OF HOTEL AND RESTAURANT
SERVICES ENTERPRISES 13

Nesterenko S.

MANAGEMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC STATE OF THE FOREST INDUSTRY 19

Marchuk Yu., Karpuk A., Dzyubenko O., Butsenko R.

INVESTING IN THE MODERNIZATION OF THE FIXED CAPITAL OF THE FOREST SECTOR AS A COMPONENT
OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FORESTRY 24

Ilyash O., Shevchuk O., Semenchenko N., Roshchyna N., Kankolongo R. Mbuyi

THE IMPACT OF SOCIO-CULTURAL FACTORS ON TRANSNATIONAL BUSINESS ACTIVITIES
(EXAMPLES FROM CHINA, INDIA, PAKISTAN) 36

Maslyhan O., Todierishko E., Baula O., Liutak O.

INTERNAL NETWORKS AND SYSTEM ROUTING OF TOURISM AND HOTEL-RESTAURANT CLUSTERS 43

Khalatur S., Cholovskyi D.

BREAKTHROUGH TECHNOLOGIES OF FINANCIAL MANAGEMENT OF THE USE OF CAPITAL
IN THE CONTEXT OF STABILIZING THE NATIONAL ECONOMY 49

Kunyska-Iliash M.

PRIORITIES OF SECTORAL DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE: ANALYSIS OF STRATEGY-2030 54

Shuliuk B., Bulavynets V.

PRACTICE AND PROBLEMS OF EVALUATING THE PERFORMANCE OF FINANCIAL INSTRUMENTS
AND LEVERS IN THE PROCESS OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE
PARTNERSHIP PROJECTS 59

Gavatiuk L., Stakhova N.

PROBLEMS AND FACTORS OF THE FORMATION OF AN ATTRACTIVE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE 66

Zhezhukha V.

A CONCEPTUAL MODEL FOR THE FORMATION AND USE OF REENGINEERING SYSTEMS IN AN ENTERPRISE 73

Tylikina N., Piesha I.

THE NEEDS AND PROBLEMS OF YOUTH IN EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION
OF THE TERRITORY OF UKRAINE 81

Biliak Y., Summar D.

FINANCIAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE RUSSIAN MILITARY INVASION FOR UKRAINE AND THE WORLD 90

Public administration

Zaporozhets T., Vasiuk N., Yehorova D.

DEVELOPMENT THE STRATEGY OF THE ELECTRONIC HEALTH CARE SYSTEM (EHEALTH) AS THE AREA
OF IMPROVEMENT THE STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH CARE OF UKRAINE 95

Hololobov S.

CONCEPTUAL AND CATEGORICAL INTERPRETATIONS OF THE HISTORIOGRAPHIC UNDERSTANDING OF STATE
POLICY IN THE SPHERE OF CULTURE IN SCIENTIFIC DISCOURSE 100

Dubrova O.

APPROACHES TO THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF THE ACTION
OF INTELLECTUAL CAPITAL AT THE GLOBAL, NATIONAL AND LOCAL LEVELS 110

УДК 339.92:339.97:339.98

*Д. М. Русак,**д. е. н., доцент, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6603-0761>**Н. В. Резнікова,**д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, НН інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2570-869X>**О. А. Іващенко,**к. е. н., доцент, завідувач кафедри економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національна академія статистики, обліку та аудиту**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.5

ВИКЛИКИ УПРАВЛІННЮ РИЗИКАМИ І СТРАТЕГІЧНОМУ ПЛАНУВАННЮ ВИРОБНИЧИХ ПРОЦЕСІВ У ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮЖКАХ СТВОРЕННЯ ВАРТОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я І КЛІМАТИЧНИХ ЗМІН

D. Rusak,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of World Economy and International Economic Relations, Educational and Scientific Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Ivashchenko,

PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Economics and Management of Foreign Economic Activities, National Academy of Statistics, Accounting and Audit

CHALLENGES TO RISK MANAGEMENT AND STRATEGIC PLANNING OF PRODUCTION PROCESSES IN GLOBAL VALUE CHAINS IN THE CONDITIONS OF THE GLOBAL HEALTH CRISIS AND CLIMATE CHANGE

Глобальна криза в сфері охорони здоров'я спровокувала масштабні потрясіння в усіх формах прояву міжнародних економічних відносин, що були спровоковані, в тому числі, розривами в каналах ланцюгів створення вартості та глобальних ланцюгів поставок. Мета статті полягає у висвітленні нагальності стратегічного планування виробничої, торговельно-інвестиційної діяльності з позицій безпекового фактору в умовах глобальної невизна-

ченості та актуалізації підвищеного запиту на незаангажований ризик менеджмент як дієвий інструмент реагування на зміни економічної кон'юнктури і бізнес-середовища з метою упередження, локалізації або пом'якшення ризиків від розривів у глобальних ланцюгах поставок і глобальних ланцюгах створення вартості. Встановлено, що ризик-менеджмент глобальних ланцюгів створення вартості залежить від форм прояву ієрархічних відносин між провідними фірмами та компаніями-постачальниками. Класифіковано фактори впливу на стійкість глобальних ланцюгів створення вартості і глобальних ланцюгів поставок. Виокремлено вразливості глобальних ланцюгів створення вартості і глобальних ланцюгів поставок за п'ятьма критеріями за підходом SMAUG. Встановлено чотири основні канали, через які ГЛСВ постраждали від глобальної кризи охорони здоров'я. Виявлено, що досягнення ефективності ГЛСВ в довгостроковій перспективі може бути забезпечене ціною короткострокових втрат ефективності (наприклад, шляхом інвестування в розвиток постачальників та модернізацію можливостей). Таким чином, адаптація управління ГЛСВ включатиме структурні зміни та управлінські процедури для підвищення здатності фірм заощаджувати і створювати вартість із врахуванням сукупності економічних, політичних, інституційних, технологічних змін, що впливають на тренди міжнародного економічного розвитку. Аргументовано, що пандемія створила додаткові проблеми управління, зокрема: інформаційні проблеми (постійна невизначеність щодо глобальної ситуації в галузі охорони здоров'я, невизначеність щодо обмежень на торгівлю та поїздки); проблеми із зобов'язаннями (вузькі місця у постачаннях, протекціоністська політика урядів, зростаюча інституційна слабкість); проблеми створення цінності (обмежений доступ до ресурсів за межами національних юрисдикцій, нездатність задовольняти клієнтів через перебої в торгівлі та нестачу робочої сили, відсутність можливостей для задоволення мінливого попиту). В статті акцентовано на тому, що вплив екологічних та соціальних ризиків на сталість ГЛСВ формує запит на впровадження відповідальної ділової поведінки (Responsible Business Conduct, RBC), в межах якої впроваджується концепція "належної обачності з урахуванням ризиків", яка стає важливим інструментом для пом'якшення фактичних та потенційних несприятливих екологічних та соціальних наслідків бізнес-операцій, у тому числі у всіх ланцюжках постачання.

The global health crisis has triggered massive upheavals in all forms of international economic relations, triggered, among other things, by breaks in the channels of value chains and global supply chains. The purpose of the article is to highlight the need for strategic planning of production, trading, investment activities from the standpoint of a security factor in the face of global uncertainty and updating the increased demand for unbiased risk management as an effective tool to respond to changes in the economic situation and business environment in order to prevent, localize or mitigate risks from breaks in global supply chains and global value chains. It has been established that the risk management of global value chains depends on the forms of hierarchical relations between leading firms and supplier companies. Factors of influence on the sustainability of global value chains and global supply chains are classified. The vulnerabilities of global value chains and global supply chains are identified according to five criteria according to the SMAUG approach. Four main channels have been identified through which GVCs have been affected by the global health crisis. It was revealed that the achievement of GVC efficiency in the long term can be achieved at the cost of short-term efficiency losses (for example, by investing in the development of suppliers and upgrading capabilities). Thus, the adaptation of GVC management will include structural changes and management procedures to improve the ability of firms to save and create value, taking into account the totality of economic, political, institutional, technological changes that affect international economic development trends. The article found that the pandemic has created additional governance challenges, in particular: information challenges (persistent uncertainty of the global health situation, uncertainty of trade and travel restrictions); commitment problems (supply bottlenecks, protectionist government policies, growing institutional weakness); value creation problems (limited access to resources outside national jurisdictions, inability to meet customer demands due to trade disruptions and labor shortages, lack of capacity to meet changing demand). The article focuses on the fact that the impact of environmental and social risks on the sustainability of GVCs generates a request for the implementation of responsible business

conduct, within which the concept of "due diligence taking into account risks" is introduced, which becomes an important tool for assessing actual and potential adverse environmental and social impacts of business operations, including across all supply chains.

Ключові слова: ризик-менеджмент, стратегічне планування, ланцюги поставок, ланцюги створення доданої вартості, стійкість, пандемія, глобальна криза в сфері охорони здоров'я, кліматичні зміни.

Key words: risk management, strategic planning, supply chains, value chains, resilience, pandemic, global health crisis, climate change.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні десятиліття міжнародна торгівля та міжнародні інвестиції були потужними драйверами економічного зростання та розвитку, створюючи підґрунтя для оптимізації виробничих процесів. Хоча розширення глобальних ланцюгів створення вартості (ГЛСВ) сповільнилося після глобальної фінансової кризи 2008 року, вони стали наріжним каменем світової економіки. За даними ОЕСР, близько 70% міжнародної торгівлі пов'язано з ГЛСВ, коли послуги, сировина, деталі та компоненти часто перетинають кордони кілька разів, перш ніж вони будуть включені до кінцевого продукту та надіслані споживачам у всьому світі [1]. Виникнення ГЛСВ сприяло підвищенню продуктивності, скороченню бідності в країнах, які стали невід'ємною частиною ГЛСВ [2], поширенню технологій, але й загостило суперництво між своєрідними виробничими хабами [3]. Згідно з оцінками Світового банку, збільшення участі у ГЛСВ на 1% збільшує дохід на душу населення більш ніж на 1%, що набагато більше, ніж приріст доходу від стандартної торгівлі на 0,2% [4]. Водночас вигоди від участі в ГЛСВ розподіляються асиметрично між регіонами.

Глобальна криза в сфері охорони здоров'я проявила взаємопов'язаність виробничих мереж та взаємозалежність між компаніями та країнами [5; 6]. Забезпечуючи оптимізацію та підвищення ефективності за рахунок оншорної та офшорної діяльності, ГЛСВ збільшили фрагментацію міжнародного виробництва, що призвело до ситуації, коли кожна ланка в ланцюжку залежить від наступної в процесі виробництва, транспортування та постачання матеріалів та готової продукції. Таким чином, перебої в глобальних ланцюгах поставок (ГЛП) можуть мати значні наслідки, особливо через потенційний ефект доміно, який може спричинити будь-які локальні збої. Такі ризики спочатку проявились під час світової фінансової кризи 2008 року та 2011 року, втім перебої, викликані COVID-19, зробили ці ризики глобальними та очевиднішими.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У дослідженні Б. Бонадіо, Дж. Хуо, А. Левченко та Н. Пандалай-Найар [7] було здійснено спробу оцінити вплив ГЛСВ на втрати ВВП у контексті COVID-19. По-

рівнюючи країни, по-різному інтегровані в ГЦСС, вчені встановили, що в середньому третина загального скорочення ВВП в результаті COVID-19 була пов'язана із зовнішніми потрясіннями, що передаються через ГЛСВ. Вченими також було з'ясовано, що реторинг ГЛСВ не зробить країни стійкішими до потрясінь пропозиції робочої сили в умовах пандемії, оскільки такі пандемії, як COVID-19, також зачіпають внутрішні сектори. Відтак своєрідна репатріація ГЛСВ лише перенесе деструктивний вплив на внутрішні ланцюжки поставок, а не нівелює ризик розриву ланцюгів. Дослідження ОЕСР також наводять переконливі докази того факту, що локальний торговий режим фактично буде більш уразливим до потрясінь, ніж існуючий торговельний режим із фрагментацією виробництва [1]. Прикметно, що криза охорони здоров'я спровокувала шок пропозиції, який на початку пандемії перемістився з Китаю до США та Європи, а пізніше зараження ланцюжка поставок спрацювало у зворотному напрямку. Шок з боку пропозиції, який виник у Китаї, повторно інфікував китайську промисловість [8], оскільки ресурси, які імпортувались зі США та Європи, обмежувались політикою стримування COVID [9]. Ключовим моментом, на думку Р. Болдуїна та Р. Фрімана, є те, що міжнародна торгівля в межах ГЛСВ набагато більш регіоналізована, ніж торгівля готовими товарами, що доводить, що інфікування ланцюжка поставок носиме переважно регіональний, а не глобальний характер [10].

Ф.Л. Фрідта та К. Чжан виявили "потрійний ефект пандемії" на торгівлю через канали внутрішньої пропозиції, динаміку міжнародного попиту та інфекційні шоки ГЛСВ [9]. Трансмісійний механізм ГЛСВ розглядали також з позицій їхнього впливу на реальну економічну активність та ціноутворення М. Майєр та Е. Пінто [11], з позицій коригування обсягу виробництва з урахуванням міжгалузевих ефектів шоків пропозиції робочої сили — П. Антрас, С.-Дж. Реддінг, Е. Россі-Хансберг [12], з позицій впливу на сукупний добробут, тривалість життя і скорочення доходів від торгівлі — Е. Фархі, Д.Р. Бакає [13].

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Глобальна криза в сфері охорони здоров'я спровокувала масштабні потрясіння в усіх формах прояву

міжнародних економічних відносин, що були спровоковані, в тому числі, розривами в каналах ланцюгів створення вартості та глобальних ланцюгів поставок

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у висвітленні нагальності стратегічного планування виробничої, торговельної, інвестиційної діяльності з позицій безпекового фактору в умовах глобальної невизначеності та актуалізації підвищеного запиту на незаангажований ризик менеджмент як дієвий інструмент реагування на зміни економічної кон'юнктури і бізнес-середовища [14] з метою упередження, локалізації або пом'якшення ризиків від розривів у ГЛСВ і ГЛП.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Потрясіння, що впливають на світове виробництво, стають дедалі частішими та потужнішими. Компанії стикаються з цілою низкою небезпек, від пандемій і стихійних лих до геополітичної невизначеності та кібератак на їх цифрові системи. За висновками ряду досліджень [15; 16], збої, що тривають місяць або довше, тепер відбуваються в середньому кожні 3,7 року, а фінансові втрати, пов'язані з екстремальними подіями, зростають. Свого часу своєрідна революція в ланцюжках створення вартості породила нові моделі спеціалізації: у той час як наукомісткі та технологічно ємні виробничі етапи часто залишалися в країнах з провідними економіками [17], трудомісткі виробничі етапи все частіше розташовувалися в країнах з низькими витратами на заробітну плату. Відтепер країнам, що розвиваються, не потрібно було створювати цілі експортні галузі, а натомість вони могли спеціалізуватися на окремих етапах виробництва, які з тих пір часто вигравали від низької вартості робочої сили. У деяких країнах ці процеси економічних перетворень призвели до динамічних процесів економічного відтворення [18], спростовуючи занепокоєння в розвитку деглобалізаційних процесів, а, по суті, блокуючи їх [19]. Зростаюча фрагментація виробничих процесів вимагає переоцінки ролі компаній у рамках глобальних ланцюжків створення вартості. Дослідження показують, що провідні фірми надають вирішальний вплив на параметри виробництва, у ланцюжках створення вартості, визначаючи, які види економічної діяльності виробляються з якістю, якими компаніями й у якому місці у світі. Провідні фірми не тільки здійснюють свої управлінські та координуючі функції через прямий контроль через дочірні компанії та прямі іноземні інвестиції (ПІІ), а й визначають параметри виробництва юридично незалежних компаній-постачальників. Отже, вони глибоко впливають на сталий розвиток у глобальному масштабі. Глобальні ланцюжки створення вартості, що керуються та координуються провідними фірмами, часто охоплюють кілька рівнів доданої вартості та демонструють різні форми управління. Залежно від корпоративної стратегії, типу продукту та компетенції постачальників, провідні фірми можуть здійснювати прямий контроль над компаніями-постачальниками (наприклад, за допомогою ПІІ), підтримувати договірні відносини зі своїми постачальниками. Ця складність є наслідком пошуку потенціалу економії та призводить до того, що

провідні фірми стикаються з проблемою забезпечення дотримання своїх стандартів якості та стійкості по відношенню до постачальників, діяльність яких вони не контролюють безпосередньо, що стає першочерговим завданням в ході стратегічного управління ГЛСВ і ризик-менеджменту ГЛСВ [20].

Ризик-менеджмент ГЛСВ залежить від типу відносин, що встановлюються між провідними фірмами та компаніями-постачальниками, серед яких можна виокремити три форми прояву ієрархічних відносин:

1) "залежні ланцюжки створення вартості", де постачальники залежать від провідних фірм, які значною мірою контролюють параметри виробництва;

2) "модульні ланцюжки створення вартості", в яких постачальники виробляють проміжні продукти відповідно до вимог покупця стандартизованим чином, причому постачальники самі вирішують, які технології та процеси використовувати;

3) "взаємозалежні ланцюжки створення вартості", засновані на відносинах, у яких відносини між покупцями та постачальниками характеризуються високим рівнем складності та взаємною залежністю.

Різні форми управління глобальними виробничо-збутовими ланцюжками ясно показують, що провідні фірми не мають необмеженого контролю за своїми виробничо-збутовими ланцюжками. Залежно від форми виробничо-збутових ланцюжків у деяких випадках спостерігаються сильні розбіжності щодо впливу на розвиток та розподілу прибутку між провідними фірмами та компаніями-постачальниками.

Ризик-менеджмент виробничих процесів в ГЛСВ та ГЛП передбачає класифікацію потрясінь за такими факторами: 1) ступінь прогнозованості виникнення; 2) частота виникнення; 3) масштаб впливу на галузі; 4) потужність впливу на регіональні зв'язки; 5) спроможність здійснювати міжнародний вплив; 6) потужність впливу на попит і провокування шоків попиту; 7) потужність впливу на пропозицію і провокування шоків пропозиції.

Ризик-менеджмент ГЛСВ дозволяє класифікувати їх за такими критеріями: 1) залежність від факторів виробництва; 2) спроможність до диверсифікації постачальників; 3) спроможність до диверсифікації ринків збуту; 4) ступінь залежності від розвитку ринку фінансових технологій; 5) ступінь доступності каналів кредитування; 6) ступінь чутливості до стратегічного ризику можливої втрати частки ринку і прибутку; 7) ступінь чутливості до операційного ризику, що пов'язаний із виходом на ринок нових учасників і посиленням взаємозалежностей; 8) операційний ризик, пов'язаний зі ступенем транспарентності процесів; 9) ризик аутсорсингу, оншорингу, френдшорингу; 10) ризик ліквідності факторів виробництва; 11) ризик волатильності факторів виробництва від технологічних зрушень; 12) ризик відповідності ESG-критеріям.

Ризик-менеджмент ГЛСВ і ГЛП передбачає виокремлення вразливостей за п'ятьма критеріями за підходом SMAUG: 1) серйозність (відносний вплив ризику); 2) керованість (відносна здатність пом'якшити або зменшити ризик); 3) прийнятність (ступінь, у якому ризик прийнятний з точки зору політичних, екологічних, соціальних, економічних чинників); 4) терміновість (ймовірність ризику і, отже, терміновість дій); 5) зростання

(можливість розширення впливу або збільшення ймовірності ризику) [21, с. 12]. Отримані результати оцінки ступеня стійкості або вразливості ГЛСВ і ГЛП дозволяє: завчасно припинити діяльність, що підвищує ступінь ризику; перекласти ризик (або частково розділити) на іншу сторону (наприклад, передача фінансового ризику страховій компанії); пом'якшити наслідки ризику у разі виникнення; прийняти рівень ризику та його потенційні наслідки.

ГЛСВ з найвищою інтенсивністю торгівлі та концентрації експорту в кількох країнах, схильні до більшого ризику, ніж інші. ГЛСВ, що супроводжують процес виробництва комунікаційного обладнання, комп'ютерів і електроніки, напівпровідників і компонентів до них, знаходяться в числі найвразливіших [22]. Багато трудомістких виробничо-збутових ланцюжків у сфері легкої промисловості виявились схильними до ризику пандемій і кліматичних змін, тоді як найбільш регіонально орієнтовані виробничо-збутові ланцюжки довели свою стійкість.

ОЕСР визначила чотири основні канали, через які ГЛСВ постраждали від глобальної кризи охорони здоров'я [23]: 1) ризики для здоров'я та введені урядом обмеження безпосередньо призвели до скорочення або зупинення виробничих процесів; 2) коли виробництво в одному місці потребує ресурсів з іншого, на яке безпосередньо вплинула глобальна пандемія і урядові обмеження, існує непрямий вплив, що виникає внаслідок зв'язків із глобальними ланцюгами постачання; 2) вплив на ланцюжок постачання може бути спричинений порушенням роботи міжнародних транспортних мереж, що впливає на транспортування проміжних матеріалів; 3) падіння доходів, відсутність гарантій зайнятості та карантин знизили попит на одні продукти, у той час як пандемія збільшила попит на інші (наприклад, медичні товари, IT-товари, необхідні для віддаленої роботи, продукти харчування, споживані вдома); 4) ризик загострюється, коли країни запроваджують заборони на експорт основних предметів медичного призначення або посилюють тиск з метою переорієнтування виробництва, відтак вплив може бути негайним (наприклад, неможливість переміщення товарів та послуг через кордони), але невизначеність може також мати довгостроковий вплив на ГЛСВ та структури ланцюжка поставок.

Пандемія спричинила одночасний шок пропозиції та попиту в результаті карантинних обмежень, які призвели до зупинки виробничих ліній у багатьох розвинених виробничих центрах, зростання невизначеності та безробіття, що негативно вплинуло на попит на товари та послуги. Вплив пандемії на ланцюги постачання викликав доміно-ефект і вплинув на автомобільну, текстильну та електронну промисловість. Наприклад, Fiat Chrysler Automobiles був змушений тимчасово припинити виробництво автомобілів у Сербії, оскільки не міг закуповувати запчастини з Китаю, а Hyundai довелося зупинити виробничі лінії в Кореї [24].

З позиції теорії інтерналізації, керівники провідних фірм у довгостроковій перспективі будуть вибирати, коригувати та зберігати найефективніші конфігурації ГЛСВ. Стратегічне планування вимагає, аби рішення про реструктуризацію ГЛСВ приймалися, виходячи із довгострокових стратегічних міркувань. Пандемія виклика-

ла зрушення на макрорівні як у країнах базування, так і в країнах, що приймають, що вимагало від провідних багатонаціональних підприємств (БНП) адаптувати свої рішення в галузі управління відповідно до нових внутрішніх і зовнішніх факторів і обмежень, включаючи брак ресурсів, зміни робочого середовища, перебої з поставками, коливання попиту, нормативні обмеження та тиск країни базування на "суверенітет ланцюжка поставок" [25]. Однак у міру розвитку довгострокових наслідків пандемії ефективність існуючих інструментів управління піддаватиметься перевірці. Якщо коригування виявляться неефективними, тобто якщо вони обмежують інформаційні потоки (створюють обмежені проблеми раціональності), не забезпечують виконання зобов'язань (створюють обмежені проблеми надійності) та перешкоджають інноваціям та створенню вартості в мережі, провідні БНП виправлять їх, беручи участь у подальшій адаптації управління та впровадження порівняно більш ефективних методів управління. Тобто зміни в управлінні (як структурні, так і управлінські), реалізовані для усунення безпосередніх збоїв в ГЛСВ, спричинених пандемією, будуть збережені лише в тому випадку, якщо вони відповідатимуть на запити внутрішнього і зовнішнього середовища БНП та всієї мережі постачальників.

Прикметно, що сучасні версії теорії інтерналізації не ототожнюють ефективність із найменшою сумою транзакційних витрат у визначений час. Ефективне управління передбачає систему структурних та управлінських інструментів, що дозволяють ГЛСВ відтворюватись економічно ефективним і надійним способом. Це означає, що досягнення ефективності ГЛСВ в довгостроковій перспективі може бути забезпечене ціною короткострокових втрат ефективності (наприклад, шляхом інвестування в розвиток постачальників та модернізацію можливостей). Таким чином, адаптація управління ГЛСВ включатиме структурні зміни та управлінські процедури для підвищення здатності фірм заощаджувати і створювати вартість із врахуванням сукупності економічних, політичних, інституційних, технологічних змін, що впливають на тренди міжнародного економічного розвитку.

Пандемія істотно посилила зрушення на макрорівні (обмеження на поїздки та перевезення, фізичне закриття підприємств) і змінила структуру глобального попиту, що частково посилює потрясіння з боку пропозиції. Попит на дрогоградні споживчі товари та послуги, що вимагають особистого контакту, впав, тоді як попит на товари першої необхідності виріс (медичні засоби та засоби індивідуального захисту), що викликало відповідну реакцію як з боку урядів країни базування, так і країн, що приймають (впровадження нових торговельних та інвестиційних обмежень, стимулів для локалізації виробництва стратегічних товарів). У стратегічних галузях (поновлюваних джерел енергії, технологій подвійного призначення (військових та цивільних), обчислювальної техніки та штучному інтелекті, а також у фармацевтиці та медичному устаткуванні) ризик-менеджмент ГЛСВ передбачав використання переваг вертикальної інтеграції та решорингу відповідно до вимог національної безпеки країн базування. При здійсненні структурних реконфігурацій ГЛСВ гостро постає питання покриття супутніх -незапланованих витрат (як то збільшення

обсягів внутрішнього виробництва основних фармацевтичних препаратів та медичного обладнання). У тих випадках, коли переміщення та інтерналізація є витратними та вимагають тривалого проміжку часу (наприклад, у фармацевтичних ГЛСВ), вертикальна інтеграція та переорієнтація ГЛСВ можуть загальмувати та порушити постачання критично важливих товарів, необхідних для забезпечення потреб внутрішньої економіки. Наприклад, PhRMA, асоціація американських дослідників та виробників фармацевтичної продукції, чинить опір тиску, спрямованому на скорочення та локалізацію фармацевтичних виробничо-збутових ланцюжків, посилюючись на величезні витрати та тимчасові витрати на створення нових фармацевтичних підприємств. PhRMA висуває вагомий аргумент на користь того, що спроба реконфігурації тих технологічно складних фармацевтичних ГЛСВ, що добре зарекомендували себе, може насправді порушити, а не забезпечити постачання ліків до США і до країн-партнерів [26].

Провідні БНП для підвищення стійкості ГЛСВ можуть зменшити залежність від домінуючих постачальників чи змінити розташування виробничих потужностей. ГЛСВ, які не прив'язані до можливостей конкретних постачальників, швидше за все, стануть ще більш фрагментованими. І хоча фрагментовані ГЛСВ часто більш ефективні, під час кризи, особливо коли виникають проблеми для співпраці, вони можуть бути більш вразливими або, за підходом Н. Талеба, "крихкими". З погляду теорії інтерналізації, лише ефективні структури відтворюються з часом. Н. Талеб вважає, що антикрихкість є ширшим поняттям, ніж стійкість, яка для нього є синонімом "пружності". Антикрихкість далека від поняття "міцність" і значно ширша за поняття "стійкість" і "пружність". Пружний об'єкт протистоїть ударам і повертається до свого попереднього стану, а антикрихкий — поліпшує свої властивості в процесі впливу на нього кризи, що з'явилася нізвідки і знезацька. "Ця властивість перебуває за всім, що змінилося з часом: еволюцією, культурою, ідеями, революціями, політичними системами, технологічними інноваціями, корпоративним виживанням, зростанням міст, правових систем, екваторіальних лісів, стійкістю до бактерій... навіть нашого існування як виду на цій планеті [27, с. 279—280].

В умовах кліматичних змін та невідворотності глобальної екологічної кризи ризик-менеджмент ГЛСВ і ГЛП фокусується на забезпеченні стійкості до ризиків стихійного лиха, а також до ризиків, пов'язаних з логістикою та критичною інфраструктурою. Вплив екологічних та соціальних ризиків на сталість ГЛСВ формує запит на впровадження відповідальної ділової поведінки (Responsible Business Conduct, RBC), в межах якої впроваджується концепція "належної обачності з урахуванням ризиків", яка стає важливим інструментом для пом'якшення фактичних та потенційних несприятливих екологічних та соціальних наслідків бізнес-операцій, у тому числі у всіх ланцюжках постачання.

ВИСНОВКИ

Пандемія створила додаткові проблеми управління, зокрема: інформаційні проблеми (постійна невизначеність щодо глобальної ситуації в галузі охорони здоров'я, невизначеність щодо обмежень на торгівлю та

поїздки); проблеми із зобов'язаннями (вузькі місця у постачаннях, протекціоністська політика урядів, зростаюча інституційна слабкість); проблеми створення цінності (обмежений доступ до ресурсів за межами національних юрисдикцій, нездатність задовольняти клієнтів через перебої в торгівлі та нестачу робочої сили, відсутність можливостей для задоволення мінливого попиту).

Зміни у попиті спроможні спричинити збої, які є специфічними для ГЛСВ, але при цьому створюють хвилюві ефекти через глобальні ланцюги постачання, оскільки нижчий попит на кінцеві продукти в певній країні знижує попит на ресурси, видобуті в інших країнах. Ефекти зворотного зв'язку інфікування ГЛСВ створюють зачароване коло, коли втрати, що виникають в одній частині ланцюжка поставок, спочатку переносяться в іншу країну, а потім потрапляють у ланцюжок походження ризику. Але на етапі виходу з кризи зазначені ефекти інфікування можуть пришвидшити відновлення, адже міжнародні компанії, що працюють у ГЛСВ, відновлюються швидше, ніж фірми, орієнтовані внутрішній ринок. Глобальна криза в сфері охорони здоров'я також поставила під питання залежність окремих країн від глобальних виробничих мереж для постачання продуктів, які вважаються критично важливими. В умовах кліматичних змін фактор RBC все частіше включається в політику та правила міжнародної торгівлі та інвестицій, а також до інструментів економічної дипломатії.

Література:

1. OECD. Global value chains: Efficiency and risks in the context of COVID-19. 2021. URL: <https://doi.org/10.1787/67c75fdc-en>
2. Резнікова Н.В., Іващенко О.А. Нова норма світової економіки: зміст та ключові ознаки глобальних ризиків у контексті незалежності. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 9. С. 5—10.
3. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Розвиток industry 4.0 й цифрової економіки у фокусі глобального технологічного та інноваційного суперництва КНР і США. Економіка та держава. 2021. № 2. С. 4—10.
4. World Bank Group. World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains. 2020. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32437>
5. Резнікова Н. В., Панченко В. Г., Іващенко О. А. Глобальна криза у сфері охорони здоров'я як тригер економічного спаду: виклики регулювання фармацевтичного сектору та стабілізаційні ефекти міжнародної економічної політики. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8377>
6. Резнікова Н. В., Іващенко О.А., Войтович О.І. Моделі конкуренції на ринку послуг в сфері охорони здоров'я: проблема використання потенціалу медичної галузі та її регулювання в умовах глобалізації. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6277>
7. Bonadio B., Huo Z., Levchenko A. A., Pandala-Nayar N. The role of global supply chains in the COVID-19 pandemic and beyond. 2020. URL: <https://cepr.org/>

voxeu/columns/role-global-supply-chains-covid-19-pandemic-and-beyond

8. Shen C. Lockdowns in China deepen supply chain disquiet. 2022. URL: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140144/Lockdowns-in-China-deepen-supply-chain-disquiet>

9. Friedt F. L., Zhang K. The triple effect of Covid-19 on Chinese exports: First evidence of the export supply, import demand and GVC contagion effects. *Covid Economics*. 2020. Vol. 53. P. 72—109.

10. Baldwin R., Freeman R. Supply chain contagion waves: Thinking ahead on manufacturing 'contagion and reinfection' from the covid concussion. 2020. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/supply-chain-contagion-waves-thinking-ahead-manufacturing-contagion-and-reinfection>

11. Meier M., Pinto E. Covid-19 supply chain disruptions. *Covid Economics*. 2020. Vol. 48. P. 139—170.

12. Antras P., Redding S.J., Rossi-Hansberg E. Globalization and pandemics. *Covid Economics*. 2020. Vol. 49. P. 1—84.

13. Farhi E., Baqaee D. R. Supply and Demand in Disaggregated Keynesian Economies with an Application to the Covid-19 Crisis. *American Economic Review*. 2020. Vol. 112 (5). P. 1397—1436

14. Резнікова Н. В. Економічна кон'юнктура розвинених країн: навч. посіб. у 2-х ч. Київ: Аграр Медіа Груп, 2021. Ч. 1. 422 с.

15. Logistics Manager. 2022. URL: <https://www.logisticsmanager.com/>

16. Global Supply Chains in a Post-Pandemic World. 2021. URL: <https://cutt.ly/xJgevPr>

17. Резнікова Н.В., Іващенко О.А., Курбала Н.В. Ідентифікаційні характеристики розвинених країн у мандатах міжнародних організацій: ознаки передової економіки у фокусі дослідження. *Економіка та держава*. 2020. № 9. С. 17—24.

18. Bazaluk O., Yatsenko O., Reznikova N., Bibla I., Karasova N., Nitsenko V. International integration processes influence on welfare of country. *Journal of Business Economics and Management*. 2022. Vol. 23 (2). P. 382—398.

19. Ivashchenko O., Reznikova N. Projections of deglobalization in the contemporary international economic relations in the context of the paradigm of globalism. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Економіка. 2018. Вип. 15. С. 98—106.

20. Резнікова Н.В. Контрактні відносини в стратегіях інтеграції країн в глобальні ланцюги створення вартості. *Економічний простір*. 2018. № 137. С. 33—46.

21. Резнікова Н., Русак Д., Іващенко О. Загрози стійкості глобальних ланцюжків поставок і створення вартості з позицій міжнародної політекономії російсько-української війни і макроекономічної нестабільності. *Економіка та держава*. 2022. № 6. С. 10—15.

22. ING. Supply chain pressure to persist through 2022, leading to permanent changes in trade. 2022. URL: <https://think.ing.com/articles/supply-chain-pressure-to-persist-through-2022>

23. World Bank. The Long Shadow of Informality: Challenges and Policies. 2020. URL: <https://www.worldbank.org/en/research/publication/informal-economy>

24. Асланова Е. І. Китай в глобальних виробничих ланцюгах: ризики та переваги релокації підприємств. 2022. URL: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/6335>

25. Резнікова Н.В., Рубцова М.Ю. Порівняльна та конкурентна переваги в міжнародному бізнесі: теоретико-методологічні підходи до пошуку їхнього синтезу. *Міжнародні відносини*. Серія "Економічні науки". 2016. № 8. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3516/3188

26. Longo N. Setting up a pharmaceutical manufacturing supply chain is a complex and lengthy process. 2020. URL: <https://catalyst.pharma.org/setting-up-a-pharmaceutical-manufacturing-supply-chain-is-a-complex-and-lengthy-process>

27. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.

References:

1. OECD (2021), "Global value chains: Efficiency and risks in the context of COVID-19", available at: <https://doi.org/10.1787/67c75fdc-en> (Accessed 12 Oct 2022).

2. Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2017), "New normal of the global economy: the meaning and essential characteristics of global risks in the neo-dependence context", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 9, pp. 5—10.

3. Panchenko, V., Reznikova, N. and Ivashchenko, O. (2021), "The development of industry 4.0 and digital economy in focus of the china-united states global technological and innovation rivalry", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 4—10.

4. World Bank Group (2020), "World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains", available at: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32437> (Accessed 12 Oct 2022).

5. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2020), "The global crisis in the health care as trigger of economic recession: challenges to the regulation of pharmaceutical sector and stabilization effects for the international economic policy", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8377> (Accessed 12 Oct 2022).

6. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Voitovych, O. (2018), "Competition models at the market for health care: the problem of utilization of the medical industry capacity and its regulation in terms of globalization", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6277> (Accessed 12 Oct 2022).

7. Bonadio, B., Huo, Z., Levchenko, A. A. and Pandalai-Nayar, N. (2020), "The role of global supply chains in the COVID-19 pandemic and beyond", available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/role-global-supply-chains-covid-19-pandemic-and-beyond> (Accessed 12 Oct 2022).

8. Shen, C. (2022), "Lockdowns in China deepen supply chain disquiet", available at: <https://lloydslist.maritimeintelligence.informa.com/LL1140144/Lockdowns-in-China-deepen-supply-chain-disquiet> (Accessed 12 Oct 2022).

9. Friedt, F. L. and Zhang, K. (2020), "The triple effect of Covid-19 on Chinese exports: First evidence of the export supply, import demand and GVC contagion effects", *Covid Economics*, vol. 53, pp. 72—109.

10. Baldwin, R. and Freeman, R. (2020), "Supply chain contagion waves: Thinking ahead on manufacturing 'contagion and reinfection' from the covid concussion", available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/supply-chain-contagion-waves-thinking-ahead-manufacturing-contagion-and-reinfection> (Accessed 12 Oct 2022).

11. Meier, M. and Pinto, E. (2020), "Covid-19 supply chain disruptions", *Covid Economic*, vol. 48, pp. 139—170.

12. Antras, P., Redding, S.J. and Rossi-Hansberg, E. (2020), "Globalization and pandemics", *Covid Economics*, vol. 49, pp. 1—84.

13. Farhi, E., Baqaee D. R. (2020), "Supply and Demand in Disaggregated Keynesian Economies with an Application to the Covid-19 Crisis", *American Economic Review*, vol. 112 (5), pp. 1397—1436

14. Reznikova, N. (2021), *Ekonomichna kon'iunktura rozvynenykh krain [Economic situation of developed countries]*, Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine

15. The official site of Logistics Manager (2022), available at: <https://www.logisticsmanager.com/> (Accessed 12 Oct 2022).

16. Harvard Business Review (2021), "Global Supply Chains in a Post-Pandemic World", available at: <https://cutt.ly/xJgevPr> (Accessed 12 Oct 2022).

17. Reznikova, N., Ivashchenko, O. and Kurbala, N. (2020), "Identifiers of developed countries in international organizations' mandates: the features of an advanced economy in the research focus", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 17—24.

18. Bazaluk, O., Yatsenko, O., Reznikova, N., Bibla, I., Karasova, N. and Nitsenko, V. (2022), "International integration processes influence on welfare of country", *Journal of Business Economics and Management*, vol. 23 (2), pp. 382—398.

19. Ivashchenko, O. and Reznikova, N. (2018), "Projections of deglobalization in the contemporary international economic relations in the context of the paradigm of globalism", *Bulletin of the Mariupol State University. Series: Economy*, vol. 15, pp. 98—106.

20. Reznikova, N. (2018), "Contractual relations in strategies of integration of countries into global value chains", *Economic space*, vol. 137, pp. 33—46.

21. Reznikova, N., Rusak, D. and Ivashchenko, O. (2022), "Threats to the resilience of global supply chains and global value chains from the positions of the international political economy of the russian-ukrainian war and macroeconomic instability", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, pp. 10—15.

22. ING (2022), "Supply chain pressure to persist through 2022, leading to permanent changes in trade", available at: <https://think.ing.com/articles/supply-chain-pressure-to-persist-through-2022> (Accessed 12 Oct 2022).

23. World Bank (2020), "The Long Shadow of Informality: Challenges and Policies", available at: <https://www.worldbank.org/en/research/publication/informal-economy> (Accessed 12 Oct 2022).

24. Aslanova, E. (2022), "China in global production chains: risks and benefits of relocation of enterprises", available at: <http://194.44.12.92:8080/xmlui/handle/123456789/6335> (Accessed 12 Oct 2022).

25. Reznikova, N. and Rubtsova, M. (2016), "Comparative and competitive advantages in international business: theoretical and methodological approaches to the search for their synthesis", *International relations. Series "Economic Sciences"*, [Online], vol. 8, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3516/3188 (Accessed 12 Oct 2022).

26. Longo, N. (2020), "Setting up a pharmaceutical manufacturing supply chain is a complex and lengthy process", available at: <https://catalyst.pharma.org/setting-up-a-pharmaceutical-manufacturing-supply-chain-is-a-complex-and-lengthy-process> (Accessed 12 Oct 2022).

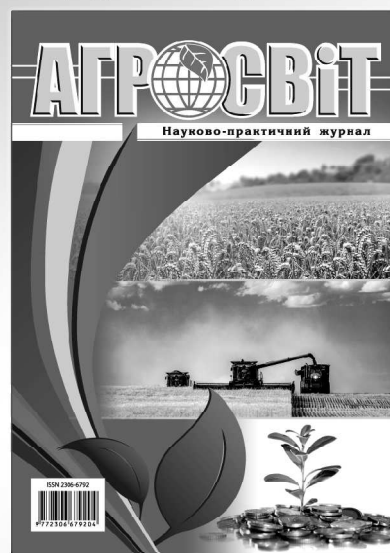
27. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), *Minni polya mizhnarodnoyi ekonomichnoyi polityky: yak krayinam ne vtratyty zdattnist' do rozvytku [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop]*, Agrarian Media Group, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 338.4

О. І. Юдіна,
д. е. н., доцент, професор кафедри туризму та готельно-ресторанної справи,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3699-5321>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.13

ОЦІНКА ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ВИТРАТ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ЗБУТОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННИХ ПОСЛУГ

O. Yudina,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department
of Tourism and Hotel and Restaurant Business, University of Customs and Finance, Dnipro

ASSESSMENT OF THE INFLUENCE OF INVESTMENT AND INNOVATION COSTS ON THE EFFICIENCY OF ADMINISTRATIVE AND SALES ACTIVITIES OF HOTEL AND RESTAURANT SERVICES ENTERPRISES

У статті проведено аналіз та оцінювання впливу інвестиційно-інноваційних витрат (капітальних вкладень в оновлення нематеріальних активів, технологічної та матеріально-технічної бази) на ефективність адміністративно-збутової діяльності підприємств готельно-ресторанних послуг на основі коефіцієнтів економічного розвитку. Шляхом економіко-математичного моделювання встановлено і описано закономірність впливу впроваджуваних інформаційних технологій й програмного забезпечення, придбання патентів, ліцензій, торговельних марок та інших нематеріальних активів, оновлення матеріально-технічної бази на ефективність адміністративно-збутової діяльності. На основі побудованих регресійних моделей розраховано коефіцієнти економічного розвитку, які дозволили визначити кількісний вплив окремих напрямків капітальних вкладень на зростання ефективності адміністративно-збутової діяльності та зниження інших операційних витрат. Значення розрахованих коефіцієнтів відображають відсоткову зміну показника інших операційних витрат відносно своєї прогнозованої величини при зміні на 1% обсягу капітальних інвестицій.

Introduction. Effective management of the enterprise as a complex economic system is the basis of its economic growth, stable and productive functioning in changing conditions of the external environment. An important role in ensuring the sustainable economic growth of hotel and restaurant service enterprises is played by innovations that create conditions for the

development of the potential of production and administrative and sales activities on a progressive basis, contribute to reducing costs and increasing the efficiency of the operation of hospitality establishments.

Purpose. The purpose of the article is to study the impact of investment and innovation costs (capital investments in the renewal of intangible assets, technological and material-technical base) on the effectiveness of the administrative and sales activities of hotel and restaurant service enterprises based on the coefficients of economic development.

Results. In order to assess the influence of certain areas of investment and innovation activity on reducing costs and increasing the efficiency of administrative and sales activities of hotel and restaurant service enterprises, the regularities and the degree of quantitative interaction of the parameters characterizing them were determined using the decomposition approach and elemental structural analysis.

Through economic-mathematical modeling, the regularity of the influence of the introduction of information technologies and software, the acquisition of patents, licenses, trademarks and other intangible assets, the renewal of the material and technical base on the effectiveness of administrative and sales activities has been established and described. On the basis of constructed regression models, economic development coefficients were calculated, which determine the quantitative impact of certain areas of capital investment on the increase in the efficiency of administrative and sales activities and the reduction of other operating costs. The values of the calculated coefficients reflect the percentage change in the indicator of other operating expenses relative to its forecast value with a change of 1% in the volume of capital investments.

Conclusion. With the help of created stochastic models of the dependence of costs from administrative and sales activities on the amount of factors of investment and innovation (capital) costs, as well as economic development coefficients calculated on their basis, it was proven that an increase in the volume of investments for the introduction of information technologies and software, for the use of patents, licenses, trademarks, etc., to improve the material and technical base of enterprises by 1%, allows to reduce administrative and sales costs by 0.034%, 0.13% and 0.53%, respectively. This contributes to the growth of the efficiency of the hotel and restaurant industry on the basis of progressive economic development.

Ключові слова: підприємство, готельно-ресторанні послуги, коефіцієнти економічного розвитку, економічне зростання, економіко-математичні моделі, ефективність діяльності.

Key words: enterprise, hotel and restaurant services, coefficients of economic development, economic growth, economic and mathematical models, efficiency of activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління підприємством як складною економічною системою є основою його економічного зростання, стійкого та продуктивного функціонування у змінних умовах зовнішнього оточення та потреб внутрішнього середовища. Здійснення політики економічного розвитку суб'єкта господарювання полягає в управлінні економічними показниками, і ґрунтується на встановленні зв'язків цих показників з факторами, що впливають на них, та є ключовими для функціонування цього суб'єкта.

Сьогодні важливу роль у забезпеченні стійкого економічного зростання підприємств готельно-ресторанних послуг відіграють інновації, які створюють умови для розвитку потенціалу виробничої й адміністративно-збутової діяльності на прогресивній основі, сприяють зниженню витрат і найбільш раціональному та ефективному використанню ресурсів. Масштаб інноваційної діяльності залежить від обсягу інвестицій, що спрямовуються на впровадження нововведень. Інновації можна охарактеризувати як будь-які можливі зміни на основі нововведення, предметом цих змін можуть бути вироби,

технології, організація виробництва, збуту, управління. Інновації вважаються найважливішим засобом реалізації цілей розвитку суб'єкта, результатом чого є підвищення ефективності та стійкості його діяльності. Під поняттям "інновація" розуміють процес впровадження нововведень у виробництво, а також результат цього процесу у вигляді нового матеріального або нематеріального продукту (послуги) [1]. У багатьох літературних джерелах пропонується розглядати інновацію як новий підхід до конструювання, виробництва, збуту товарів, завдяки якому новатор та його компанія отримують переваги над конкурентами. І В. Багрова визначає нововведення як процеси удосконалення техніки і технології на основі досвіду трудової діяльності [2]. За твердженням В. О. Василенко — інновація — це нововведення, пов'язане з науково-технічним прогресом і полягає в оновленні основних фондів і технологій, в удосконаленні управління та економіки підприємства [3]. Г. І. Михайличенко відзначає, що нововведення як процеси вдосконалення техніки і технології на основі досвіду трудової діяльності, мали місце на всіх етапах розвитку суспільства [4]. За твердженням Б. М. Андрушківа інновація — це нововведення, пов'язане з науково-технічним прогресом і полягає в оновленні основних фондів і технологій, в удосконаленні управління та економіки підприємства [5].

У законодавчих актах України інноваціями названо новостворені та застосовані й (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери, тобто при визначенні інновацій відбувається акцентування на кінцевому результаті нововведень, що спрямований на удосконалення у тій чи іншій сфері [6, 7]. Проте у літературних джерелах недостатньо розкритим залишається питання щодо встановлення диференційованого кількісного впливу нововведень на результативні показники підприємств готельно-ресторанної сфери. Тому для визначення ступеня і оцінки впливу інвестиційно-інноваційних витрат на ефективність діяльності, зокрема адміністративно-збутової, необхідно визначити закономірності й ступінь взаємовпливу даних параметрів.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження впливу інвестиційно-інноваційних витрат (капітальних вкладень в оновлення нематеріальних активів, технологічної та матеріально-технічної бази) на ефективність адміністративно-збутової діяльності підприємств готельно-ресторанних послуг на основі коефіцієнтів економічного розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Характерною особливістю інновацій в готельно-ресторанній сфері є висока роль організаційно-управлінських інновацій та інноваційної готельної інфраструктури. Досягти відповідності рівня готельного сервісу мінливим потребам ринку в умовах нестабільності оточуючого середовища можливо за допомогою інструментарію, здатного підвищити ефективність управління го-

тельним бізнесом. Такий підхід відповідає сучасній концепції у готельно-ресторанній сфері Всесвітньої туристичної організації, яка до переліку найважливіших методів управління ефективністю відносить організаційно-управлінські інновації, що дозволяють удосконалити інформаційне забезпечення, логічно-функціональний зв'язок в економічній системі, канали збуту товарів та послуг, покращити організаційну структуру та зворотні зв'язки підприємства.

Інноваційна діяльність в готельно-ресторанному секторі повинна будуватися на принципах комплексного підходу, системності, оптимальності розподілу ресурсів, фінансування, науково-обґрунтованого розвитку інвестиційних процесів. До важливих елементів інноваційного розвитку адміністративно-збутової діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери можна віднести: створення і коригування елементів фірмового стилю і позитивного іміджу готелю, впровадження ефективної системи моніторингу інформаційних потоків, вибір найбільш перспективних цільових сегментів, придбання та використання інноваційно-інформаційних технологій і програмного забезпечення, патентів, ліцензій та інших нематеріальних активів, впровадження нових машин та обладнання. У сфері надання готельно-ресторанних послуг однієї з найбільш поширених інновацій в адміністративно-збутової та управлінської діяльності є франчайзингові технології, які з точки зору інвестиційно-інноваційної діяльності характеризуються рівнем капітальних вкладень у придбання торговельних марок, патентів, ліцензій, інших нематеріальних активів та представляють собою інновації в удосконалення способів ведення бізнесу, що підвищують потенціал, ефективність і прибутковість функціонування господарюючих одиниць, сприяють їх прогресивному розвитку. В цьому випадку інновації носять мобілізаційний та синергетичний характер, який проявляється у поєднанні різних форм бізнесу, скороченні адміністративно-управлінських та рекламно-збутових витрат, а, отже, підвищенні економічної стійкості та конкурентоспроможності підприємств сфери послуг.

Впровадження інформаційних технологій і новітнього програмного забезпечення дозволяє створити якісні автоматизовані системи управління, які удосконалюють організаційну структуру та підвищують ефективність роботи персоналу. Послуги, надані через мережу Інтернет, також приносять економічний ефект. Крім того, інформаційні системи дозволяють проаналізувати особливості процесу надання і реалізації послуг, прискорити корегування переліку та підвищити якість пропонованих послуг на підставі більш повної, точної та швидкої комп'ютерної обробки інформації про їх затребуваність, рівень попиту і переваги споживачів, і таким чином, знизити витрати з адміністративно-збутової діяльності, підвищити її ефективність і забезпечити прогресивний розвиток. Впровадження і застосування автоматизованої інформаційної системи сприяє розвитку ресурсу праці, зростанню його продуктивності, впливає на зниження потреби в робочій силі, і скорочення витрати на неї приблизно на 30% [8].

Процеси інформатизації, програмного забезпечення, створення та удосконалення автоматизованої системи управління, використання відомих світових брен-

дів, договору франчайзингу та впровадження відповідних йому нормативів і стандартів обслуговування, виконання ліцензійних умов, реалізації патентів та ін., своєю чергою, вимагають технічного оновлення підприємств, їх модернізації й будівництва нових будівель та споруд. Ці процеси безпосередньо зв'язані з інноваційною та інвестиційною діяльністю господарюючих одиниць, яка характеризується рівнем капітальних вкладень (витрат) за певними видами.

З метою оцінки впливу певних напрямів інвестиційно-інноваційної діяльності на розвиток ресурсного потенціалу, зниження витрат та підвищення ефективності адміністративно-збутової діяльності підприємств готельно-ресторанних послуг Дніпропетровської області необхідно визначити закономірності та ступінь кількісної взаємодії параметрів, що їх характеризують, за допомогою декомпозиційного підходу та поелементного структурного аналізу. Тому дослідження зміни рівня витрат з адміністративно-збутової діяльності залежно від величини факторів інвестиційно-інноваційних (капітальних) витрат та оцінка їх взаємозв'язку проводиться шляхом економіко-математичного моделювання на підставі функції цілі та кореляційно-регресійного аналізу. Оскільки цільова функція дозволяє в математичній формі описати стан позначеного критерію оцінки у взаємодії з конкретним фактором і встановити тренд та рівень його кількісного впливу.

Економіко-математичний вираз характеру впливу впроваджуваних інформаційних технологій й програмного забезпечення на адміністративно-збутову діяльність відображається на підставі побудованої моделі парної регресії шляхом зіставлення суми вкладень за цим напрямком інвестиційно-інноваційної діяльності (I_{IT}) та інших операційних витрат ($K_{B_{in}}$) у розрахунку на одну грошову одиницю загальних операційних витрат. Складене рівняння стохастичної залежності має гіперболічну форму зв'язку і наступний економіко-математичний вигляд:

$$\hat{K}_{B_{in}I_{IT}} = -329,12 * \bar{I}_{IT}^3 + 115,9 * \bar{I}_{IT}^2 - 12,687 * \bar{I}_{IT} + 0,6445 \quad (1),$$

де $\hat{K}_{B_{in}I_{IT}}$ — теоретичне (розрахункове) значення рівня витрат на адміністративно-збутову діяльність;

\bar{I}_{IT} — середнє значення рівня інвестиційно-інноваційних (капітальних) витрат на впровадження інформаційних технологій та програмного забезпечення.

Дослідження впливу інвестицій (капітальних вкладень) на придбання патентів, ліцензій, торговельних марок та інших нематеріальних активів (I_{TM}) проводиться шляхом зіставлення на кореляційному полі показників інвестиційних витрат за цим напрямком інноваційної діяльності та інших операційних витрат, і побудови наступного рівняння парної регресії:

$$\hat{K}_{B_{in}I_{TM}} = 6290,9 * \bar{I}_{TM}^3 - 731,1 * \bar{I}_{TM}^2 + 23,118 * \bar{I}_{TM} + 0,0618 \quad (2),$$

де \bar{I}_{TM} — середнє значення рівня інвестиційно-інноваційних (капітальних) витрат на придбання патентів, ліцензій, торговельних марок та інших нематеріальних активів.

Закономірність впливу певного обсягу інвестицій в існуючі будівлі та споруди на адміністра-

тивно-збутову діяльність встановлюється за допомогою моделі кореляційної залежності цього показника від рівня капітальних вкладень у модернізацію матеріально-технічної бази у розрахунку на одну гривню загальних операційних витрат. Розроблена модель має наступну гіперболічну математичну форму:

$$\hat{K}_{B_{in}I_{PM}} = 12,032 * \bar{I}_{PM}^3 - 11,975 * \bar{I}_{PM}^2 + 3,6061 * \bar{I}_{PM} - 0,0747 \quad (3),$$

де \bar{I}_{PM} — середнє значення обсягу інвестицій в існуючі будівлі та споруди.

Згідно аналізу та оцінки якості розроблених економіко-математичних моделей парної регресії, значущості розрахованих коефіцієнтів та незалежності відхилень залишків встановлено, що розраховані рівняння регресії є достовірними і адекватними, а відтак, можуть використовуватися у подальшому дослідженні, зокрема обчислення коефіцієнт економічного розвитку.

Побудовані у ході кореляційно-регресійного аналізу економіко-математичні моделі, що визначають взаємодію капітальних вкладень у машини та обладнання і у нове будівництво з витратами на адміністративно-збутову діяльність (іншими операційними витратами), характеризуються невисоким ступенем взаємозв'язку ($R^2=0,215$; $R^2=0,257$), тому надалі в роботі не розглядаються.

Кількісний ступінь впливу факторних параметрів у вигляді показників інвестиційно-інноваційних (капітальних) витрат на рівень витрат з адміністративно-збутової діяльності визначається шляхом множення значення похідної цієї функціональної залежності на відношення середньої величини фактору інвестиційно-інноваційних витрат (I_j) до відповідного йому прогнозного значення показника інших операційних витрат ($K_{B_{in}}$).

$$J_{K_{B_{in}}(I_j)} = f'(K_{B_{in}}) * \frac{\bar{I}_j}{\hat{K}_{B_{in}}} \quad (4),$$

де $J_{K_{B_{in}}I_j}$ — коефіцієнт економічного розвитку потенціалу адміністративно-збутової діяльності залежно від рівня j -го виду капітальних вкладень;

$f'(K_{B_{in}})$ — похідна функції інших операційних витрат й рівня j -го виду капітальних вкладень (інвестиційно-інноваційних витрат);

\bar{I}_j — середнє значення фактору j -го виду капітальних вкладень (інвестиційно-інноваційних витрат);

Таким чином, використовуючи наведену формулу (4) та побудовані моделі парної кореляції (1, 2, 3) розраховуються коефіцієнти економічного розвитку потенціалу адміністративно-збутової діяльності під впливом наступних факторів:

1) капітальних (інвестиційно-інноваційних) витрат на впровадження інформаційних технологій та програмного забезпечення:

$$J_{K_{B_{in}I_{IT}}} \cong \frac{f'(\hat{K}_{B_{in}I_{IT}}) * \bar{I}_{IT}}{f(\hat{K}_{B_{in}I_{IT}})} \quad (5),$$

Таблиця 1. Коефіцієнти економічного розвитку та якісні параметри моделей кореляційної залежності адміністративно-збутових витрат від рівня та виду капітальних вкладень підприємств готельно-ресторанних послуг Дніпропетровської області

№ з/п	Модель кореляційної залежності адміністративно-збутових витрат від рівня капітальних витрат	Параметри оцінки якості кореляційної залежності та взаємовпливу економічних показників					
		$J_{K_{iB}}$	R^2	S^2	\sqrt{S}	$F_{cr.}$	DW
1	$\hat{K}_{B_{in} I_{IT}} = -329,12 \cdot \bar{I}_{IT}^3 + 1159 \cdot \bar{I}_{IT}^2 - 12,687 \cdot \bar{I}_{IT} + 0,6445$	-0,034	0,641	0,00	0,00	48,3	1,96
2	$\hat{K}_{B_{in} I_{TM}} = 6290,9 \cdot \bar{I}_{TM}^3 - 7311 \cdot \bar{I}_{TM}^2 + 23,118 \cdot \bar{I}_{TM} + 0,0618$	-0,13	0,558	0,00	0,00	46,4	1,61
3	$\hat{K}_{B_{in} I_{PM}} = 12,032 \cdot \bar{I}_{PM}^3 - 11,975 \cdot \bar{I}_{PM}^2 + 3,6061 \cdot \bar{I}_{PM} - 0,0747$	-0,53	0,996	0,00	0,00	149	1,41

Джерело: розроблено автором.

де $J_{K_{B_{in} I_{IT}}}$ — коефіцієнт економічного розвитку, що визначає рівень зростання ефективності адміністративно-збутової діяльності під впливом інвестицій в інформаційні технології та програмне забезпечення;

$f'(K_{B_{in} I_{IT}})$ — похідна функції інших операційних витрат й рівня інвестицій в інформаційні технології та програмне забезпечення;

\bar{I}_{IT} — середнє значення рівня інвестицій в інформаційні технології та програмне забезпечення;

2) капітальних (інвестиційно-інноваційних) витрат на придбання патентів, ліцензій, торговельних марок та інших нематеріальних активів:

$$J_{K_{B_{in} I_{TM}}} \hat{=} \frac{f'(\hat{K}_{B_{in} I_{TM}}) \cdot \bar{I}_{TM}}{f(\hat{K}_{B_{in} I_{TM}})} \quad (6),$$

де $J_{K_{B_{in} I_{TM}}}$ — коефіцієнт економічного розвитку, що визначає рівень зростання ефективності адміністративно-збутової діяльності під впливом капітальних вкладень у патенти, ліцензії, торговельні марки та інші нематеріальні активи;

$f'(K_{B_{in} I_{TM}})$ — похідна функції інших операційних витрат й рівня капітальних вкладень у патенти, ліцензії, торговельні марки та інші нематеріальні активи;

\bar{I}_{TM} — середнє значення рівня капітальних вкладень у патенти, ліцензії, торговельні марки та інші нематеріальні активи;

3) капітальних (інвестиційних) вкладень в існуючі будівлі та споруди:

$$J_{K_{B_{in} I_{PM}}} \hat{=} \frac{f'(\hat{K}_{B_{in} I_{PM}}) \cdot \bar{I}_{PM}}{f(\hat{K}_{B_{in} I_{PM}})} \quad (7),$$

де $J_{K_{B_{in} I_{PM}}}$ — коефіцієнт економічного розвитку потенціалу адміністративно-збутової діяльності, що залежить від рівня капітальних вкладень в існуючі будівлі та споруди;

$f'(K_{B_{in} I_{PM}})$ — похідна функції залежності інших операційних витрат й рівня капітальних вкладень в існуючі будівлі та споруди;

\bar{I}_{PM} — середнє значення рівня капітальних витрат на удосконалення (модернізацію) існуючих будівель та споруд.

Значення розрахованих коефіцієнтів відображають відсоткову зміну показника інших операційних витрат ($K_{B_{in}}$) відносно своєї прогнозованої величини при зміні на 1% обсягу капітальних інвестицій (I) в оновлення нематеріальних активів, технологічної та матеріально-технічної бази підприємства за конкретними напрямками.

Отримані коефіцієнти та якісні параметри моделей кореляційної залежності адміністративно-збутових витрат від рівня інвестиційно-інноваційних витрат підприємств готельно-ресторанних послуг Дніпропетровської області внесені у табл. 1.

Представлені в табл. 1 значення коефіцієнтів економічного розвитку або розвитку ресурсних потенціалів закладів готельно-ресторанної сфери, що показують рівень зниження витрат з адміністративно-збутової діяльності за рахунок активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, свідчать про те, що збільшення обсягу інвестицій на впровадження інформаційних технологій та програмного забезпечення, на використання патентів, ліцензій, торговельних марок і т. ін., на удосконалення матеріально-технічної бази підприємства на 1%, дозволяє знизити адміністративно-управлінські й збутові витрати, а, отже, підвищити рівень ефективності діяльності, на 0,034%, 0,13% і 0,53%, відповідно. Своєю чергою, зменшення інших операційних витрат надає можливість підвищити ефективність виробництва та рентабельність діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відповідно до запропонованого методологічного підходу в економіко-математичній формі описано закономірності кількісної взаємодії показників інших операційних витрат, що характеризують адміністративно-збутову діяльність підприємств готельно-ресторанних послуг, та обсягів капітальних вкладень за певними напрямками в оновлення їх нематеріальних активів, технологічної та матеріально-технічної бази.

За допомогою створених стохастичних моделей залежності витрат з адміністративно-збутової діяльності від величини факторів інвестиційно-інноваційних (капітальних) витрат, а також розрахованих на їх основі коефіцієнтів економічного розвитку, доведено, що збільшення обсягу інвестицій на впровадження інформаційних технологій та програмного забезпечення, на використання патентів, ліцензій, торговельних марок і т. ін., на удосконалення матеріально-технічної бази

підприємств на 1%, дозволяє знизити адміністративно-збутові витрати на 0,034%, 0,13% і 0,53%, відповідно. Це сприяє зростанню ефективності функціонування закладів готельно-ресторанного господарства на основі прогресивного економічного розвитку.

Отримані оцінювальні показники, своєю чергою, надають змогу здійснювати подальші дослідження щодо формування інтегрованого індикатора сумарного впливу досліджуваних факторів на ефективність використання ресурсів виробництва з урахуванням прогресивного розвитку його потенціалу.

Література:

1. П'ятницька Г. Т., Григоренко О., Найдюк В. Інноваційний потенціал розвитку підприємств ресторанного господарства України. Товари і ринки, 2013. № 2. С. 29—43.
2. Багрова І. В., Фільштейн Л. М. Використання трудового потенціалу на регіональному рівні: монографія. Кіровоград: ТОВ "КОД", 2010. 496 с.
3. Василенко В. О. Креативне управління розвитком соціально — економічних систем: монографія. К.: "Освіта України", 2010. 772 с.
4. Михайліченко Г. І. Управління інноваційним розвитком туристичних підприємств: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.04. Київ, 2014. 20 с.
5. Андрушків Б. М., Кирич Н. Б., Погайдак О. Б., Мельник Л. М. Інноваціо-технологічне реформування промислових підприємств-основа підвищення їх конкурентоспроможності (європейські акценти). Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво, 2014. Вип. 2. С. 4—13.
6. Закон України "Про інноваційну діяльність". Урядовий кур'єр. № 143. 07.08.2002 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення 12.09.2022).
7. Закон України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні". Урядовий кур'єр. № 143. 07.08.2002 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення 12.09.2022).
8. Chang S., Gongb Y., Shumb C. Promoting innovation in hospitality companies through human resource management practices. International Journal of Hospitality Management, 330 p. URL: www.elsevier.com/locate/ijhosman (Accessed 20 Aug 2022).

References:

1. Pyatnytska, G.T., Grigorenko, O. and Naydyuk, V. (2013), "Innovative development potential of restaurant enterprises of Ukraine", Goods and markets, vol. 2, pp. 29—43.
2. Bagrova, I.V. and Filshtein, L.M. (2010), Vykorystannia trudovoho potentsialu na rehional'nomu rivni [Utilization of labor potential at the regional level], LLC "CODE", Kirovohrad, Ukrainian.
3. Vasilenko, V.O. (2010), Kreatyvne upravlinnia rozvytkom sotsial'no-ekonomichnykh system [Creative management of the development of social and economic systems], Education of Ukraine, Kyiv, Ukrainian.

4. Mikhaïlichenko, G.I. (2014), "Management of innovative development of tourist enterprises", Abstract of Ph.D. dissertation, Economics Sciences, Kyiv, Ukrainian.

5. Andrushkiv, B.M., Kyrych, N.B., Pogaidak, O.B. and Melnyk, L.M. (2014), "Innovation and technological reform of industrial enterprises — the basis of increasing their competitiveness (European accents)", State and regions. Ser.: Economy and entrepreneurship, vol. 2. pp. 4—13.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Innovative Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (Accessed 12 Sept 2022).

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "On Priority Areas of Innovative Activity in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (Accessed 12 Sept 2022).

8. Chang, S., Gongb, Y. and Shumb, C. (2011), "Promoting innovation in hospitality companies through human resource management practices", International Journal of Hospitality Management, available at: www.elsevier.com/locate/ijhosman (Accessed 20 Aug 2022).
Стаття надійшла до редакції 17.10.2022 р.

www.agrosvit.info
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

С. С. Нестеренко,
д. е. н., доцент, директор, Інститут економіки та менеджменту,
Університет "Україна", м.Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9090-3470>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.19

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО- ЕКОНОМІЧНИМ СТАНОМ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ

S. Nesterenko,
Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Director,
Institute of Economics and Management, University "Ukraine", Kyiv

MANAGEMENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC STATE OF THE FOREST INDUSTRY

В представленому матеріалі здійснено аналіз фінансово-економічного стану лісової галузі, який засвідчив погіршення фінансових результатів діяльності державних підприємств лісового господарства, що спричинено як підвищенням податкового навантаження на них, так і зменшенням попиту на лісопродукцію і незадовільною існуючою системою управління галуззю. Особливо негативним є тенденція перевищення темпів зростання собівартості реалізованої продукції над темпами зростання чистого доходу, що негативно позначалося на фінансових результатах діяльності суб'єктів господарювання лісової галузі. В статті відзначено, що рентабельність діяльності підприємств постійно знижується, а також спостерігається перевищення суми кредиторської заборгованості над дебіторською в 3–4 рази, що свідчить про незадовільний стан управління оборотними ресурсами на підприємствах галузі.

Виявлено тенденцію до збільшення кількості збиткових суб'єктів господарювання галузі (із 8 до 18 підприємств), а також значного зменшення рівня прибутковості для традиційно рентабельних областей лісокористування (на кінець 2020 року – 164 (із 318 всього) підприємства мали рентабельність менше 1%), що практично не дозволяє здійснювати розвиток лісової галузі.

Серед фінансових проблем лісового господарства виокремлено проблему надмірного рівня податкового тиску на державні підприємства лісового та мисливського господарства, що полягає у виплаті ними 80 % дивідендів з чистого прибутку на користь держави як обов'язкового платежу. На підставі розрахункових даних, зроблено висновок, що з 2019 року ставки рентної плати в Україні за спеціальне використання лісових ресурсів зросли від 102,99% до 171,2 % порівняно з 2015 роком, що свідчить про неможливість здійснення реінвестування власних коштів в оновлення та модернізацію матеріально-технічної бази лісогосподарських підприємств.

Погіршення фінансово-економічного стану лісової галузі обумовило негативні тенденції щодо здійснення лісогосподарських та лісокультурних робіт, особливо, в південних та південно-західних регіонах – спостерігається катастрофічне зменшення працівників галузі, що обумовлює посилення водної та вітрової ерозії, деградацію сільськогосподарських угідь, збільшення самовільних рубань та осередків шкідників лісових насаджень.

In the presented material, an analysis of the financial and economic state of the forestry industry was carried out, which testified to the deterioration of the financial results of the activities of state forestry enterprises, which was caused both by an increase in the tax burden on them, and by a decrease in the demand for forest products and an unsatisfactory existing management system of the industry. Especially negative is the tendency of the rate of growth of the cost of goods sold to exceed the rate of growth of net income, which negatively affected the financial results of the forest industry entities. The article noted that the profitability of enterprises is constantly decreasing, and there is also a 3–4 times increase in payables over receivables, which indicates an unsatisfactory state of working capital management at enterprises in the industry.

A trend towards an increase in the number of unprofitable business entities in the industry (from 8 to 18 enterprises) was revealed, as well as a significant decrease in the level of profitability for traditionally profitable areas of forest use (at the end of 2020 – 164 (out of 318 total) enterprises had a profitability of less than 1%). which practically does not allow the development of the forest industry.

Among the financial problems of forestry, the problem of an excessive level of tax pressure on state enterprises of forestry and hunting is singled out, which consists in their payment of 80% of dividends from net profit to the state as a mandatory payment. Based on the calculation data, it was concluded that since 2019, rent rates in Ukraine for the special use of forest resources have increased from 102.99% to 171.2% compared to 2015, which indicates the impossibility of reinvesting own funds in renewal and modernization material and technical base of forestry enterprises.

The deterioration of the financial and economic condition of the forest industry caused negative trends in the implementation of forestry and silviculture works, especially in the southern and southwestern regions – there is a catastrophic decrease in the number of workers in the industry, which causes increased water and wind erosion, degradation of agricultural land, and an increase in arbitrary logging and sites pests of forest plantations.

Ключові слова: лісове господарство, фінансово-економічний стан, податковий тиск, фінансовий результат, рентна плата.

Key words: forestry, financial and economic condition, tax pressure, financial result, rent.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

За офіційними даними в загальній структурі виробленої промислової продукції лісгосподарські підприємства займають приблизно 2,4 %, а працюють на них понад 4,5 % загальної чисельності промислово-виробничого штату працюючих [1]. В той же час, важливість лісового господарства надзвичайно істотна не лише для інших галузей національної економіки, але і для здоров'я громадян через покращення ним якості навколишнього природного середовища, формування рекреаційних територій, мисливського та побічного користувачів тощо.

Власне лісове господарство за своїми функціональними завданнями комплексно використовує, постійно охороняє, систематично захищає та розширено відтворює лісові ресурси як сировинного, так і несировинного аспектів. На сьогоднішній день в умовах соціально-економічної нестабільності, відсутності повноцінного нормативного забезпечення та сучасного техніко-технологічного оснащення лісове господарство не завжди і не в повній мірі виконує вищезазначені функціональні

завдання. Це вимагає певного реформування лісової галузі, в першу чергу, щодо розробки та прийняття стратегічних документів у вигляді національної лісової політики, стратегії чи окремих державних програм підтримки галузі.

Нині в умовах зниження виробництва вітчизняної високоякісної лісової продукції здійснюється її імпорт з інших країн для задоволення потреб деревообробної та целюлозно-паперової промисловостей. В той же час передумови для докорінних змін в галузі існують, зокрема, це наявність необхідних територій з відповідними природно-кліматичними та ґрунтовими умовами, наявність висококваліфікованих кадрів та лісової науки. Не вистачає лише фінансових ресурсів і професійності топ-менеджменту галузі, який часто змінюється в залежності від політичної ситуації в країні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

В галузевій економічній літературі існує низка наукових досліджень, присвячених проблемі удосконален-

Таблиця 1. Фінансові показники підприємств, що входять до сфери управління ДАЛРУ, млн грн

Показники	2016	2017	2018	2019	2020	зміна, %
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	12354,2	13695,9	16849,4	15196,2	14462,1	17,1
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	8883,4	10229,3	12835,6	11237,6	10986,2	23,7
Валовий прибуток	3470,8	3466,6	4013,8	3958,6	3475,9	0,1
Фінансовий результат від операційної діяльності	724,9	587,6	589,5	358,5	241,7	-66,6
Чистий фінансовий результат	586,2	495,7	475,2	289,0	194,9	-66,7
Усього доходів	12777,4	14165,7	17492,8	16891,3	16385,3	28,2
Усього витрат	12191,2	13669,9	17017,6	16602,3	16190,4	32,8

Джерело: сайт Державного агентства лісових ресурсів України.

ня системи управління фінансово-економічним станом лісового господарства. Серед вітчизняних вчених слід відмітити наукові доробки Я. Бойко, Р. Дубаса, О. Дребот, І. Кичка, В. Лаврова, І. Лицура, Ю. Марчука, Є. Мішеніна, І. Соловій, М. Шершуна, О. Фурдичка та інших. Наукові дослідження зазначених вчених узагальнювали існуючі проблеми використання лісового потенціалу та обґрунтовували напрями розвитку лісової галузі в контексті забезпечення економічного, соціального та екологічного аспектів. В той же час, системного дослідження проблем управління фінансово-економічним станом і відповідного ефективного розвитку лісового господарства не здійснювалося, що обумовило необхідність проведення досліджень.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Дослідження особливостей управління фінансово-економічним станом лісового господарства та визначення напрямів підвищення його ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Слід зазначити, що згідно Лісового кодексу ліси за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій поділяються на такі категорії:

- 1) захисні ліси (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції);
- 2) рекреаційно-оздоровчі ліси (виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції);
- 3) ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення (виконують особливі природоохоронні, естетичні, наукові функції тощо);
- 4) експлуатаційні ліси.

Відповідно до статті 89 Лісового кодексу України охорону і захист лісів, що належать до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України (ДАЛРУ), здійснюють працівники державної лісової охорони, які беруть безпосередню участь у лісоохоронній роботі та здійснюють інші заходи, спрямовані на збереження, розширене відтворення, невиснажливе використання лісових ресурсів і об'єктів тваринного світу. Працівники державної лісової охорони здійснюють також охорону і захист лісів від пожеж, незаконних рубок, захист від шкідників та хвороб.

Аналіз стану виконання показників фінансових планів підприємств Держлісагентства засвідчив зростання їх чистого доходу від реалізації продукції за останні роки (таблиця 1). У 2017 році цей показник становив 13 696 млн грн, що на 10,9 % більше, ніж у попередньому році, а у 2020 році — 14 462,1 млн грн, що на 17,1 % більше, порівняно з базовим роком. Зростала і собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг), яка у 2020 році порівняно з 2016 роком збільшилась на 23,7 %. При цьому темпи зростання собівартості реалізованої продукції є більшими від

темлів зростання чистого доходу, що негативно позначилося на фінансових результатах діяльності лісогосподарських підприємств. Так, чистий фінансовий результат у 2016 році становив 586,2 млн грн, а в 2020 році — 194,9 млн грн, що у порівнянні на 66,7 % менше базового 2016 року.

Таким чином, спостерігається погіршення фінансових результатів діяльності державних підприємств лісового господарства, що спричинено як підвищенням податкового навантаження на них, так і зменшенням попиту на лісопродукцію (залишки на складах на кінець року збільшуються на 54,4% на кінець періоду дослідження).

Узагальнюючи аналіз фінансово-економічного стану підприємств, що належать до сфери управління Держлісагентства, відмітимо наступні тенденції: темпи зростання собівартості реалізованої продукції більші, ніж темпи зростання чистого доходу, що негативно позначається на фінансових результатах діяльності підприємств. Так, чистий фінансовий результат діяльності підприємств, що належать до сфери управління Держлісагентства, у 2018 році становив 475,3 млн грн, що на 5 % менше відповідного показника 2017 року (495,7 млн грн) і на 18,9 % — 2016 року.

Такий результат діяльності мав значний вплив на показники рентабельності лісогосподарських підприємств, які відображені в табл. 2.

Як бачимо, зведений показник валової рентабельності підприємств щороку зменшується: 2016 рік — 28,1 %, 2019 рік — 23,0 %. Рентабельність діяльності підприємств зменшилась з 4,7 % (2016 рік) до 1,9 % за 2019 рік. При цьому із загальної кількості підприємств, яким затверджувалися фінансові плани, не виконали фінансових планів за показником "Фінансовий результат до оподаткування" у 2016 році 84 підприємства (26 %), у 2019 році — 50 (15 %).

Таблиця 2. Коефіцієнти рентабельності та прибутковості підприємств лісового господарства

Показники	2016	2017	2018	2019	Відхилення	
					абсол.	віднос.
Валова рентабельність	28,1	25,3	23,8	23,0	-5,1	-18,0
Рентабельність активів	14,5	10,9	9,4	8,5	-6,5	-45,0
Рентабельність власного капіталу	24,2	19,3	17,7	14,6	-9,6	-40,0
Рентабельність діяльності	4,7	3,6	2,8	1,9	-2,8	-59,8

Джерело: сайт Державного агентства лісових ресурсів України.

Таблиця 3. Динаміка ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, грн

Показники	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Зміна ставок, %
За заготівлю 1м ³ деревини основних лісових порід	0,66-449,38	0,92-629,13	1,02-694,56	1,19-811,25	1,79 - 1216,88	1,79-1216,88	171,2-170,8
За заготівлю 1м ³ деревини неосновних лісових порід	1,34-790,44	1,40-1106,62	1,55-1221,71	1,81-1426,96	2,72 - 2140,44	2,72 - 2140,44	102,99 - 170,8

Кредиторська заборгованість по галузі станом на 1 січня 2020 року становила 2170,9 млн грн, а на 1 січня 2021 року — 2094,3 млн грн. В структурі кредиторської заборгованості питома вага заборгованості перед бюджетом становить 39,7 %, за товари, роботи та послуги — 26,3 %, з оплати праці — 12 %, з одержаних авансів — 11,5 %, інша кредиторська заборгованість — 10,5 %. Таким чином, спостерігається перевищення суми кредиторської заборгованості над дебіторською в 3—4 рази, що свідчить про незадовільний стан управління оборотними ресурсами на підприємствах галузі.

Для ілюстрації загальної ситуації із рентабельністю [2] державних лісгосподарських, лісомисливських та інших підприємств, що входять до сфери управління Держлісагентства, наведено дані з публічного звіту ДАЛРУ за 2019—2020 роки, в яких зокрема зазначено, що:

— найвищого рівня рентабельності в 2019 році досягли підприємства Вінницького (4,5%), Черкаського (4,2%), Сумського (2,9%), Хмельницького (2,7%) і Закарпатського (2,6%) обласних управлінь лісового та мисливського господарства, а найвищого рівня рентабельності діяльності в 2020 році досягли підприємства Черкаського — 3,9%, Хмельницького — 2,6% та Кіровоградського — 2,5%, що свідчить про зменшення найвищих показників рівня рентабельності;

— 132 підприємства мали рентабельність менше 1% (в 2020 році — вже 164 підприємства), серед них 33 підприємства Південно-східного регіону, 13 підприємств Житомирського, 12 — Волинського, 10 — Чернігівського та 9 — Рівненського обласних управлінь лісового та мисливського господарства;

— в 2019 році — 5 підприємств отримали збиток у загальній сумі 1,9 млн грн, а в 2020 році — 16 підприємств отримали збиток у загальній сумі 53 млн гривень.

Постійне недофінансування з держбюджету негативно впливає наведення та розвиток лісового й мисливського господарства в Україні в цілому і в лісодефіцитних областях особливо, а саме призводить до таких наслідків, як:

а) роботи зі створення нових насаджень на малопродуктивних і деградованих землях, у тому числі полезахисних лісових смуг, проводяться в недостатніх обсягах;

б) відсутність персоналу галузі для своєчасного гасіння пожеж (досвід показує, що потужностей та можливостей ДСНС недостатньо для вчасного та ефективного гасіння пожеж);

в) не здійснюється на належному рівні охорона лісу від незаконних рубок;

г) відмічено різке збільшення шкідників та хвороб лісу;

г) припинено вирощування посадкового матеріалу на півдні та сході, що унеможливить у подальшому створення лісових насаджень [3];

д) не проводяться заходи з охорони і захисту лісу від пожеж; припинено облаштування протипожежних розривів та мінералізованих смуг і догляд за ними, утримання та забезпечення функціонування лісових пожежних станцій і пунктів спостереження, утримання тимчасових пожежних наглядців, упорядкування рекреаційних ділянок, гасіння лісових пожеж та протипожежна пропаганда;

е) не здійснюються лісовпорядні роботи, що унеможливорює довгострокове планування лісгосподарських заходів;

є) звільняються висококваліфіковані фахівці галузі;

ж) під загрозою дестабілізації довкілля, посилення водної та вітрової ерозії призвело до того, що сотні тисяч гектарів земель південних та східних областей сільськогосподарських угідь деградовано, що є невідомою, а загальнодержавною проблемою].

Серед фінансових проблем лісового господарства низка фахівців вважають надмірний рівень податкового тиску на державні підприємства лісового та мисливського господарства, що полягає у виплаті 90 % (у 2019 році) та 80 % (у 2020 році) дивідендів з чистого прибутку на користь держави як обов'язкового платежу. І це поряд зі сплатою рентних платежів та інших податків і зборів.

Опитані експерти [4], зазначають, що такий розмір чистого прибутку (20%), який залишається у розпорядженні державних лісгосподарських підприємств після сплати дивідендів державі, є не просто недостатнім для належного виконання ними своїх функцій, а й може призвести до суттєвого погіршення їхнього фінансового стану та навіть банкрутства. Цей аспект набуває ще більшої актуальності в контексті відсутності бюджетного фінансування окремих дотаційних підприємств та наявного надмірного податкового тиску прибуткових (зі сплати рентних платежів, інших податків та зборів).

Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюється Податковим кодексом України (ч. 1 ст. 77 Лісового кодексу України). У цьому кодексі, зокрема, визначено, що рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів відноситься до загальнодержавних податків. Ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів за період 2015—2020 років наведені в таблиці 3.

На підставі даних, наведених у таблиці 3., можна зробити висновок, що з 2019 року ставки рентної плати в Україні за спеціальне використання лісових ресурсів зросли від 102,99% до 171,2 % порівняно з 2015 роком (при цьому з 2019 року такі ставки були збільшені на 50% порівняно з попереднім 2018 роком). Це вказує на пріоритетність фіскального інтересу (функції) держави в частині цього рентного платежу.

Згідно дослідженням вчених [5; 6], прагнення швидко поповнити бюджет, у тому числі за рахунок збільшення розміру ставок рентної плати за спецвикористання лісових ресурсів, а також інші часті зміни в податковому законодавстві, є однією з найбільших проблем оподаткування у сфері лісових відносин. Таке зростання ставок, по-перше, збільшує фінансовий тягар на лісогосподарські підприємства, а по-друге, в Україні відсутня відносна стабільність у цьому питанні, що заважає лісогосподарським підприємствам дотримуватися запланованих показників фінансових надходжень і витрат, унеможливує розвиток підприємств, а також відновлення, догляд і збереження лісу через збільшення витратної частини бюджету підприємства. Чинні розміри ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів рекомендовано переглянути на предмет їхньої обґрунтованості й зменшити, якщо для цього будуть підстави.

ВИСНОВКИ

Здійснивши аналіз фінансово-економічного стану лісової галузі, слід узагальнити такі висновки та запропонувати напрями розвитку лісового господарства:

— аналіз стану виконання показників фінансових планів підприємств Держлісагенства засвідчив зростання їх чистого доходу від реалізації продукції в динаміці, в той же час спостерігається перевищення темпів зростання собівартості реалізованої продукції над темпами зростання чистого доходу лісового господарства, що призвело до негативного зменшення показника чистого фінансового результату на 66,7% на кінець періоду дослідження;

— спостерігається перевищення суми кредиторської заборгованості над дебіторською в 3—4 рази, що свідчить про незадовільний стан управління оборотними ресурсами на підприємствах галузі;

— показники рентабельності підприємств лісового господарства мають стабільно негативну тенденцію до зменшення, що призвело на кінець періоду дослідження до збільшення кількості збиткових суб'єктів господарювання галузі (з 8 до 18 підприємств); значного зменшення рівня прибутковості для традиційно рентабельних областей лісокористування, а на кінець 2020 року — 164 (із 318 всього) підприємства мали рентабельність менше 1%, що практично не дозволяє здійснювати розвиток лісової галузі;

— спостерігаються негативні тенденції щодо здійснення лісовпорядних робіт, що унеможливує довгострокове планування лісогосподарських заходів; в південних та південно-західних регіонах спостерігається незадовільна тенденція катастрофічного зменшення працівників галузі, що обумовлює посилення водної та вітрової ерозії, деградацію сільськогосподарських угідь, збільшення самовільних рубань та осередків шкідників лісових насаджень;

— негативними тенденціями щодо знецінення фінансового стану є: надзвичайно високий рівень відрахувань підприємствами у державний бюджет дивідендів; не прогнозоване зростання ставок рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, що призводить до значного зменшення частини прибутку

підприємств лісового господарства та неможливості здійснення реінвестування власних коштів в оновлення та модернізацію матеріально-технічної бази.

Література:

1. Кичко І.І., Гарус Ю.О. Перспективи розвитку лісового господарства України. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2016. — Випуск 11. — С. 128—132.

2. Звіт за результатами державного фінансового аудиту виконання бюджетних програм Державним агентством лісових ресурсів України за період з 01.01.2016 р. по 30.06.2019 р. від 23.01.2020 р. № 07-22/1. Державна аудиторська служба України. Київ, 2020. С. 38. URL: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120>

3. Публічний звіт Державного агенства лісових ресурсів України за 2019 рік. URL: <https://mepr.gov.ua/news/34682.html>

4. Дубас Р.Г., Дядченко І.І. Теоретичні засади антикризового управління лісокористуванням півдня України. Науково-практичний журнал "Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку", Київ. 2018. — № 15. — С. 66—73.

5. Дубас Р.Г. Удосконалення фінансово-економічного механізму у лісоресурсній сфері України. Економіка АПК. — Київ. — 2012. — № 2. — С. 66—69.

6. Ю. М. Марчук, В. І. Уварова. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання: особливості та інституціональні передумови формування. — Економіка та держава. — № 2/2019. — С. 57—67.

References:

1. Kichko, I.I. and Garus, Yu.O. (2016), "Prospects for the development of forestry in Ukraine", Mykolaiv's'kyu natsional'nyu universytet imeni V.O. Sukhomlyn's'koho, vol. 11, pp. 128—132.

2. State Audit Service of Ukraine (2020), "Report on the results of the state financial audit of the implementation of budget programs by the State Forest Resources Agency of Ukraine for the period from January 1, 2016 to June 30", 2019", available at: <http://dkrs.kmu.gov.ua/kru/doccatalog/document?id=158120> (Accessed 20 Sept 2022)

3. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine (2020), "Public report of the State Agency of Forest Resources of Ukraine for 2019", available at: <https://mepr.gov.ua/news/34682.html> (Accessed 20 Sept 2022).

4. Dubas, R.H. and Diadchenko, I.I. (2018), "Theoretical foundations of anti-crisis management of forest use in southern Ukraine", Naukovo-praktychnyj zhurnal "Problemy innovatsijno-investytsijnoho rozvytku", vol. 15, pp. 66—73.

5. Dubas, R.H. (2012), "Improvement of the financial and economic mechanism in the forest resource sector of Ukraine", Ekonomika APK, vol. 2, pp.66—69.

6. Marchuk, Yu. M. and Uvarova V. I. (2019), "The financial and economic mechanism of forest management: features and institutional prerequisites for its formation", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 57—67.

Стаття надійшла до редакції 19.10.2022 р.

Ю. М. Марчук,

к. с.-г. н., завідувач кафедри ботаніки, дендрології та лісової селекції,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1184-261X>

А. І. Карпук,

д. е. н., професор, директор, відокремлений підрозділ НУБіП України
"Боярська лісова дослідна станція", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2920-8131>

О. М. Дзюбенко,

д. е. н., начальник, Черкаське обласне управління лісового
та мисливського господарства, м. Черкаси
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9837-696X>

Р. А. Буценко,

аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2471-9979>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.24

ІНВЕСТИВАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСНОВНОГО КАПІТАЛУ ЛІСОВОГО СЕКТОРА ЯК СКЛADOVA ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЛІСОГОСПОДАРЮВАННЯ

Yu. Marchuk,

PhD in Agricultural Sciences, Head of the Department of Botany, Dendrology and Forest Selection,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

A. Karpuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Principal, Separate Division of National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine "Boyarka forest research station", Kyiv

O. Dzyubenko,

Doctor of Economic Sciences, Chief, Cherkasy Forestry and Hunting Department, Cherkasy

R. Butsenko,

Postgraduate student, The National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

INVESTING IN THE MODERNIZATION OF THE FIXED CAPITAL OF THE FOREST SECTOR AS A COMPONENT OF THE FINANCIAL AND ECONOMIC MECHANISM OF FORESTRY

Встановлено, що в умовах воєнного стану виникає гостра необхідність у підвищенні вагомості лісового сектора в забезпеченні обороноздатності та енергетичної самодостатності країни, що потребує нарощення інвестиційних потоків у модернізацію основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива на основі утилізації лісосічних відходів. Дослідження показали, що у 2001–2021 роках у динаміці номінальної величини капітальних інвестицій в основні сегменти лісового сектора (лісове господарство та деревообробку) в цілому спостерігається висхідний тренд за винятком років, де мало місце явне "просідання" величини інвестиційного забезпечення оновлення, модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва, але в динаміці реальної величини чітко виражені висхідні тенденції не спостерігаються, що свідчить про необхідність перегляду пріоритетів інвестиційного забезпечення модернізації лісогосподарських та лісопереробних активів. Обґрунтовано, що при виборі пріоритетів фінансування капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі необхідно виходити з існуючої структури фінансування за видами активів у 2021 році, де найбільшу питому вагу займали нежитлові будівлі (14%), машини, обладнання та інвентар (22%), транспортні засоби (42%), а частка нематеріальних активів складала 2%. Встановлено, що у короткостроковій перспективі необхідним

слід вважати зростання питомої ваги інвестиційних витрат на придбання нематеріальних активів, щоб прискорити процеси цифрової трансформації та охопити діджиталізацією широкий спектр відносин, пов'язаних з лісовідновленням, лісовідтворенням, охороною та захистом лісів, а також заготівлею та продажем деревини. Доведено, що нарощення обсягів інвестування модернізації основного капіталу лісового сектора залежить від умонтування у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання комплексу методів, інструментів та важелів, які стимулюватимуть суб'єктів лісогосподарського та деревообробного підприємництва збільшувати обсяги фінансування капітальних інвестицій у лісовирощування, лісозаготівлі, транспортування деревини, утилізацію деревних відходів та деревообробні виробництва. Встановлено, що найвищий рівень результативності застосування податкових, кредитних та митних преференцій в частині стимулювання процесів нарощення інвестиційних вливань у модернізацію основного капіталу лісового сектора буде отримано за умови відновлення державного та регіонального програмування розвитку лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також здійснення поступальних структурних трансформацій у лісовій галузі при збереженні базових елементів вітчизняної інституціональної архітектури лісогосподарювання.

It is established that under martial law there is an urgent need to increase the importance of the forest sector in ensuring the country's defense capability and energy self-sufficiency, which requires increasing investment flows in the modernization of the fixed capital of forestry and woodworking production, as well as the production of various types of solid biological fuels based on the disposal of logging waste. Studies have shown that in 2001–2021, in the dynamics of nominal capital investments in the main segments of the forest sector (forestry and woodworking) in general, there is an upward trend, with the exception of years where there was a clear "subsidence" in the amount of investment support for renewal, modernization, reconstruction and technical re-equipment of the fixed capital of forestry and woodworking production, but in the dynamics of the real value, clearly expressed upward trends are not observed, this indicates the need to review the priorities of investment support for the modernization of forestry and forest processing assets. It is proved that when choosing priorities for financing capital investments in forestry and logging, it is necessary to proceed from the existing structure of financing by asset types in 2021, where the largest share was occupied by non-residential buildings (14%), machinery, equipment and inventory (22%), vehicles (42%), and the share of intangible assets was 2%. It is established that in the short term, it is necessary to consider an increase in the share of investment costs for the acquisition of intangible assets in order to accelerate the processes of digital transformation and cover by digitalization a wide range of relations related to reforestation, forest protection and protection, as well as the harvesting and sale of wood. It is proved that the increase in investment in the modernization of the fixed capital of the forest sector depends on the installation in the financial and economic mechanism of forestry of a set of methods, tools and levers that will stimulate the subjects of forestry and woodworking entrepreneurship to increase the volume of financing of capital investments in forestry, logging, wood transportation, wood waste disposal and woodworking production. It is established that the highest level of effectiveness of the application of tax, credit and customs preferences in terms of stimulating the processes of increasing investment injections into the modernization of the fixed capital of the forest sector will be obtained subject to the resumption of state and regional programming for the development of forestry and woodworking production, as well as the implementation of progressive structural transformations in the forest industry while preserving the basic elements of the domestic institutional architectonics of forestry.

Ключові слова: інвестування, капітальні інвестиції, модернізація, основний капітал, лісовий сектор, стимулювання.

Key words: investment, capital investment, modernization, fixed assets, forest sector, incentives.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах поглиблення інституціональних трансформацій актуалізується проблема формування сучас-

ного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, який охоплюватиме комплекс бюджетно-податкових, грошово-кредитних та дозвоільно-регламентних методів та інструментів, які дадуть змогу підвищити результативність фіскально-рентного регулювання розширеного відтворення та господарського освоє-

ння лісоресурсного потенціалу, забезпечити нарощення обсягів прямого бюджетного фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, а також обсягів інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу лісового сектора. В умовах високого рівня спрацювання активної частини основних лісогосподарських засобів і основних засобів переробних підрозділів лісогосподарських підприємств та прискорення процесів цифрової трансформації системи управління лісовим господарством і ринків лісопродукції особливо актуальним є розроблення тих складових інструментально-методологічного забезпечення фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які стосуються активізації інвестиційних процесів у сировинній та переробній ланках лісового сектора національної економіки України. Більше того, в умовах воєнного стану, коли підвищується вагомість лісового сектора в частині зміцнення обороноздатності країни та її енергетичної самодостатності, саме нарощення інвестиційних потоків у всі без винятку фази лісопродуктових ланцюгів виступає однією з найактуальніших проблем теорії і практики економіки лісогосподарювання.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Збільшення обсягів інвестиційного забезпечення процесів модернізації основного капіталу лісового сектора залежить від диверсифікації методів та інструментів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які створюють інституціональне підґрунтя для підвищення рівня інвестиційної привабливості всіх без винятку фаз лісопродуктового ланцюга, зокрема через застосування податкових, кредитних та митних преференцій, інституціоналізацію партнерських відносин між суб'єктами лісогосподарського підприємництва, зокрема постійними лісокористувачами, та суб'єктами приватного бізнесу і регіональними органами державної виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, формування державних лісогосподарських об'єднань.

У наукових працях та практичних рекомендаціях Ю. Болоховця, В. Бондара, О. Голуба, В. Голяна, Г. Ільницької-Гикавчук, П. Лакиди, Ю. Несторяка, О. Сакаль, Б. Шумлянського та інших розглядаються різноманітні підходи стосовно формування сучасного фінансово-економічного механізму лісогосподарювання в сучасних умовах з врахуванням наслідків інституціональних трансформацій, які відбуваються в останні роки у лісовому секторі, а також з врахуванням наслідків децентралізаційних та євроінтеграційних процесів. Водночас недостатньо систематизованим є спектр підходів стосовно підбору методів, інструментів та важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які формують інвестиційну привабливість лісового сектора та визначають інституціональне підґрунтя диверсифікації інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва. Обґрунтування такого роду підходів є актуальним з огляду на те, що існують полярні думки як вчених, так практиків-лісівників стосовно вибору пріо-

ритетів інвестиційного забезпечення модернізації основного капіталу лісового сектора.

На достатньо високому теоретико-методологічному рівні було класифіковано важелі та інструменти фінансово-економічного механізму лісогосподарювання Г. Ільницької-Гикавчук, зокрема в частині стимулювання інвестування основного капіталу лісового господарства та деревообробки. За її версією, до методів стимулювання слід віднести: 1) пільгове оподаткування; 2) пільгове кредитування; 3) диференціацію митних ставок залежно від ступеня обробки лісопродукції; 4) бюджетне фінансування; 5) ціноутворення; 6) екологічне страхування; 7) планування. До основних джерел фінансування лісового господарства, на її думку, необхідно відносити власні кошти лісогосподарських підприємств, кошти державного бюджету та кредити. За рахунок власних фінансових ресурсів необхідно повністю фінансувати рубки головного користування. Бюджетні ж кошти необхідно спрямовувати на лісокультурні роботи, охорону лісів, боротьбу з шкідниками і хворобами лісу, на рубки, пов'язані з веденням лісового господарства [5, с. 8]. У той же час науковець не розкрила основних інституціональних передумов підвищення результативності кредитування лісогосподарської та лісоохоронної діяльності як ефективної складової інвестування основного капіталу лісового сектора, що не дає можливості сформулювати концептуальні засади перегляду пріоритетів поведінки суб'єктів лісогосподарського підприємництва на ринку позикового капіталу.

Колишній виконуючий обов'язки Голови Державного агентства лісових ресурсів України В. Бондар зазначає, що в останні роки актуалізувалось вирішення питання сприяння довгостроковим інвестиціям у лісовий сектор економіки. Відсутність протягом останніх років фінансування лісового господарства фактично призвела до деградації систем лісовпорядкування та ефективного захисту лісів, до неможливості запровадження новітніх технологій та оновлення застарілої техніки й засобів виробництва [2, с. 2—5]. Водночас нарощення обсягів довгострокових інвестицій потребує умонтування у фінансово-економічний механізм лісогосподарювання комплексу методів та інструментів, а також перевірених світовою практикою форм інвестування лісогосподарських та лісоохоронних проєктів, що вимагає подальшого удосконалення інституціонального середовища здійснення інвестиційного процесу у різноманітних ланках лісового сектора через внесення змін та доповнень у бюджетне, податкове та природоохоронне законодавство.

Також активізувалися дослідження, в яких наголос робиться на необхідності застосування інноваційних форм інвестиційного процесу та активізації джерел приватного інвестування різноманітних ланок лісового сектора національної економіки. Б. Шумлянський переконалий, що приватні інвестиції є потужним джерелом фінансування, але в більшості випадків без відповідних гарантій вони не сприяють сталому веденню лісового господарства. До ключових завдань, які мають бути вирішені найближчим часом у напрямі забезпечення сталого лісокористування, належать: розробка інноваційного механізму залучення інвестиційних ресурсів у лісовий сектор, розвиток інфраструктури лісового госпо-

дарства, фінансове оздоровлення підприємств лісового господарства, створення конкурентоспроможних вертикально-інтегрованих структур, організація інвестиційних процесів тощо [8, с. 65]. В умовах воєнного стану та посилення вагомості лісового сектора в забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів та об'єднаних територіальних громад (ОТГ) дуже важливого значення набувають саме проблеми оздоровлення фінансового стану лісгосподарських підприємств, що водночас і виступить каталізатором нарощення обсягів внутрішнього інвестування проєктів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основних лісгосподарських засобів.

При виборі пріоритетів формування фінансово-економічного механізму лісгосподарювання в частині створення інституціонального підґрунтя для нарощення інвестицій в модернізацію основного капіталу лісгосподарського та деревообробного виробництва заслуговує на увагу підхід В. Голяна, О. Голуба та О. Сакаль, згідно якого необхідно усунути комплекс основних інституціональних бар'єрів, які негативно впливають на фінансову діяльність лісгосподарських підприємств і відповідно на їх інвестиційну активність. Такими інституціональними бар'єрами виступають: відсутність всебічного науково обґрунтованого механізму раціонального використання експортного потенціалу ресурсів лісу; нерозвиненість економічного механізму стимулювання глибокої переробки деревини до стадії продукції з високою доданою вартістю, що користується попитом як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках; недостатня прозорість фінансових потоків, пов'язаних з експортними операціями; значні митні бар'єри для експорту лісопродукції; відсутність механізмів захисту постійних лісокористувачів від перетікання лісової ренти в сферу діяльності лісозаготівельних структур, деревообробних підприємств, а в результаті цього до бюджетів країн Європи [3; 4]. У нинішній ситуації, коли прискорений розвиток лісового сектора на пряму впливає на масштаби зміцнення обороноздатності країни та її енергетичний і промисловий потенціал визріла необхідність у різноманітний набір регуляторів експортної діяльності суб'єктів лісгосподарського та деревообробного підприємництва на основі врахування тих прорахунків, які були допущені у недавньому минулому, що позбавило постійних лісокористувачів надійних джерел надходжень валютної виручки.

Зміна стратегічних пріоритетів енергетичного забезпечення потреб господарського комплексу та сектору домашніх господарств в умовах воєнного стану вимагає перегляду ролі лісосировини в забезпеченні енергетичного балансу країни, що потребує формування належного інституціонального підґрунтя інвестиційного забезпечення утилізації лісосічних відходів та виробництва на їх основі паливних деревних продуктів. Голова Державного агентства лісових ресурсів України Ю.Болоховець розглядає декілька варіантів інвестування проєктів виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива на основі утилізації лісосічних відходів: 1 варіант — інвестиційним забезпеченням виготовлення та постачання біопалива на ТЕЦ займаються підприємці; 2 варіант — інвестують у вироб-

ництво біологічного палива безпосередньо лісгосподарські підприємства; 3 варіант — інвестиційний процес здійснюватиметься на основі створення інфраструктури по збиранню та переробленню палива безпосередньо енергогенеруючою компанією у партнерстві з лісгосподарськими підприємствами [1]. Виходячи з позиції Ю.Болоховця, для забезпечення повноцінного інвестування проєктів суттєвого підвищення рівня утилізації лісосічних відходів і виробництва на їх основі паливних деревних продуктів потребують узаконення додаткові методи прямої та непрямой бюджетної підтримки суб'єктів лісгосподарського підприємництва та інших підприємницьких структур в частині виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива, а також форми відносин публічно-приватного партнерства, які забезпечать взаємодію постійних лісокористувачів та енергогенеруючих компаній стосовно розбудови інфраструктури збору та переробки лісосічних відходів.

Виходячи з приведеного вище, запрошується висновок про те, що запорукою нарощення інвестиційних потоків в основний капітал лісового сектора виступає інституціоналізація додаткових методів, інструментів та важелів фінансово-економічного механізму лісгосподарювання, які забезпечать належні стимули для: залучення приватних інвестицій у різноманітні ланки лісового сектора, зокрема у біоенергетику та рекреаційне лісокористування; поєднання коштів публічних бюджетів та приватного капіталу через реалізацію угод публічно-приватного партнерства як в частині виробництва біопалива, так і розширення масштабів агролісомеліоративних робіт; залучення коштів Світового банку та ЄБРР у лісгосподарські та лісоохоронні проєкти, які реалізуються в межах міжнародних природоохоронних конвенцій та Глобальних цілей сталого розвитку, затверджених ООН.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є розкриття змісту та виявлення основних тенденцій і структурних особливостей інвестування основного капіталу лісового сектора та обґрунтування пріоритетів нарощення інвестиційних потоків у даний сектор національної економіки в контексті диверсифікації методів, інструментів та важелів фінансово-економічного механізму лісгосподарювання з врахуванням вимог та обмежень воєнного стану.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Лісовий сектор виступає важливою ланкою національної економіки, оскільки, окрім природоохоронної, відіграє важливу виробничо-господарську роль в системі суспільного відтворення. Водночас розширене відтворення ресурсно-виробничого потенціалу лісового сектора залежить від величини інвестиційних потоків, які спрямовуються у його сировинний та переробний сегменти. Нерозвиненість вітчизняного фондового ринку, традиції вітчизняного лісівництва та домінування державної власності на лісоресурсні та лісгосподарські активи сформували передумови для фактично стовідсоткового фінансування капітальних інвестицій в основний капітал лісового сектора, а інвестування за

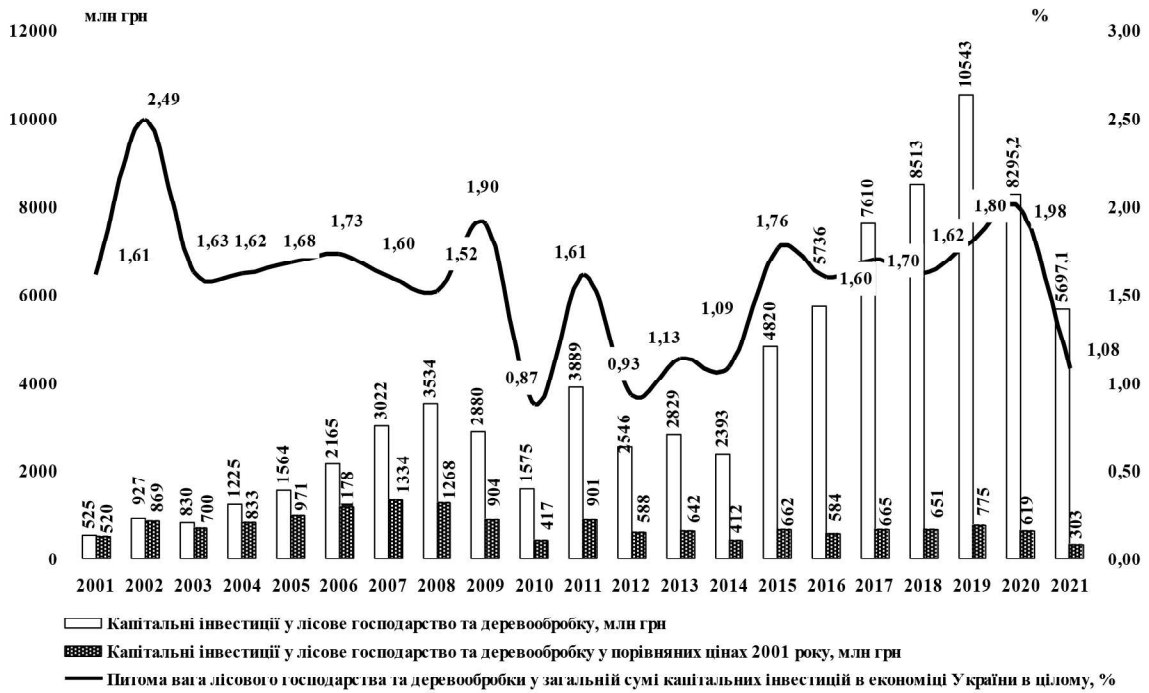

Рис. 1. Капітальні інвестиції в основні сегменти лісового сектора України

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

допомогою портфельних інвестицій перебуває у латентному стані.

Базовою умовою і водночас важливою складовою розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу лісового сектора національної економіки виступають обсяги інвестування основного капіталу, які дадуть змогу знизити рівень спрацювання лісогосподарського та деревообробного обладнання, підвищити ефективність здійснення лісогосподарських заходів та інших складових господарського освоєння лісоресурсного потенціалу, забезпечити зниження питомих витрат лісосировини на виробництво різноманітних видів готової дерев'яної продукції, покращити результативність утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва. Водночас, виходячи зі структурних характеристик лісового сектора та глобальних трендів його розвитку, важливо забезпечити інвестування саме модернізації активної частини основних засобів, щоб прискорити процеси ресурсозбереження та енергоефективності у всіх фазах лісопродуктового ланцюга.

Основними складовими лісового сектора виступає сировинний (лісове та мисливське господарство) та переробний (деревообробна, целюлозно-паперова і лісохімічна промисловість та біоенергетичний сегмент) сегменти, що значною мірою і детермінує форми, методи, інструменти інвестиційного забезпечення процесів модернізації активної та пасивної частин основного капіталу. Така детермінація пов'язана з тим, що основні лісогосподарські та лісоресурсні активи знаходяться у державній власності, а це накладає об'єктивні обмеження в частині вибору форм їх залучення у систему товарно-грошових відносин. Вплив на процеси інвестування справляє також значний часовий лаг між посадкою лісових насаджень та їх стиглістю, що виступає чи не основною детермінантою невисокого рівня привабливості власне лісового господарства для підприємницького

капіталу. За таких умов привабливим виглядає створення сприятливих умов для інвестування модернізації основних лісогосподарських засобів, які дозволяють забезпечити комерціалізацію екосистемних активів (використання рекреаційної, агролісомеліоративної, водорегулюючої, продовольчої функції лісів), що у підсумку дозволить забезпечити прибутковий рівень ведення лісового господарства в цілому, навіть незважаючи на відносно невисоку частку стиглих і перестійних лісових насаджень у віковій структурі лісового фонду.

У переробному сегменті лісового сектора, за винятком переробних підрозділів постійних лісокористувачів, сформовані всі необхідні інституціональні передумови для використання традиційного набору ринкових форм, методів та інструментів інвестування модернізації основного капіталу. Водночас держава має сформувати комплекс преференцій для того, щоб підвищити привабливість переробного сегмента лісового сектора національної економіки для інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів через інституціоналізацію комплексу податкових, кредитних та митних преференцій, оскільки практика інвестування вітчизняної деревообробки в останні роки довела, що введення нетарифних обмежень на кшталт введення мораторію на експорт необробленої деревини не забезпечує належних темпів збільшення обсягів інвестиційного забезпечення модернізації основних засобів деревообробних виробництв.

У 2001—2021 роках у динаміці номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку в цілому спостерігається висхідний тренд за винятком років, де мало місце явне "просідання" величини інвестиційного забезпечення оновлення, модернізації, реконструкції та технічного переоснащення основного капіталу лісогосподарського та деревообробного виробництва (рис. 1).

Зокрема, у 2001—2008 роках мало місце зростання номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку. Якщо у 2001 році капітальні інвестиції в названі сегменти лісового сектора становили 525 млн грн, то у 2008 році вони виростили до рівня 3534 млн грн. Тобто у 2008 році порівняно з 2001 роком капітальні інвестиції у лісове господарство та деревообробку виростили у 6,7 разу. Кількаразове зростання вливань капітальних інвестицій у лісовий сектор зумовлено закріпленням у період 2002—2008 років тенденцій економічного зростання, що механічно вплинуло на підвищення рівня інвестиційної привабливості як лісового господарства, так і деревообробного виробництва.

Також за аналізований період внаслідок макроекономічної стабілізації зросли можливості держави щодо фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів. Виважені політика в частині доступності лісосировини для переробних підприємств призвела до підвищення рівня заінтересованості іноземних виробників продукції деревообробки у фінансуванні проєктів введення додаткових потужностей по переробці деревини в Україні.

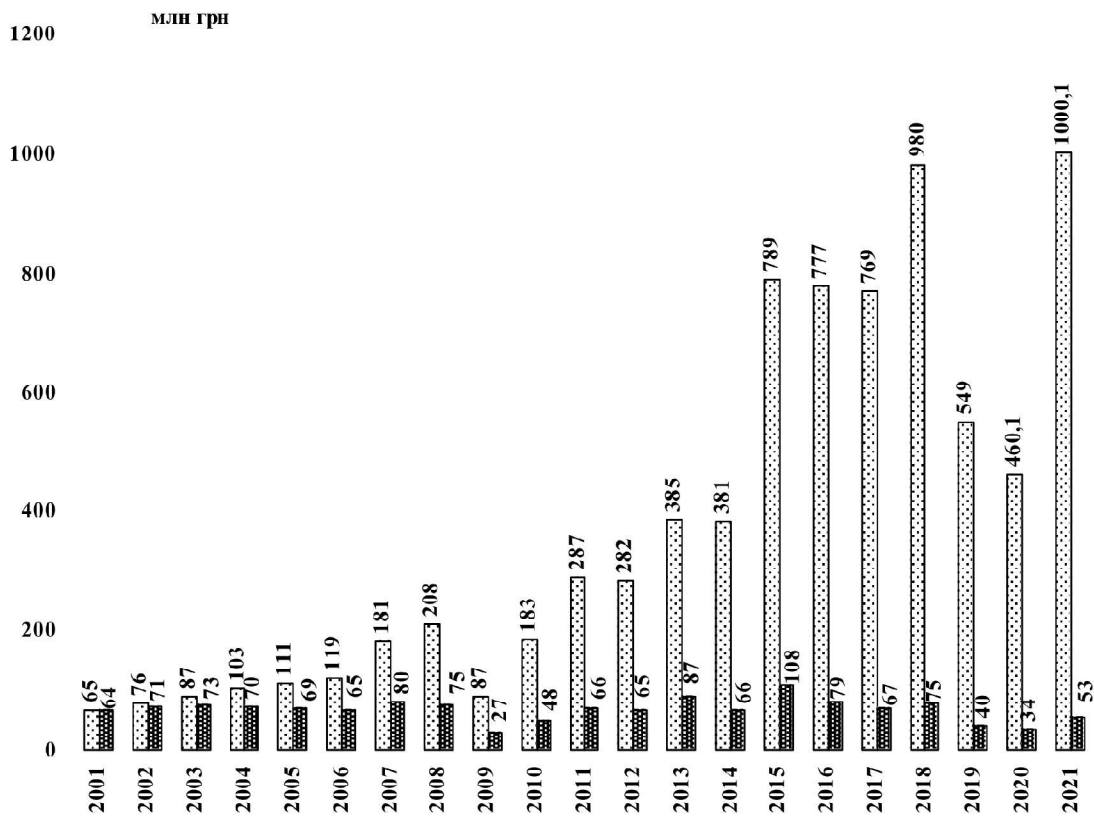
У 2009 та 2010 роках порівняно з 2008 роком спостерігалось зменшення величини капітальних інвестицій у сферу лісового господарства та деревообробки. До цього призвели наслідки глобальної фінансової кризи 2008 року, оскільки зменшилися бюджетні можливості держави фінансувати потреби лісового господарства, а постійні лісокористувачі недоотримали валютну виручку через продаж необробленої деревини у зв'язку зі стискуванням глобальної ділової активності. Знизилась також можливість транснаціональних деревообробних корпорацій фінансувати проєкти введення додаткових потужностей на підзвітних підприємствах, що функціонували в Україні. У 2011 році відбулося збільшення обсягу капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку порівняно з 2008 роком (обсяг капітальних інвестицій у 2011 році склав 3889 млн грн). У 2012—2014 роках обсяг капітальних інвестицій знизився порівняно з 2011 роком і коливався в інтервалі 2393—2829 млн грн. Таке зниження відбулося через скорочення обсягу капітальних інвестицій у деревообробку у зв'язку з посиленням адміністративного тиску на суб'єкти деревообробного підприємництва.

У 2015—2019 роках спостерігалось щорічне зростання номінальної величини капітальних видатків у сферу лісового господарства та деревообробки. Зокрема, у 2015 році даний показник становив 4820 млн грн, у 2016 році — 5736 млн грн, у 2017 році — 7610 млн грн, у 2018 році — 8513 млн грн, у 2019 році — 10543 млн грн. Тобто у 2019 році порівняно з 2015 роком капітальні інвестиції у лісове господарство та деревообробку зросли більш як у 2 рази. Таке зростання відбувалося, в першу чергу, завдяки нарощенню номінальної величини капітальних вливань у деревообробку. Певною мірою це було зумовлено підвищеними очікуваннями стосовно прискорення темпів розвитку деревообробного виробництва у зв'язку з введенням мораторію на експорт необробленої деревини.

Інвестори сподівались на те, що мораторій забезпечить зростання обсягів лісосировини в середині країни і це дасть можливість на порядок збільшити обсяги деревообробки. Водночас наявні темпи приросту номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку не забезпечили їх суттєвого реального зростання. Зокрема, обсяг капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку у 2019 році у порівняних цінах (обсяг капітальних інвестицій у порівняних цінах визначався шляхом діленням номінальної величини капітальних інвестицій за відповідний рік на кумулятивний індекс цін виробників промислової продукції) так і не досяг величини аналогічного показника 2004—2008 років, коли національна економіка зростала найбільшими темпами за часів незалежності. Тобто ведення мораторію на експорт необробленої деревини не забезпечило очікуваного реального зростання обсягу капітальних інвестицій у переробку деревини, оскільки мораторій — це лише адміністративне обмеження, яке не заклало належних стимулів для збільшення інвестиційних вливань у переробку ланку лісопродуктового ланцюга. Натомість мораторій на експорт лісу-кругляка звужив можливості постійних лісокористувачів нарощувати інвестиції в оновлення основного капіталу лісогосподарських виробництв.

У 2020 та 2021 роках спостерігалось скорочення номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку, що зумовлено введенням карантинних заходів як в середині країни, так і в більшості частин світу. Саме карантинні заходи призвели до стискування ділової активності, що знизило попит як на лісосировину, так і на дерев'яну продукцію з високою доданою вартістю. В цілому за період 2001—2021 роки питома вага капітальних інвестицій у лісове господарство та деревообробку в загальному обсязі капітальних інвестицій в економіку України коливалася в інтервалі 0,87—2,49%. У зв'язку з тими змінами, які відбулися в господарському комплексі країни внаслідок воєнних дій (руйнація значної кількості інфраструктурних об'єктів, об'єктів гірничо-металургійного комплексу, виробничо-технічної бази машинобудування, будівельної індустрії в окремих регіонах країни), слід прогнозувати зростання вагомості лісового господарства та деревообробного виробництва як в процесах відбудови країни, так і в майбутній структурі національного господарства в цілому. З огляду на це у короткостроковій перспективі необхідно максимальною мірою удосконалити інституціональні передумови через зняття численних бар'єрів для здійснення інвестиційного процесу у лісовому секторі економіки, що дасть змогу забезпечити реальну модернізацію індустріальної бази лісівництва та переробки деревини і посилити вплив даного сектора на відбудовчі процеси у зруйнованих війною населених пунктах та на суспільне відтворення в цілому.

Основні сегменти лісового сектора, якими є лісове господарство та деревообробка, відзначаються притаманними кожній з них особливостями та тенденціями освоєння капітальних інвестицій. У 2001—2021 роках в динаміці капітальних інвестицій у лісове господарство

▨ Капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі і пов'язані з ним послуги, млн грн

■ Капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі і пов'язані з ним послуги у порівняних цінах на початок 2001 року, млн грн

Рис. 2. Капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі і пов'язані з ним послуги в Україні

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

та лісозаготівлі спостерігалось декілька фаз (рис. 2). У 2001—2008 роках мало місце щорічне зростання капітальних вкладень у лісове господарство та лісозаготівлі. Зокрема, у 2002 році даний показник становив 65 млн грн, у 2002 році — 76 млн грн, у 2004 році — 103 млн грн, у 2008 році — 208 млн грн. В цілому за цей же період зросли також капітальні інвестиції у лісове господарство та лісозаготівлі у порівняних цінах, що свідчить про позитивні зрушення щодо реального нарощення інвестиційних вливань у сировинний сегмент лісового сектора. У 2009 році порівняно з 2008 роком відбулося суттєве зменшення капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі, що стало наслідком погіршення макроекономічної ситуації в країні внаслідок впливу глобальної фінансової кризи.

Починаючи з 2010 року і до 2018 року включно спостерігалось в цілому зростання номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі. Зокрема, у 2010 році даний показник становив 183 млн грн, у 2011 році — 287 млн грн, у 2013 році — 385 млн грн, у 2015 році — 789 млн грн, у 2018 році — 980 млн грн. Даний тренд номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за аналізований період варто вважати позитивним, оскільки у 2018 році порівняно з 2010 роком спостерігається зростання суми капітальних інвестицій у лісове госпо-

дарство та лісозаготівлі у порівняних цінах. Тим більше, що починаючи з 2014 року з держбюджету фактично було відсутнім фінансування потреб лісового господарства, зокрема здійснення процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів.

У 2019 та 2020 роках порівняно з 2018 роком спостерігалось значне зменшення номінальної величини капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі. У 2019 році це було пов'язано з наявністю певних інституціональних розривів в державній політиці підтримки лісового господарства, а у 2020 році — у зв'язку з введенням карантинних заходів, спрямованих на обмеження поширення пандемії коронавірусу. У 2021 році номінальна величина капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі вперше за аналізований період перевищила 1 млрд грн, що у більш як у 2 рази перевищує відповідний показник 2020 року. Такі позитивні зрушення стали можливими завдяки сприятливій кон'юктурі на ринку необробленої деревини, що дало можливість постійним лісокористувачам суттєво збільшити інвестиційні асигнування в оновлення основних лісогосподарських засобів.

При виборі пріоритетів фінансування капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі необхідно виходити з існуючої структури фінансування за видами активів. Зокрема у 2021 році питома вага капі-

тальних інвестицій у нежитлові будівлі в загальному обсязі капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі становила 14% (138,2 млн грн), у машини, обладнання та інвентар — 22% (217,8 млн грн), у транспортні засоби — 42% (420,4 млн грн), у інші матеріальні активи — 10% (99,7 млн грн), у нематеріальні активи 2% (20 млн грн), в інші складові — 10% (104 млн грн) (рис. 3).

Виходячи з останніх трендів в частині реформування лісової галузі необхідним слід вважати зростання питомої ваги витрат на придбання нематеріальних активів, щоб прискорити процеси цифрової трансформації та охопити діджиталізацією широкий спектр відносин, пов'язаних з лісовідновленням, лісовідтворенням, охороною та захистом лісів, а також заготівлею та продажем деревини. Доцільно також підвищити частку капітальних інвестицій, які спрямовуються на придбання машин, обладнання та інвентарю, щоб забезпечити зростання ефективності утримання лісових селекційно-насінневих комплексів, підвищити якість рубок формування і оздоровлення лісів (рубок догляду, санітарних, ландшафтних та лісовідновних рубок, рубок переформування, рубок, пов'язаних з реконструкцією малоцінних молодників), рубок головного користування, переробки деревини та утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва. Необхідно ретельніше підійти до фінансування капітальних інвестицій у придбання транспортних засобів та будівництва нежитлових будівель, щоб, у першому випадку, покращити логістику транспортування дров'яної і ділової деревини та лісосічних відходів, а, у другому, — оптимізувати структуру пасивної частини основних засобів.

Рис. 3. Структура капітальних інвестицій у лісове господарство та лісозаготівлі за видами активів у 2021 році

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

У 2001—2021 роках виокремлюється декілька основних фаз в динаміці фінансування капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість (рис. 4). У 2001—2008 роках спостерігався чітко виражений висхідний тренд в динаміці номінальної величини капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість, що було зумовлено стабілізацією макроекономічної ситуації в країні в цілому. Зокрема, у 2001 році даний показник становив 460 млн грн, у 2002 році — 851 млн грн, у 2003 році — 743 млн грн, у 2005 році — 1453 млн грн, у 2008 році — 3326 млн грн. Тобто в цілому у 2008 році порівняно з 2001 роком номінальна величина капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість зростає у 7,2 рази.

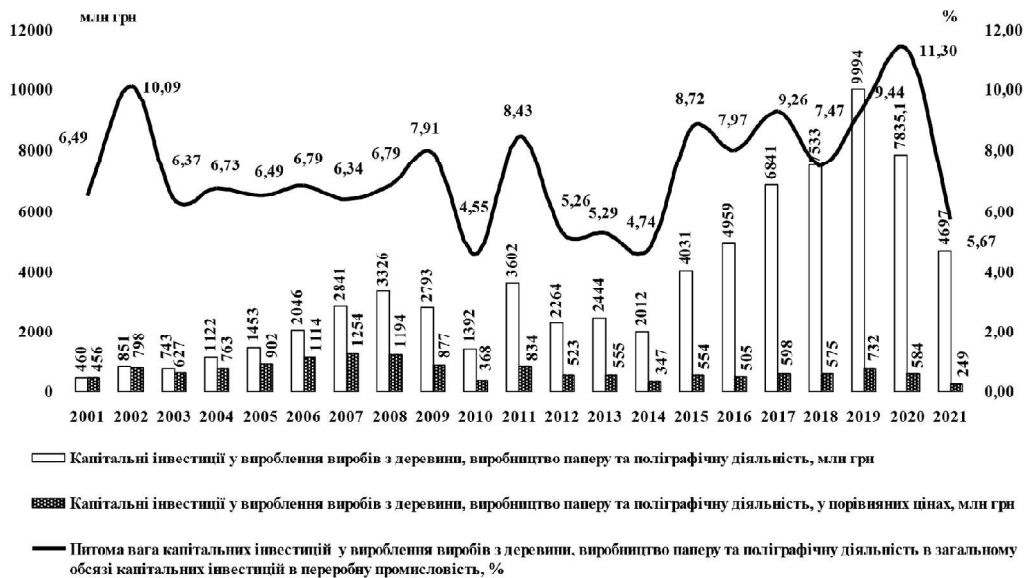

Рис. 4. Капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Рис. 5. Основні складові капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні у 2020 році

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

Прискорені темпи зростання номінальної величини капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість забезпечили за період 2001—2008 років ріст і суми вказаних капітальних інвестицій у порівняних цінах (реальної величини капітальних інвестицій). Зокрема, у 2008 році порівняно з 2001 роком сума капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість у порівняних цінах на початок 2001 року збільшилася на 738 млн грн. У цей період в країні спостерігалось в цілому соціально-економічне піднесення, що позитивним чином вплинуло на інвестиційну привабливість переробної ланки лісового сектора. У 2009 та 2010 роках внаслідок впливу глобальної фінансової кризи скоротився обсяг капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість як в номінальному, так і в реальному вираженні.

Незважаючи на те, що у 2011 році порівняно з 2010 роком номінальні капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість зросли на 2210 млн грн, у 2012—2014 роках знову відновився низхідний тренд в динаміці капітальних інвестицій у переробку деревини. У 2015—2019 роках спостерігалось щорічне зростання номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість. Зокрема, у 2015 році даний показник становив 4031 млн грн, у 2016 році — 4959 млн грн, у 2017 році — 6841 млн грн, у 2018 році — 7533 млн грн, у 2019 році — 9994 млн грн. У 2019 році порівняно з 2015 роком номінальні капітальні інвестиції у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість збільшилися на 5963 млн грн. Таке збільшення номінальної суми фінансування капітальних інвестицій

у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість було забезпечено через завищені очікування суб'єктів деревообробного виробництва у зв'язку з введенням адміністративних обмежень на експорт необробленої деревини, що за прогнозом авторів даного нововведення мало призвести до суттєвого зростання пропозиції лісосировини на вітчизняному ринку, а це мультиплікативним чином мало вплинути на рівень привабливості переробної ланки лісового сектора для інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів.

Водночас темп зростання номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість у 2015—2019 роках був недостатнім, оскільки не забезпечив суттєвого зростання суми цих капітальних інвестицій у порівняних цінах. У 2020 та 2021 роках внаслідок карантинних заходів та згортання ділової активності відбулося зменшення суми капітальних інвестицій у деревообробку. У 2020 році сума номінальних капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість становила 7835,1 млн грн, а у 2021 році — 4697 млн грн. Відповідно відбулося скорочення обсягів фінансування капітальних інвестицій у деревообробний сегмент лісового сектора і у порівняних цінах.

Слід також зазначити, що у 2015—2019 роках порівняно з іншими часовими проміжками періоду 2001—2021 років зросла питома вага капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість. У цей період даний показник коливався в інтервалі 7,47—11,3%. У роки високих темпів економічного зростання (2003—2008 роки) питома вага капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в загальному обсязі капітальних інвестицій у переробну промисловість коливалися в інтервалі 6–7%. З приведенного вище можна зробити висновок про те, що вагомість деревообробки в секторі переробної промисловості при всіх інституціональних складнощах та структурних диспропорціях зростає, що вимагає застосування комплексу фінансових преференцій, щоб стимулювати введення додаткових потужностей у поглиблену переробку деревини, зокрема у виробництво дерев'яних будівельних конструкцій.

В останні роки склалася відповідна структура капітальних інвестицій у вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну промисловість в Україні, віддзеркаленням чого є дана структура у 2020 році (рис. 5). Зокрема, 983,7 млн грн (16%) спрямовується у лісопилльне та стругальне виробництво, які фактично визначають створення деревних "напівфабрикатів", що використовуються у наступних фазах деревопродуктового ланцюга. Чим більше капітальних інвестицій впливається в модернізацію виробничо-технічної бази лісопилного та стругального виробництва, тим більше якісних деревних "напівфабрикатів" створюється для сегменту виробництва дерев'яної продукції з високою доданою вартістю. Також додаткове інвес-

тування лісопильного та стругального виробництва створює передумови для формування сучасного сегменту первинної переробки деревини, що сприятиме як утворенню додаткових робочих місць, особливо у лісозабезпечених регіонах, а також нарощення експортного потенціалу вітчизняного лісового сектора.

У виготовлення виробів з деревини, корка, соломки та рослинних матеріалів для плетіння у 2020 році спрямовувалося 2787 млн грн (45%) капітальних інвестицій. Фактично це майже половина всіх капітальних інвестицій у деревообробку. У цей сегмент деревообробного виробництва необхідно однозначно нарощувати потоки капітальних інвестицій, що дасть змогу зробити сферу переробки деревини базовою ланкою господарських комплексів лісозабезпечених регіонів. 1945,7 млн грн (31%) капітальних інвестицій у 2020 році було спрямовано у виробництво паперу та паперових виробів. Враховуючи капіталомісткість даного виду поглибленої переробки деревини, інвестиції в цей сегмент переробної ланки лісового сектора необхідно збільшувати у декілька разів. У 2020 році 474,2 млн грн (8%) спрямовувалося у поліграфічну діяльність та тиражування записаної інформації.

Найбільші суми капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році спостерігалися у регіонах, які відзначаються найвищим рівнем лісистості, високою часткою твердих порід у породній структурі лісового фонду, та центрах ділової активності (рис. 6).

Зокрема, сума капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році становила у Вінницькій області (125,4 млн грн), Волинській області (471,2 млн грн), Житомирській області (399,7 млн грн), Івано-Франківській області (147,8 млн грн), Київській області (501,2 млн грн), Львівській області (640,5 млн грн), Рівненській області (186,8 млн грн), Черкаській області (190,8 млн грн), Чернігівській області (139,9 млн грн) та місті Києві (467,1 млн грн).

Житомирській області (399,7 млн грн), Івано-Франківській області (147,8 млн грн), Київській області (501,2 млн грн), Львівській області (640,5 млн грн), Рівненській області (186,8 млн грн), Черкаській області (190,8 млн грн), Чернігівській області (139,9 млн грн) та місті Києві (467,1 млн грн). Прикметною рисою регіонального розподілу капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році є те, що у багатьох областях саме вливання в названий сегмент займають високу питому вагу в загальній величині капітальних інвестицій в цілому. Зокрема, у Волинській області питома вага капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році в загальній величині капітальних інвестицій становила 22,4%. Це забезпечувалося у зв'язку з тим, що продовжує залучати додаткові інвестиційні вливання ТзОВ "Кроноспан УА" та прискореними темпами розвивається сектор малих та середніх деревообробних виробництв.

Виходячи з приведеного вище та враховуючи теперішні надскладні умови соціально-економічного розвитку, можна стверджувати, що зміцнення обороноздатності країни та післявоєнна відбудова країни потребують нарощення інвестиційних потоків як в сировинний (лісове господарство), так і в переробний (деревообробне виробництво) сегменти лісового сектора національної економіки. Нарощення обсягів лісозаготівель і відповідно збільшення пропозиції дров'яної та ділової деревини потребують модернізації основного капіталу лісового господарства, зокрема модернізації парку лісозаготівельного обладнання, виробничо-технічної бази транспортування деревини, первинної переробки дере-

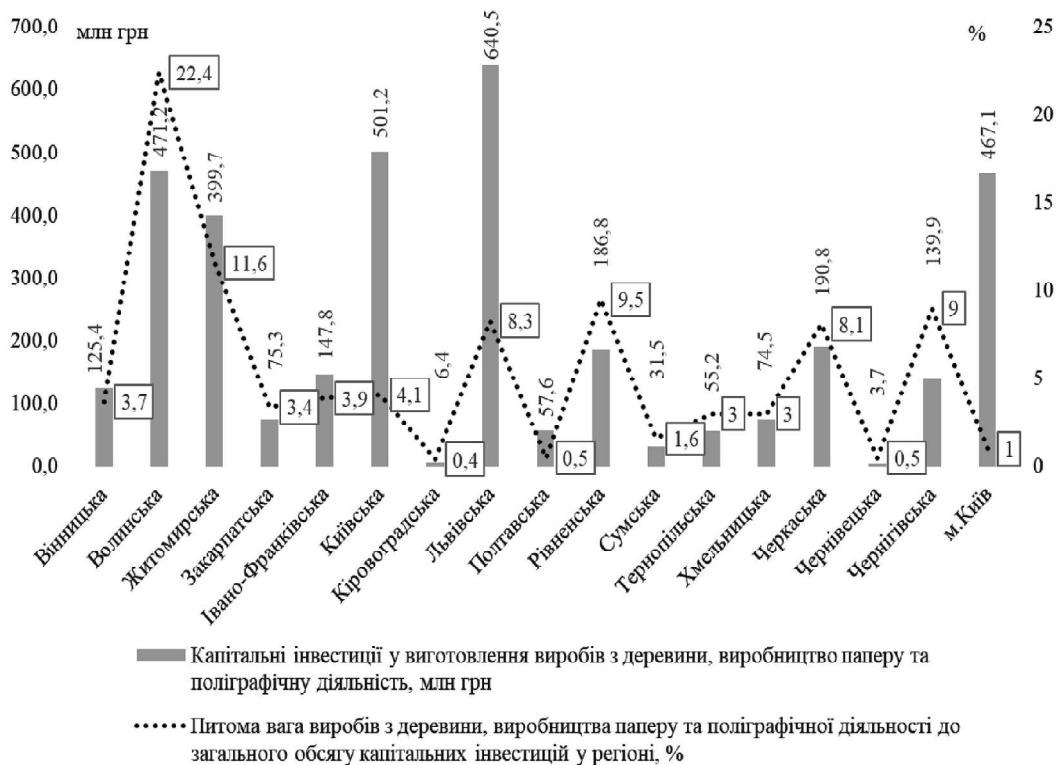

Рис. 6. Регіональний розріз капітальних інвестицій у виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічну діяльність у 2021 році

Джерело: розраховано авторами за даними Державної служби статистики України.

вини та утилізації неліквідної деревини з метою виробництва різноманітних видів твердого біологічного палива.

При виборі пріоритетів нарощення обсягів інвестування основного капіталу лісового господарства необхідно виходити з того, що в середньому один заготовлений кубометр деревини створює близько десяти робочих місць у різних галузях. Це не лише пиломатеріали, а й будівництво дерев'яних будинків, виробництво меблів та столярних виробів, виробництво паперу, газет, журналів, книг. Паралельно з нарощенням лісоресурсного потенціалу розвиваються зелений туризм, збір і переробка лікарських рослин, мисливство, заготівля ягід та грибів, виробництво готових харчових продуктів [9].

Необхідність психологічної реабілітації постраждалих від воєнних дій громадян та введення нових потужностей у санаторно-курортне та туристично-оздоровче господарство вимагають формування сучасного інституціонального середовища диверсифікації джерел та методів інвестування основного капіталу рекреаційного лісокористування та агролісомеліорації, яке дасть можливість розширити спектр комерціалізації екосистемних послуг, що продукуються лісовими біогеоценозами, і використати тим самим значний резерв підвищення рівня капіталізації лісового господарства в цілому [6].

У зв'язку із руйнацією об'єктів виробничої та житлової нерухомості внаслідок воєнних дій та необхідністю диверсифікації джерел паливно-енергетичного забезпечення потреб соціальної та житлово-комунальної сфери, а також сектору домашніх господарств різко зростає потреба у збільшенні обсягів виробництва столярних виробів та дерев'яних конструкцій, що вимагає нарощення інвестиційних потоків у лісопилне та стругальне виробництво, у сферу виготовлення виробів з деревини, зокрема будівельних дерев'яних конструкцій, а також у сферу виробництва різноманітних видів паливних деревних продуктів.

Водночас перераховані пріоритети інвестування основного капіталу лісового сектору національної економіки вимагають інституціоналізації додаткових методів, інструментів та важелів фінансово-економічного механізму лісогосподарювання, які закладають необхідні стимули для нарощення інвестиційних вливань у лісовідновлення, лісовідтворення, охорону та захист лісів; мисливське господарство та рекреаційне лісокористування; інтеграцію сільськогосподарського та лісового господарства, зокрема агролісомеліоративну діяльність; лісозаготівлі та виробничо-технічну базу транспортування деревини і утилізації лісосічних відходів; лісопилне, стругальне виробництво та виготовлення дерев'яних виробів з високою доданою вартістю; целюлозно-паперову та лісохімічну промисловість; виробництво паливних деревних продуктів.

Такими стимулами виступають: інструменти прямої та непрямой бюджетної підтримки лісогосподарських, лісоохоронних та ресурсощадних проєктів; надання податкових та кредитних преференцій суб'єктам лісогосподарського підприємництва, які реалізують про-

єкти заліснення малопродуктивних земель та неугідь, окультурення самозаліснених сільськогосподарських угідь, утилізації лісосічних відходів та відходів деревообробного виробництва з метою виробництва паливних деревних продуктів, комерціалізації екосистемних послуг, які продукуються лісовими біогеоценозами, зокрема через розбудову інфраструктури рекреаційного лісокористування [7]; лібералізація митного режиму імпорту високотехнологічного деревообробного обладнання через зниження ввізного мита та інших податкових платежів.

Результативність застосування перерахованих інструментів стимулювання залучення додаткових інвестицій у модернізацію основного капіталу лісового сектора, особливо в умовах воєнного стану, підвищиться за умови відновлення практики державного та регіонального програмування (розроблення державних та регіональних програм) розвитку лісового господарства, окремих ланок по переробці деревини та розбудови індустрії виробництва на основі утилізації деревних відходів різноманітних видів біологічного палива. Якраз у межах реалізації названих програм буде забезпечена ув'язка пріоритетів модернізації основного капіталу лісового сектора з наявними та потенційно можливими джерелами фінансування капітальних інвестицій.

Вагомою передумовою нарощення інвестиційних вливань у модернізацію основного капіталу лісового сектора виступає формування сучасних інституціональних об'єднань лісогосподарських та деревообробних виробників, а також кооперація підприємств лісового сектора з енергогенеруючими компаніями в частині виробництва паливних деревних продуктів. Створення внутрішньогалузевих та міжгалузевих об'єднань у лісовому секторі підвищить рівень концентрації фінансових ресурсів і дасть змогу на порядок підвищити обсяги внутрішнього інвестування в модернізацію основних засобів, зокрема у застосування сучасних технологій лісовирощування, лісозаготівель та переробки і утилізації деревини. Водночас укрупнення суб'єктів лісогосподарського підприємства не має порушувати базові засади інституціональної архітектури лісогосподарювання (система державного управління лісами, мережа лісових селекційно-насінневих комплексів та постійних лісокористувачів, система лісовпорядкування, моніторингу, обліку та інвентаризації лісів) та не йти всупереч пріоритетам соціально-економічного розвитку територій, які виступають ареалами концентрації лісоресурсних активів.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Інвестування основного капіталу лісового сектора виступає необхідною умовою розширеного відтворення ресурсно-виробничого потенціалу даної ланки національної економіки. Виходячи з глобальних трендів розвитку лісового господарства та деревообробного виробництва та враховуючи рівень спрацювання основних засобів окремих фаз лісопродуктових ланцюгів і воєнний стан, основним пріоритетом інвестиційного забезпечення лісового сектора має стати модернізація основ-

ного капіталу, щоб забезпечити здійснення процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів, транспортування, утилізації та переробки деревини на новій технологічній основі, а також ефективніше комерціалізувати екосистемні послуги, які продукуються лісовими біогеоценозами.

При цьому необхідно враховувати факт того, що інвестиційний процес у сфері лісового господарства та сфері деревообробного виробництва відзначається прикметними рисами. У сировинному сегменті (лісовому господарстві) у зв'язку з фактичною відсутністю бюджетного фінансування процесів лісовідновлення, лісовідтворення, охорони та захисту лісів основними інвесторами виступають постійні лісокористувачі, які реінвестують в оновлення основного капіталу ведення лісового господарства та основних засобів переробних підрозділів кошти, отримані внаслідок госпрозрахункової діяльності.

У приватному сегменті деревообробного виробництва спостерігається більш диверсифікована структура інвестиційного забезпечення процесів модернізації, реконструкції та технічного переоснащення виробничо-технічної бази переробки деревини, оскільки поряд з інвестуванням за рахунок внутрішніх джерел спостерігається залучення зовнішніх інвестицій, зокрема інвестицій транснаціональних корпорацій, які спеціалізуються на деревообробному бізнесі.

У умовах воєнного стану підвищення вагомості лісового сектора у зміцненні обороноздатності та енергетичної самодостатності країни залежить від нарощення інвестиційних потоків у модернізацію основного капіталу, що потребує урізноманітнення методів та інструментів стимулювання інвестиційного процесу (диверсифікація прямої та непрямой бюджетної підтримки, застосування податкових та кредитних пільг, лібералізація митного режиму), а найвищої результативності в цьому напрямі можна досягти за умови логічної ув'язки додаткових регуляторів в системі фінансово-економічного механізму лісогосподарювання та відновлення державного та регіонального програмування розвитку лісогосподарського та деревообробного виробництва, а також здійснення структурних перетворень в базових ланках лісопродуктових ланцюгів при збереженні атрибутивних характеристик існуючої інституціональної архітектоники лісогосподарювання.

Література:

1. Болоховець Ю. Нафтогаз анонсував будівництво нових ТЕЦ: Де взяти біопаливо? [Електронний ресурс]. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cinniy-resurs-shcho-vidbuvayetsya-z-rinkom-drov-v-ukrajini-i-chi-vistachit-jih-na-zimu-50277210.html>
2. Бондар В. Напрями реформування лісової галузі мають визначати професіонали. Економіст. 2018. № 8. С. 2—5.
3. Голян В.А., Голуб О.А. Фінансове забезпечення пріоритетів розвитку лісогосподарського комплексу: диверсифікація форм і засобів. Проблеми економіки. 2016. №3. С. 31—39.
4. Голян В.А., Голуб О.А., Сакаль О.В. Фінансово-економічний механізм проектного управління терито-

римальним лісогосподарським комплексом. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 8. С. 5—10.

5. Ільницька-Гикавчук Г.Я. Фінансовий механізм екологічно збалансованого лісокористування: автореф. дис.... канд. економ. наук. Рівне, 2009. 22 с.

6. Карпук А.І., Нестор'як Ю.Ю., Олексієвцев О.М. Інвестиційне забезпечення відтворення лісового біорізноманіття в контексті диверсифікації діяльності лісогосподарських підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 1. С. 5—12.

7. Марчук Ю.М. Фінансово-економічний механізм лісогосподарювання стимулюючого типу: завдання, функції та методи. Агросвіт. 2019. № 23. С. 25—31.

8. Шумлянський Б.В. Фінансове забезпечення як підґрунтя формування інвестиційного середовища розвитку лісового сектору. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 15. С. 61—66.

9. Юрій Марчук: "Нам потрібна не заборонна екологія, а екологічна економіка". [Електронний ресурс]. URL: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/jurii-marchuk-nam-potribna-ne-zaboronna-ekologija-a-ekologichna-ekonomika.html>

References:

1. Bolokhovets', Yu. (2022), "Naftogaz announced the construction of new CHP plants: Where to get biofuel?", available at: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/cinniy-resurs-shcho-vidbuvayetsya-z-rinkom-drov-v-ukrajini-i-chi-vistachit-jih-na-zimu-50277210.html> (Accessed 15 Oct 2022).
 2. Bondar, V. (2018), "The directions of forest industry reform should be determined by professionals", *Ekonomist*, vol. 8, pp. 2—5.
 3. Holian, V.A. and Holub, O.A. (2016), "Financial provision of priorities for the development of the forestry complex: diversification of forms and means", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 31—39.
 4. Holyan, V. Holub, O. and Sakal, O. (2016), "Financial and economic mechanism of project management of territorial forestry complex", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 8, pp. 5—10.
 5. Il'nyts'ka-Hykavchuk, H.Ya. (2009), "Financial mechanism of ecologically balanced forest use", Abstract of Ph.D. dissertation, Economy, Rivne, Ukraine.
 6. Karpuk, A. Nestoriak, Iu. and Oleksiievets, O. (2019), "Investment support for the reproduction of forest biodiversity in the context of diversification of forest enterprises' activities", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 5—12.
 7. Marchuk, Yu. (2019), "Financial and economic mechanism of forest management of stimulating type: tasks, functions and methods", *Agrosvit*, vol. 23, pp. 25—31.
 8. Shumlyansky, B. (2015), "Financial support as a basis formation of investment environment forest sector", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 15, pp. 61—66.
 9. Marchuk, Y. (2019), "We do not need prohibition ecology, but ecological economy", available at: <https://tlu.kiev.ua/pro-nas/novini-zakhodi/novina/article/jurii-marchuk-nam-potribna-ne-zaboronna-ekologija-a-ekologichna-ekonomika.html> (Accessed 15 Oct 2022).
- Стаття надійшла до редакції 21.10.2022 р.*

- O. Ilyash,*
Doctor of Economic Sciences, Professor, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7882-3942>
- O. Shevchuk,*
Doctor of Economic Sciences, Professor, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4117-1474>
- N. Semenchenko,*
Doctor of Economic Sciences, Professor, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7519-6560>
- N. Roshchyna,*
PhD in Economics, Associate Professor, National Technical University of Ukraine
"Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2035-8846>
- R. Mbuyi Kankolongo,*
Master's student, University of Economy in Bydgoszcz
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0745-6911>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.36

THE IMPACT OF SOCIO-CULTURAL FACTORS ON TRANSNATIONAL BUSINESS ACTIVITIES (EXAMPLES FROM CHINA, INDIA, PAKISTAN)

- O. I. Ляш,*
д. е. н., професор, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
- О. А. Шевчук,*
д. е. н., професор, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
- Н. В. Семенченко,*
д. е. н., професор, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
- Н. В. Рощина,*
д. філос. з економіки, доцент, Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"
- Родрік Мбуї Канколонго,*
Студент магістратури, Університет економіки, Бидгощ

ВПЛИВ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЧИННИКІВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОГО БІЗНЕСУ (НА ПРИКЛАДІ КИТАЮ, ІНДІЇ, ПАКИСТАНУ)

The study focuses on the contrasts between cultures and behaviors in foreign markets and how culture and behaviors affect international and global businesses, especially in countries such as India, China and Islamic countries where purchasing decisions are influenced by their cultures and behaviors. The study found that there is a significant statistical relationship between cultural behaviors and international business. Secondly, managing culture within a company is becoming one of the main areas of management, especially when considering the expansion of company borders and the negative impact on business. These findings are consistent with most previous studies conducted in different countries. Holding other repressors constant, the results show that culture

significantly influences international business during the negotiation process and affects foreign cooperation. Most importantly, there is a strong negative relationship between cultural behavior and international business.

The study also recommends that companies pay special attention to the regulation of culture and behavior during international business.

Based on the results of the study which recommends companies to think about the other side of the culture, such aspects of the culture of another nation, to improve business in other countries by providing clear credit policy and credit manual to understand the culture of these countries, as well as to increase their capacity in business negotiations and try to maximize the profitability of the company.

Unambiguous perception of information, actions and intentions of the participants of the international process is the key to success in solving the issues of international cooperation. It is important to understand that issues of mutual trust, mutual attitude during negotiations, as well as strategies and flexibility of decision-making during negotiations can be influenced. A special role in this process is assigned to the marketing team of the firm, as their responsibilities include the analysis of cultural factors that determine the company's tactics in international negotiations.

The study concluded that the culture of different nations requires special attention and further research to improve the productivity of each company.

Дослідження зосереджене на контрастах між культурами та поведінкою на зовнішніх ринках і на тому, як культура та поведінка впливають на міжнародні та глобальні підприємства, особливо в таких країнах, як Індія, Китай та ісламські країни, де на рішення про купівлю впливають їхні культури та поведінка. Дослідження показало, що існує значний статистичний зв'язок між культурною поведінкою та міжнародним бізнесом. По-друге, управління культурою всередині компанії стає одним із основних напрямів менеджменту, особливо якщо враховувати розширення кордонів компанії та негативний вплив на бізнес. Ці висновки узгоджуються з більшістю попередніх досліджень, проведених у різних країнах. За незмінності інших репресорів, результати показують, що культура значно впливає на міжнародний бізнес під час переговорного процесу та впливає на іноземну співпрацю. Найголовніше, це те, що існує сильний негативний зв'язок між культурною поведінкою та міжнародним бізнесом.

Дослідження також рекомендує компаніям приділяти особливу увагу регулюванню культури та поведінки під час міжнародного бізнесу.

Грунтуючись на результатах дослідження, яке рекомендує компанії задуматися про інший бік культури, такі аспекти культури іншої нації, покращити бізнес в інших країнах шляхом надання чіткої кредитної політики та посібника з кредитування, щоб зрозуміти культуру цих країн, а також підвищити свій потенціал у веденні ділових переговорів та спробувати максимізувати прибутковість компанії.

Однозначне сприйняття інформації, вчинків та намірів учасників міжнародного процесу — це запорука успіху у вирішенні питань міжнародного співробітництва. Важливо розуміти, що під впливом можуть опинитися питання взаємної довіри, взаємне ставлення під час переговорів, а також стратегії та гнучкість прийняття рішень під час переговорів. Особлива роль цьому процесі відводиться маркетинговим команди фірми, оскільки у їх повноваження входить аналіз культурних чинників, які визначають тактику компанії у міжнародних переговорах.

У результаті дослідження дійшло висновку, що культура різних націй потребує особливої уваги та подальших досліджень для підвищення продуктивності кожної компанії.

Key words: culture, behaviour, negotiation process, international business.

Ключові слова: культура, поведінка, переговорний процес, міжнародний бізнес.

PROBLEM STATEMENT

With increasing globalisation and internationalisation processes, the interconnectedness of businesses around the world is becoming increasingly important, with more and more firms turning their eyes to foreign countries. As the global marketplace becomes more accessible to businesses, international and intercultural teams are

increasingly emerging. That said, one of the biggest challenges for an international company today is managing corporate activities across international borders, where society and culture affect every element of multinationals' international business. This means that now more than ever, companies need to understand the culture of their overseas market if they are to succeed globally.

Although society and culture are not directly involved in business operations, indirectly they prove to be key elements in determining how business is managed, how and by what means goods are produced, how management and operational models are established and how foreign affiliates succeed or fail.

Thus, multinational companies need to understand the prevailing attitudes, values and beliefs in each host country in order to develop their business activities. At the same time, differences in attitudes and values between the management of the parent business and the subsidiaries at the expat and management level in the host countries, according to Cool, B., Zinker, B., Chiou, W., Kifle, L., Cao, N., Perham, M (Cool et al., 2006) [1], can lead to serious problems in terms of functionality, as the management of the foreign subsidiary has no control over socio-cultural variables. Therefore, a multinational business must anticipate the impact of all socio-cultural elements beyond the control of subsidiary management in order to assess the actual performance of the external subsidiary.

ANALYSIS OF RECENT RESEARCH AND PUBLICATIONS

In recent years, many researchers have studied various aspects of culture formation and behavioural factors on international business development.

This is primarily due to the fact that most businesses operate in a world where the cultural component is extremely important, has a great impact on the success of transactions and maintains good relationships between partners or employees with different cultures engaged in the same company (Waycott et al., 2009) [2].

According to Yoo, B and Donthu, N (Yoo, B and Donthu, 1998) [3], although budget, target market rivalry and economic structure are important elements that influence firms' integrated marketing communications channels, culture has a significant influence on customer choice, which was not taken into account by firms many years ago, because culture is what people are and includes the whole life and personality of individuals.

Aaboen, L., Dubois, A., & Lind, F. ((Aaboen et al., 2012) [4] see culture as "a combination of behaviours, beliefs, traditions and symbols passed down from generation to generation" which is essential for "the level of conscious functional integration within geographically dispersed activities" (Hirst, P., & Thompson, G., 1992) [5].

According to Czinkota, (2007) [6], cultural influences have a significant impact on the flow of commerce. Each company has its own unique cultural aspects. These cultural aspects are expressed in the following: — Values and attitudes; religion; customs and manners; nurturing elements and aesthetics; and social institutions.

The need for cultural analysis for planning decisions in international business is pointed out by Czinkota, (Czinkota, 2007) [6], Brooks (Brooks, 2008) [7], Hofstede (Hofstede, 2016) [8], according to whom studying the culture of the local economy is necessary for a business before launching or marketing a product. Only if they conform to the standards, customs, conventions and cultural values of customers will the target market be attracted to a particular product or service. If the cultural norms of the target market are not present in integrated

marketing communication channels, they are likely to fail to attract the attention of the target market and therefore incur huge costs, meaning serious losses. Local entrepreneurs and traders take the cultural norms of the market into account, naturally at home. Therefore, the cultural norms of the target market should be studied by the international firm to produce integrated marketing channels (Sojka & Tansuhaj, 1995) [9]. Therefore, international enterprises can become closer to cultural knowledge or perhaps reach the same level as local firms.

FORMATION OF THE AIMS OF THE ARTICLE

The aim of the article is to investigate the influence of socio-cultural components of consumer behaviour on international business through the example of Eastern nations such as India, China and Islamic countries, where purchasing decisions are influenced by their cultures and behaviour.

Thus, the objectives of the article are:

1. to identify how existing cultural and behavioural differences affect the transfer of technological knowledge in international business
2. Исследовать, как кросс-культурные и поведенческие методы управления влияют на международные бизнес-операции

3. explore the problems that international business may face and how to avoid them.

4. make recommendations to companies engaged in international business.

A quantitative method based on questionnaires will be used to achieve the research objectives. Empirical and theoretical approaches will also be used to collect data.

STATEMENT OF KEY FACTS

The impact of cultural diversity on international business has been studied using several theoretical frameworks.

Studies of corporate management across international boundaries were based on the work of Root (1994), Bennett (1995), Ausland et al. (2001), Andish et al. (2013). While agreeing with Root (1994) [10] that the global economy has created a business environment that forces firms to move beyond traditional domestic thinking and instead start looking at business from an international world perspective, we take the view of Bennett (1995) [11], who finds it necessary to analyse the multiple elements that contribute to corporations operating globally. The most obvious of these: the expected economies of size and scale; the prospect of profitable markets not available at home in foreign countries. International competition requires greater market research so that firms can remain relevant in their target market (Clark, 1990) [12]. As a result, firms have an increased need to focus on product creation, quality and differentiation among the various peers in the market. Moreover, firms that have integrated the cultural values of their target market into their communication channels tend to attract the attention of their target market (Hofstede, 2016) [13].

We believe that increased communication, better travel conditions, lower tariff barriers and other factors have resulted in foreign markets becoming more accessible. Many organisations exploited the global market that

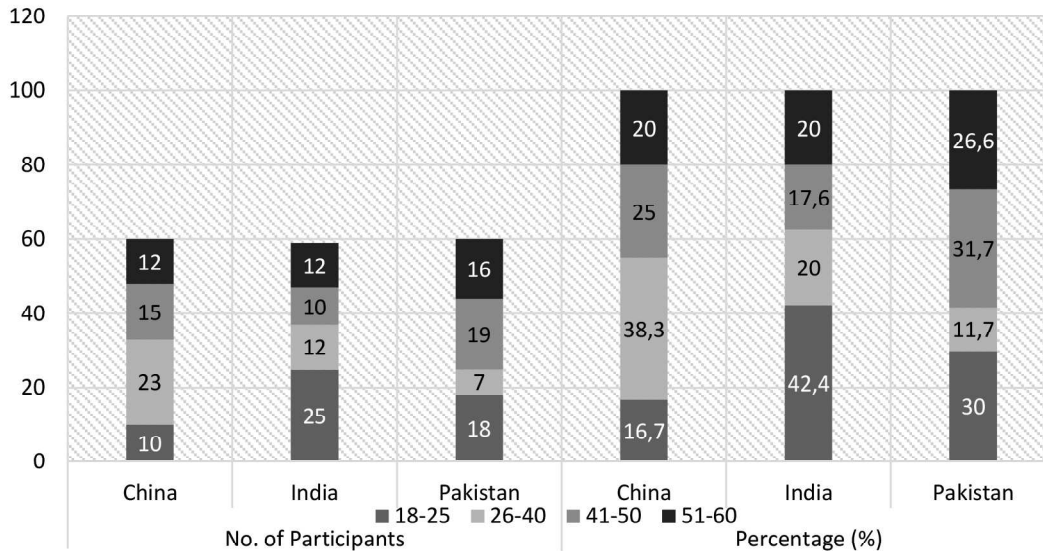

Figure 1. Age Distribution among the Participants

created international trade and expanded at an increased speed, mainly in the 1990s and 2000s. Barriers to free trade were limited and eased through the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT), the North American Free Trade Agreement (NAFTA) and the Association of Southeast Asian Nations (ASEAN). Economies opened up more and more through transport, communications, financial advances, modes of entry and technology. There was less difficulty in setting up businesses across geographical borders. There were fewer problems. Advanced communications showed exponential growth, creativity increased when businesses were set up across national borders. (Allwood, 2012) [14].

Other important components of international business are strategic management and cross-cultural management. International strategy requires recognition of the economic, political, legal and technical international environment, as well as its cultural dimension, the most significant of which can be summarized as national culture. Decision-making involves entering and owning international markets. Problems of cultural differences can also be identified in ideas drawn from the field of cross-cultural management, which international trade theorists have created separately (Andish et al., 2013) [15].

Research based on Transaction Cost Economics (TCE) has found that businesses need to make strategic management decisions (Richards & Yang 2007) [16] and an acquisition method to minimise transaction costs. These dimensions include power distance (PD) and long term orientation (LOM). Researchers also note that a higher cultural distance leads to more disputes, which may increase the cost of the transaction. The choice of internationalisation strategy must be negotiated to ensure equivalence for many stakeholders in order to reduce the costs associated with such uncertainty. TCE-based designs tend to be consistent with institutional theory, in which political risk and technical hierarchical issues/management. (Paul et al., 2019) [17] are aligned to reduce transaction costs. In the area of cultural differences, resource dependency theory (RCD) complements TKE as it emphasises the strategic importance of resources and

capacity acquisition and the requirement for firms with limited resources to acquire them externally. These external skills are difficult to learn with significant cultural differences, so companies may seek to diversify their dependence by establishing different partnerships with suppliers. (Griffith et al., 2009) [18] or by incorporating strategic resources (Shevchuk, O, 2015) [19], interactions between partners in activities such as collaboration, knowledge transfer (Sarala & Vaara, 2010) [20], (Ilyash, OI, 2022) [21].

Having said that, strong leadership preference for culturally comparable environments is a key problem in an international company (Achinivu, 2017) [22]. One of the biggest challenges managers face in a global company is successfully adapting to other cultures, perceptions and values. Ahiauzu (1986) [23] stresses the importance of culture among sociologists and, in particular, managers and theorists of a predominantly culturally related approach to management patterns and employee behaviour.

Our study of the impact of socio-cultural factors on transnational business activity was conducted using examples from China, India and Pakistan. We note that geographical factors are an important factor in the development of international business and determine the characteristics of the culture of the people living in the same territory. Sixty participants were selected from all the countries. The total number of respondents was 180.

Figure 1 shows the distribution of participants by age. The table shows that 16.7% in China, 42.4% in India and 30% in Pakistan were aged 18—25 years, 38.3% in China, 20% in India and 11.7% in Pakistan were aged 26—40 years, 25% in China, 17.6% in India and 31.7% in Pakistan were aged 41—50 years, 20% in China, 20% in India and 26.6% in Pakistan were aged 51—60 years.

Table 1 presents the socio-demographic characteristics of the respondents in this study. A total of 180 respondents from China, India and Pakistan (60 from each country) participated in the study. The majority of respondents 56.7% in China, 45% in India and 43.3% in Pakistan were female, while 43.3% in China, 55% in India and 56.7% in Pakistan were male. A large percentage of

respondents 56.7% in India and 58.3% in Pakistan were married, while in China 26.7% of respondents were married. In addition, a large number of respondents 53.3% in China, 40% in India and 36.7% in Pakistan had higher education.

However, 37(61.7%) of the study participants believed that culture was the main issue affecting international business, 53(88.3%) noticed cultural differences in the country they visited, 25(41.7%) of them believed that culture negatively affected business, and 46(76.7%) of the respondents believed that culture affected the business objectives of the organisation. Knowledge of culture was not significantly related to age, year of employment, marital status and education level ($P > 0.05$). 46(76.7%) respondents believed that it is important to train staff (about culture) before sending abroad, 40(66.7%) respondents said that the business organisation acts socially responsible and 28(46.7%) of them believed that the business organisation has a zero tolerance policy for any kind of discrimination.

Regarding negotiations between trading partners from different cultures, language is one of the main difficulties and there are some cultural features in the negotiation scenario (Tayeb, 1998) [24]. As can be seen from the survey, the majority of respondents 38(63.3%) felt that culture affects the negotiation process and 48(80%) agreed on the importance of culture in the negotiation process (Table 2).

In summary, the findings of this study show that culture sometimes has a decisive influence on both the negotiation process and the pricing of negotiations. Failure to bargain effectively because of culture-related problems may not lead to an overall commercial failure. The three problems appear to be interrelated. When a firm goes overseas,

Table 1. Socio-demographic Characteristics of the Respondents

	Variables	No. of Participants			%		
		China	India	Pakistan	China	India	Pakistan
Gender	Female	34	27	26	56.7	45	43.3
	Male	26	33	34	43.3	55	56.7
Marital Status	Single	44	26	25	73.3	43.3	41.7
	Married	16	34	35	26.7	56.7	58.3
Education	Certificate	5	9	8	8.3	15	13.3
	Degree	19	12	13	31.7	20	21.7
	Diploma	4	15	17	6.7	25	28.3
	Post-Graduation	32	24	22	53.3	40	36.7

culture is usually a significant issue that affects any overseas cooperation. There may be various cultural differences that can affect the company. For example, language, attitudes and discrepancies in negotiations can be mentioned. Thus, culture can affect all cooperation between a company and a foreign country, and this can lead to conflicts and misunderstandings if cultural differences cannot be managed. Unknown companies may suffer significant losses and fail to cope with future business overseas. Mistakes can be difficult to correct and future cooperation is sometimes impossible.

Based on the results of many surveys, it can be concluded that successful multinationals can succeed if they accept and know the cultural differences of different countries and learn to exploit the opportunities and cope with the disadvantages of diverse national cultures.

CONCLUSIONS

Every business today that enjoys international commerce must understand the beliefs and values underpinning their country's business and management practices, prevent cultural errors and understand the national and organisational cultures of other countries.

Table 2 Impact of culture on international business

Variables	No. of Participants	(%)
General		
It is important to educate the personal (about culture) before sending them abroad	46	76.7
Business organization dedicated to individualism or collectivism analysis	23	38.3
Business organization operates in a socially responsible manner	40	66.7
Business organization adheres to a zero-tolerance policy against any kind of discrimination	28	46.7
Manager shared decision making power with you	19	31.7
Negotiation Process		
Culture affects the negotiation process	38	63.3
Differences arise between the international market and the home market during pricing negotiations	30	50
Importance of culture during the negotiation process	48	80
Culture		
Culture is one of the main issues that affect international business	37	61.7
Notice cultural differences in the country they visited	53	88.3
Culture affected business negatively	25	41.7
Noticed positive cultural differences in doing business in abroad	32	53.3
Major elements of culture impact doing business in abroad more than basic elements of culture	18	30
Comfortable with your work place culture	55	91.7
Culture impacts the organization business goals	46	76.7
Noticed culture of team work and cooperation with in the organization	34	56.7

People from different cultural backgrounds often have different underlying assumptions that influence many levels of international commercial discourse. For example, trust between parties, mutual attitudes during negotiations, and strategies and flexibility during negotiations may be influenced. If a firm is preparing to negotiate, it needs to think about the other side of the culture, such aspects of the other nation's culture. This is one of the reasons why culture is one of the major issues in global business. Language is one of the most important issues for international business from a cultural perspective.

Obviously, firms' marketing teams must take into account and analyse culture after examining the cultural factors that influence the marketing tactics adopted by companies. Marketing teams should investigate several categories of target markets. In addition, the cultural components of the target group should be considered in the communication channels used by the promoters. Future research should take into account the influence and impact of socio-economic characteristics on the group's marketing channels.

In other words, culture permeates a wide range of decisions made by multinational enterprises, which makes a lot of sense since these enterprises are controlled in countries that operate on the basis of separate values, beliefs and goals. We cannot fail to see that the business environment is changing in many ways. The cultural context is also one of the most challenging areas for most foreign markets. Foreign firms have to comprehend the diversity of cultures in order to understand and influence the desires and demands of consumers. In order to reduce cultural differences, they need to be managed.

Literature:

1. Cool B., Zinker B., Chiou W., Kifle L., Cao N., Perham, M. & Frevert E. Identification and characterization of a small molecule AMPK activator that treats key components of type 2 diabetes and the metabolic syndrome. *Cell metabolism*, 3(6). 2006. P. 403—416.
2. Waycott M., Duarte C. M., Carruthers T. J., Orth R. J., Dennison W. C., Olyarnik S., & Williams, S. L. Accelerating loss of seagrasses across the globe threatens coastal ecosystems. *Proceedings of the national academy of sciences*. 2009. Dunning, John H., ed. *Governments, Globalization, and International Business*.
3. Yoo B and Donthu, N. Cultural influences on service quality expectations, 1998.
4. Aaboen L., Dubois A., & Lind F. Capturing processes in longitudinal multiple case studies. *Industrial Marketing Management*, 2012. DOI: 10.1016/j.indmarman.2012.01.009.
5. Hirst P., & Thompson G. The problem of 'globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs. *International Journal of Human Resource Management*, 21 (4). 1992. P. 357—396.
6. Czinkota M. R., & Samli A. C. (2007). The remarkable performance of international marketing in the second half of the twentieth century. *European Business Review*. 2007.
7. Brooks B. The natural selection of organizational and safety culture within a small to medium sized enterprise (SME). *Journal of Safety Research* 39(1). 2008. P. 73—85.
8. Hofstede G. Culture and organizations. *International studies of management & organization*, 10(4). 2016. P. 15—41.
9. Sojka J., and Tansuhaj P.S. Cross-cultural consumer research: a twenty-year review. *Advances in consumer research*. 1995. P. 461.
10. Root H. L. The fountain of privilege: Political foundations of markets in old regime France and England (Vol. 26). 1994. Univ of California Press.
11. Bennett C. Yugoslavia's bloody collapse: causes, course and consequences. NYU Press. 1995.
12. Clark T. "International marketing and national character: A review and proposal for an integrative theory." *The Journal of Marketing*. 1990 P. 66—79.
13. Hofstede G. Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations. *Collegiate Aviation Review*, 34 (2). 2016. P. 108.
14. Allwood J. M., Cullen J. M., Carruth M. A., Cooper D. R., McBrien M., Milford R. L., & Patel, A. C. Sustainable materials: with both eyes open. 2012. Cambridge, UK: UIT Cambridge Limited.
15. Andish H. A., Yousefipour M., Shahsavari H., & Ghorbanipour A. Organizational culture and its impact in organizations. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 5. 2013. URL: <http://www.idjrb.com>.
16. Richards M., & Yang Y. (2007). Determinants of foreign ownership in international R&D joint ventures: Transaction costs and national culture. *Journal of International Management*, 13. 2007. P. 110—130.
17. Ott P. A., Bang Y. J., Piha-Paul S. A., Razak A. R. A., Bennouna J., Soria J. C., & Lunceford J. K. T-cell-inflamed gene-expression profile, programmed death ligand 1 expression, and tumor mutational burden predict efficacy in patients treated with pembrolizumab across 20 cancers: KEYNOTE-028. *Journal of Clinical Oncology*, 37(4). 2019. P. 318—327.
18. Griffith D. A., Harmancioglu N., & Droge, C. (2009). Governance decisions for the offshore outsourcing of new product development in technology intensive markets. *Journal of World Business*, 44(3). 2009. P. 217—224.
19. Shevchuk O.A. Formation of innovative corporate culture of enterprises to achieve strategic development objectives. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2015. P. 132—137.
20. Sarala R. M., & Vaara E. (2010). Cultural differences, convergence, and crossvergence as explanations of knowledge transfer in international acquisitions. *Journal of International Business Studies*, 41 (8). 2010. P. 1365—1390.
21. Ilyash OI, et al. The Effect of Emotional Intelligence and Work-related Strain on the Employee's Organizational Behavior Factors. *Problems of Economy*. 2022.
22. Achinivu G. K. The Influence of Culture on International Management: A study of MAERSK Line Nig. Ltd (Doctoral dissertation, Covenant University, Ota, Nigeria.). 2017.
23. Ahiauzu A. I. (1986). The African thought-system and the work behavior of the African industrial man. *International Studies of Management & Organization*, 16 (2). 1986. P. 37—58.
24. Tayeb M. *The Management of a Multicultural Workforce*, England: John Wiley & Sons. 1998.

References:

1. Cool, B., Zinker, B., Chiou, W., Kifle, L., Cao, N., Perham, M. and Frevert, E. (2006), "Identification and characterization of a small molecule AMPK activator that treats key components of type 2 diabetes and the metabolic syndrome", *Cell metabolism*, vol. 3 (6), pp. 403—416.
2. Waycott, M., Duarte, C. M., Carruthers, T. J., Orth, R. J., Dennison, W. C., Olyarnik, S., and Williams, S. L. (2009), "Accelerating loss of seagrasses across the globe threatens coastal ecosystems", *Proceedings of the national academy of sciences. Governments, Globalization, and International Business*.
3. Yoo, B and Donthu, N. (1998), "Cultural influences on service quality expectations", *Journal of Service Research*, vol. 2 (2), pp. 178—186.
4. Aaboен, L., Dubois, A., and Lind, F. (2012), "Capturing processes in longitudinal multiple case studies", *Industrial Marketing Management*. DOI: 10.1016/j.indmarman.2012.01.009.
5. Hirst, P., and Thompson, G. (1992), "The problem of 'globalization': international economic relations, national economic management and the formation of trading blocs", *International Journal of Human Resource Management*, vol. 21 (4), pp. 357—396.
6. Czinkota, M. R., and Samli, A. C. (2007), "The remarkable performance of international marketing in the second half of the twentieth century", *European Business Review*.
7. Brooks, B. (2008), "The natural selection of organizational and safety culture within a small to medium sized enterprise (SME)", *Journal of Safety Research*, vol. 39 (1), pp. 73—85.
8. Hofstede, G. (2016), "Culture and organizations", *International studies of management and organization*, vol. 10 (4), pp. 15—41.
9. Sojka, J., and Tansuhaj, P.S. (1995), "Cross-cultural consumer research: a twenty-year review", *Advances in consumer research*.
10. Root, H. L. (1994), "The fountain of privilege: Political foundations of markets in old regime France and England", *Univ of California Press*, Vol. 26.
11. Bennett, C. (1995), *Yugoslavia's bloody collapse: causes, course and consequences*, NYU Press, NY, USA.
12. Clark, T. (1990), "International marketing and national character: A review and proposal for an integrative theory", *The Journal of Marketing*, pp. 66—79.
13. Hofstede, G. (2016), "Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations", *Collegiate Aviation Review*, vol. 34 (2), pp. 108.
14. Allwood, J. M., Cullen, J. M., Carruth, M. A., Cooper, D. R., McBrien, M., Milford, R. L., and Patel, A. C. (2012), *Sustainable materials: with both eyes open*, UIT Cambridge Limited, Cambridge, UK.
15. Andish, H. A., Yousefipour, M., Shahsavari-pour, H., and Ghorbanipour, A. (2013), "Organizational culture and its impact in organizations", *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, vol. 5.
16. Richards, M., and Yang, Y. (2007), "Determinants of foreign ownership in international RandJoint ventures: Transaction costs and national culture", *Journal of International Management*, vol. 13, pp. 110—130.
17. Ott, P. A., Bang, Y. J., Piha-Paul, S. A., Razak, A. R. A., Bennouna, J., Soria, J. C., and Lunceford, J. K. (2019), "T-cell-inflamed gene-expression profile, programmed death ligand 1 expression, and tumor mutational burden predict efficacy in patients treated with pembrolizumab across 20 cancers: KEYNOTE-028", *Journal of Clinical Oncology*, vol. 37 (4), pp. 318—327.
18. Griffith, D. A., Harmancioglu, N., and Droge, C. (2009), "Governance decisions for the offshore outsourcing of new product development in technology intensive markets", *Journal of World Business*, vol. 44 (3), pp. 217—224.
19. Shevchuk, O.A. (2015), "Formation of innovative corporate culture of enterprises to achieve strategic development objectives", *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, pp. 132—137.
20. Sarala, R. M., and Vaara, E. (2010), "Cultural differences, convergence, and crossvergence as explanations of knowledge transfer in international acquisitions", *Journal of International Business Studies*, vol. 41 (8), pp. 1365—1390.
21. Ilyash, O.I. (2022), "The Effect of Emotional Intelligence and Work-related Strain on the Employee's Organizational Behavior Factors", *Problems of Economy*.
22. Achinivu, G. K. (2017), "The Influence of Culture on International Management: A study of MAERSK Line Nig. Ltd", *Doctoral dissertation*, Covenant University, Ota, Nigeria.
23. Ahiauzu, A. I. (1986), "The African thought-system and the work behavior of the African industrial man", *International Studies of Management and Organization*, vol. 16 (2), pp. 37—58.
24. Tayeb M. (1998), *The Management of a Multicultural Workforce*, John Wiley and Sons, England.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2022 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

O. Maslyhan,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management,
Management of Economic Processes and Tourism, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8465-548X>

E. Todierishko,

Postgraduate student of the Department of Economics and Finance, Mukachevo State University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3055-0244>

O. Baula,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economic Relations,
O. Lutsk National Technical University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2609-0211>

O. Liutak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department
of International Economic Relations, Lutsk National Technical University

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4293-0586>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.43

INTERNAL NETWORKS AND SYSTEM ROUTING OF TOURISM AND HOTEL-RESTAURANT CLUSTERS

О. О. Маслиган,

д. е. н., професор кафедри менеджменту, управління економічними процесами та туризму,
Мукачівський державний університет

Е. В. Тодьєрішко,

аспірант кафедри економіки та фінансів, Мукачівський державний університет

О. В. Баула,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет

О. М. Лютак,

д. е. н., професор кафедри міжнародних економічних відносин, Луцький національний технічний університет

ВНУТРІШНІ МЕРЕЖІ ТА СИСТЕМНА МАРШРУТИЗАЦІЯ КЛАСТЕРІВ ТУРИЗМУ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОГО БІЗНЕСУ

It is proved that economic clustering is objectively considered a basis that provides conditions for the emergence of a qualitatively new organizational specificity of regulation of the participants' development – integrative. This specificity is based on different organizational types of internal physical, virtual networks and innovative approach to routing their development, which consists in the refusal of rigid determinative hierarchy of systems. Such specificity of routing is directed on operation by large numbers of data and usage: computing resources; servers, storages and databases, networks, software, analytics and intellectual analysis via the Internet. Within the framework of the research attention is focused on the fact that cloud services not only transform the internal networks of the tourism and hotel-restaurant cluster, but increase the flexibility of their structure, direct organizational development, provide economy due to its high scale and optimal routes of data transmission in networks of their communication. The study has shown that cluster formation and development are related to parallel deployments of its physical and virtual networks that are capable of scaling. Under these conditions, the cluster and its networks are dynamic entities. At the same time, the internal virtual network of the cluster can change rapidly, transform itself, and the process of its development is provided by formation of a structure capable to correct productivity proportional to metamorphosis in resources of influence. It has been established that the peculiarities of the internal virtual network of functioning of the tourism and hotel and restaurant business cluster are: a mandatory orientation on the multiplication of the flows of operations in different functional directions; a fast process of absorption by the network of all metamorphosis occurring at the passage of the life cycle stages. According to the results of the research it is proved that the structure of virtual networks of tourist and hotel-restaurant clusters should scale horizontally and vertically. The cluster's internal network is based

on organizational development. Therefore, systematic routing of the organizational development of the cluster and its networks is obligatory within the internal networks of the cluster.

У попередніх дослідженнях доведено, що кластеризація економіки об'єктивно вважається базисом, що забезпечує умови для появи якісно нової організаційної специфіки регулювання розвитку учасників — інтегративної. Ця специфіка заснована на різних організаційних типах внутрішніх фізичних, віртуальних мереж та інноваційному підході до маршрутизації їх розвитку та полягає у відмові жорсткої детермінованої ієрархії систем. Така специфіка маршрутизації орієнтована на оперування великими масивами даних та використання: обчислювальних ресурсів; серверів, сховищ та баз даних, мереж, програмного забезпечення, аналітики та інтелектуального аналізу даних через Інтернет. У межах дослідження увага акцентована на тому факті, що хмарні сервіси не просто трансформують внутрішні мережі кластера туризму і готельно-ресторанного бізнесу, а підвищують гнучкість їх структури, спрямовують організаційний розвиток, забезпечують економію завдяки її високій масштабованості та оптимальних маршрутів передавання даних у мережах зв'язку. У дослідженні доведено, що формування та розвиток кластера пов'язані із паралельним розгортанням його фізичних та віртуальних мереж, що здатні масштабуватися. За таких умов кластер та його мережі є динамічним утворенням. При цьому внутрішня віртуальна мережа кластера може швидко змінюватися, трансформуватися, а сам процес її розвитку забезпечується формуванням структури, що здатна коригувати продуктивність пропорційно до метаморфоз у ресурсах впливу. Встановлено, що особливостями внутрішньої віртуальної мережі функціонування кластера туризму і готельно-ресторанного бізнесу є: обов'язкова орієнтація на множинність потоків операцій за різними функціональними напрямками; швидкий процес поглинання мережею всіх метаморфоз, що виникають при проходженні стадій життєвого циклу. За результатами дослідження доведено, що структура віртуальних мереж туристичних і готельно-ресторанних кластерів повинна масштабуватися горизонтально і вертикально (підвищувати продуктивність і збільшувати додаткові ресурси без структурних змін центральної ділянки). Внутрішня мережа кластера базується на організаційному розвитку. Тому в межах внутрішніх мереж кластера обов'язковою є системна маршрутизація організаційного розвитку кластера та його мереж через роботу з інформацією, спрямованою на формування бачення майбутнього розвитку та реалізацію планових організаційних змін.

Key words: cluster, tourism, hotel-restaurant business, internal network, cloud service.

Ключові слова: кластер, туризм, готельно-ресторанний бізнес, внутрішня мережа, хмарний сервіс.

PROBLEM-SETTING AND ITS RELATION TO IMPORTANT SCIENTIFIC OR PRACTICAL OBJECTIVES

In previous research, the authors have proved that economic clustering is objectively considered the basis that provides conditions for the occurrence of qualitatively new organizational specificity of regulation of participants' development — integrative, based on different organizational types of internal physical, virtual networks and innovative approaches to routing of their development consists in refusal of the rigid determinative hierarchy of systems. Such specificity of routing is oriented on the operation by large numbers of structured and unstructured data requires use: hardware resources and multiaccess (or access is intended for many users); servers, storage and databases, networks, software, analytics, and intellectual analysis via the Internet (cloud services) is possible. In particular, cloud services not only transform internal networks of tourism and hotel-restaurant cluster but increase the flexibility of their structure, direct organizatio-

nal development, and provide economy due to their high scale and optimal data transmission routes in their communication networks.

ANALYSIS OF RECENT STUDIES AND PUBLICATIONS

Among the scientists, whose work the solution to the problem of studying internal and system routing networks of tourist and hotel-restaurant business clusters was initiated, we located: Tomchuk O., Tserklevych V., Hurman O., Petrenko V., Chymosh K., Koval L., Popovich O., Bukhta S., Hurman O., Komarnitskyi I., Muzychenko-Kozlovs'ka O.V. and Muzychenko-Kozlovs'kyj A.V. At the same time, the disclosure of the mentioned issue is limited either by forming an information database of such networks on tourist, hotel and restaurant activities or by studying peculiarities of business migration in cloud services. Thus, we orient in our research where we already mentioned principles, methods, and forms of regulation of clusters with the application of routing methods [2], and also

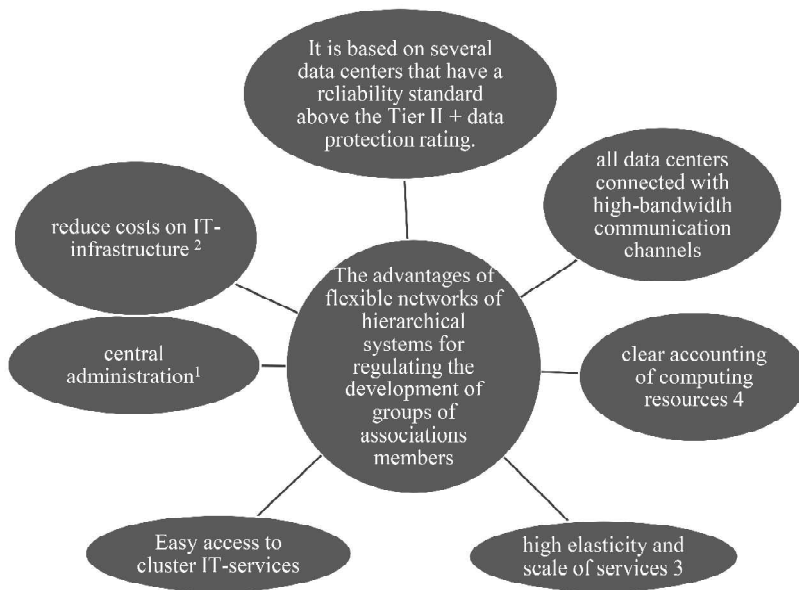

Figure 1. Advantages of flexible networks of hierarchical systems of regulation of development of associations participants groups

Note:

1 cloud IT-infrastructure of participants and whole cluster can be administered centrally, from a single workstation, with the efforts of one specialist.

2 for cluster cloud services use, cluster members need access to the Internet. You do not need to create your own IT-infrastructure in every presence place to pay for the expert's services on the server and network equipment. The cost of cloud services can be evenly divided among all cluster members and can be attributed to operational rather than capital costs.

3 there is an opportunity to reallocate the volumes of computing resources and services provided between the cluster members in an operative order, to easily provide scalability of cloud services.

4 the fee from the cluster participants is charged only for the resources used, free services can be used

Source: Developed based on [2; 3].

formed the concept of cluster routing in cloud environments [3]. By the content of the specified sources, it is possible to realize the description of internal networks and allocate peculiarities of system routing of clusters.

FORMULATION OF THE OBJECTIVES

The purpose of the article is a description internal networks and peculiarities of system routing of tourist and hotel-restaurant business clusters.

PRESENTATION OF THE MATERIAL OF THE STUDY, SUPPORTING THE SCIENTIFIC RESULTS OBTAINED

The internal physical network of associations is not new in economic science. A typical example is the global financial network of the Templar order, whose infrastructure, already in 1096, contained elements that use the modern banking system. In addition, today there are: Networks of offshore jurisdictions; networks of international religious and charitable organizations (for example, an international network of charitable organizations "Caritas" etc.); networks of educational institutions, etc. Therefore, if we consider the internal physical networks of the of tourist and hotel-restaurant cluster they have the properties of locality (due to strict connection to parameters of tourist attraction or sources

of resources, locations) and limited mobility of participants entrepreneurs [1; 6; 4]. At the same time, with the emergence of cloud services, the process of evolution of internal networks of different types of business associations from the local development of individual participants to the flexible networks of hierarchical systems of regulation of groups of participants within a cluster with partial migration of regulation systems into cloud services began. The result of this was the emergence of virtual hierarchical systems of different types along with internal physical networks. It is especially relevant for the clusters that have appeared in the domestic sphere of tourism and hotel-restaurant business, in connection with the numerous advantages of such flexible networks of hierarchical systems of development regulation (Figure.1). The importance of such advantages is caused by the fact that the subjects of economic activity of tourism and hotel-restaurant business are connected resources used to satisfy the needs of the population in rest, recuperation, and public catering. The factor behind the success of clusters is their property, to facilitate the systematic development of the participants (based on integration management). The logical proof of the judgment is the integration of different aspects of the activity of independent cluster participants into a single aggregate (system). The clustering of the economy is considered an objective basis

that provides conditions for the emergence of a qualitatively new organizational specificity of management of its participants — integrative. Or it is based on different organizational types of physical, and virtual networks and innovative approaches to organizational development. In addition, it is the refusal of a rigid determinative hierarchy of management systems.

This specific management is focused on the operation of large numbers of structured and non-structured data, and therefore requires the use of:

- computing (hardware) resources to which multi-access is possible (or access is intended for many users);
- servers, storage and databases, networks, software, analysis, and intellectual analysis via the Internet (cloud services).

At the same time, cloud-based services accelerate innovation, increase the flexibility of the cluster structure and provide economy due to high scale. The best access to computing services can be provided by full or partial migration of cluster control systems and regulation systems by the participants of territorial associations (by cities, villages, settlements) into cloud services. An additional advantage of migration in public networks is the presence of nodes and hubs that connect its participants and external data stores and provide free data circulation and the ability to determine the optimal data path in such

networks (for remote regulation or development routing). All cloud services types migrated by the cluster members transform their internal networks and form the possibilities for routing their traffic can be divided into three types: Infrastructure as a Service; Platform as a Service; Software as a Service.

Note that the use of cloud services by participants forces a qualitatively new system property of the cluster, which provides the effect of synergy and integration of its elements. The effect of synergy is provided by a certain system of internal networks of a cluster, which have specific properties, in particular [1; 2; 4]:

1. they are specific sets of formal or informal agreements (within one or several tourist attractions);
2. arrangements aimed at the implementation of certain actions on the routing development to achieve a common goal;
3. arrangements aimed at the joint use of data and resources of internal networks to achieve a common goal;
4. arrangements aimed at joint use of the competence of the cluster participants to achieve the common goal.

Therefore, parallel use of physical and virtual networks in the sphere of tourism and hotel-restaurant business provides: 1) mobility of participants' business activity due to the creation of a single point of regulation and a single network of communication; 2) creating a regulatory environment that is not geographically restricted (data can be quickly moved between different clouds using voice mail, conferencing, personal communication control panels, IVR); 3) creating a data traffic route system where all cluster participants are present. Use of any cloud service for participants requires only registration and authorization. To create an account, just sign in to Google, Twitter, or Facebook, and then add a phone number and password for data security.

As a result of these features, the internal network organizational structure of tourism and hotel-restaurant business increases the opportunities for its participants using synergy and the integration of its elements. However, this does not guarantee the flexibility of the organizational structure and the ability to adapt quickly to changes in the environment. The described qualities are formed exclusively due to:

- 1) the possibilities of quick access to the resources of the network participants, based on a variety of internal methods of connection such as nodes (connection methods of linear type) and hobble (methods connection of the same type of network participants). This is possible in cloud services;
- 2) providing a rational cost structure based on effective corporate governance and forming a system of protection against failures in cloud services for small, medium, and large businesses.

There may be other types of a flexible network of participants' development management systems that work

Table 1. Systematization of basic differences in organizational development within internal networks and routing of development and other types of networks

The juxtaposition elements	Organizational development based on the model:	
	flexible networks of hierarchical systems of regulation of the participants' development, which are conducting joint work	other types of flexible networks of the participants' development control systems, which are working together
The purpose of existence	Creating opportunities to benefit for all participants of the tourism and hotel-restaurant business sphere	Development in favor of several dominant participants, the main enterprise (subject to participation in the financial-industrial group or consortium) or the parent company (within the holding)
Involved in the structure	Voluntary	Voluntary
Composition of elements	Alternating	Relatively alternating
Key participants	Enterprises, their interconnected complexes, which conduct joint work, organizations, institutions in other spheres of activity	The composition of the participants depends on the association form
A means of security increasing	The system of defense against the failures is aimed at mutual dependence and mutual relations between the participants	Interdependency and interrelation with other participants is based on different methods of coordination
The link to a certain territory and resources	Gravity to parameters of tourist and hotel-restaurant business attraction and cloud services.	Location is significantly less important if transport and communication accessibility and connectivity of participants are provided.
The driving force of development	Innovation	Exceptional performance

Source: Developed based on [2—4].

together (in particular, those that are consolidated on a virtual private network based on a public Internet network or local VLAN), without a system of protection against failures and the ability to quickly access the resources of the network. Thus, the model of internal networks and routing of cluster development distinguishes several basic traits that form discrepancies in organizational development, compared with other network models of participants' development conducting joint work. The systematization of the defined differences in organizational development is shown in Table 1.

Defined in the table of differences in organizational development in the application of flexible networks of hierarchical systems of regulation of cluster development and other types of networks (industrial-financial groups, associations, etc.) they are basic, but not unified. Other differences are also formed by the organizational form of association. In particular, participation and joining the internal network of clusters is voluntary, each participant offers unique competencies, and the conditions of participation can be reviewed. The enterprise's participation in other types of internal networks is also voluntary, but in some cases, it is limited in time. In the clusters of tourism and hotel-restaurant business, the key participants are variable, and the key participants are enterprises, interconnected complexes of enterprises that work together or serve separate segments of the service sector and related organizations, and institutions in other spheres of activity. In other internal networks, the composition of elements is relative-permanent (as defined by the agreement), and key participants are determined by the

Table 2. The process of forming the internal mayor structure of the tourism and hotel -restaurant cluster

Typology of functional direction	Functional direction characteristic	Organizational specificity in the direction
technological	provides identification and next choice of technology type and cloud technology, which can be created and applied within the tourist and recreational cluster based on fundamental knowledge	determines the necessity of interaction means of 'independent participants' application in the field of fundamental science and developers of complex technological solutions, and manufacturers
organizational and production	provides a choice of type of tourist services series production by complex efforts of cluster members	the hobble unite producers is formed based on research and experimental plans of participants in the field of fundamental science
marketing	it defines the possible demand for each service or technology infrastructure, positioning cluster members as a market enterprises group	defines dealers ("nodes" of marketing networks) to create conditions for the effective operation of the cluster
investment	provides for monitoring of the perspective of the object on the service (or product) creation the definition of a set of organizational projects and their alternative variants, realized by the cluster, and estimation of risks	it will be appropriate to create a special engineering company or group within a cluster (hobble)
personnel	assumes the training of people able to work in conditions of high uncertainty, cross-cultural interaction, and technological flexibility of production	it will be appropriate to create within a special company cluster for training personnel or their group (hobble)

Source: Developed based on [1—3; 5].

association form. For example, in vertical concerts, the key participants of the domestic network are a group of companies that cover the whole cycle from purchasing materials and raw materials to manufacturing and selling one type of tourist service. In horizontal concerts, internal networks unite similar firms with different clients. In holdings, the key participant's number in the internal network is limited by the parent company and its subsidiaries. The means of increasing the security of internal smaller clusters is a system of protection against failures, aimed at mutual dependence and mutual relations with other participants. As for other associations, relations and relations with other participants are based on different methods of coordination.

Important features and results of the development of internal networks of tourism and hotel and restaurant business.

The results of the development of internal networks are shown in the uneven and diverse development networks of participants. This is not the case with the networks of other associations (characterized by several leaders and a large number of business entities dependent on them, are outsiders or are followed by leaders).

The peculiarities of the development of internal networks are shown in the dynamics of networks. The cluster's internal networks are dynamic entities. Such a network can change quickly, transform itself, and the process of its development is provided by the formation of a structure that can correct productivity proportional to metamorphoses of resources of influence (in contrast to other internal networks of associations).

Peculiarities of functioning of the internal network of tourist and hotel-restaurant clusters: obligatory orientation on the multiplier of operations flow in different functional directions and the fast absorption process by the internal network of all metamorphosis.

For example, a mandatory orientation on the multiplication of flows of operations in different functional directions (Table 2). For example, a joint organizational interaction between at least four large groups — manufacturers, enterprises, and organizations in the field of fundamental science and developers of complex technological solutions, dealers, and others (forming network "nodes" and "hobble", their basis) is envisaged.

To ensure a good relationship between the mentioned components the existing cluster core (routing structure) is available. At the same time, the described is not inherent to other associations where the outlined functions are realized by the participants independently of each other, and their connection is supported legally (effective agreements). Fast process of absorption by the internal network of all metamorphosis, connected with transformation of the internal network to stages of the cluster life cycle in the existing process. It forms a different specificity of organizational development (as for other associations, their existence may determine by written agreements). At

the same time, we state that the problems that arise in the outlined area can systematize in the models of cluster cooperation organization.

The virtual network structure of tourism and hotel-restaurant clusters functioning in regions should scale horizontally and vertically (increase productivity proportional to additional resources by system components and increase additional resources by small structural components without structural changes of the central node with organizational regulation). The cluster's internal network should be based on organizational development. Therefore, within the framework of the internal networks of the cluster, it is necessary to systemically route the organizational development of the cluster and its networks, through the operation of information aimed at forming a vision of future development and realization of planned organizational changes, at that virtual network structure of their functioning should be horizontally and vertically scaled.

Routing of planned organizational changes is possible with one of three changes of the of tourism and hotel-restaurant cluster (change one or one in the process of improvement of the organizational system of regulation and launch processes of scaling):

1) mechanical provides growth, based on the constant increase of cooperation, processes of commercialization, and introduction of innovative ideas in the sphere of tourism and recreation and temporary involvement personnel for solving problems arising (including external consultants). The scenario outlined can be applied at the

beginning of cluster creation since it aimed at minimizing the costs of organization and does not guarantee the professionalism of the human capital involved;

2) expert — development, based on the opinion of expert groups, as of which qualified human capital of the cluster can be used. The scenario creates a high probability of forming a vision for changes based on the authority of individual participants of the tourism and hotel-restaurant cluster or managers, regardless of the state of the external environment. It is expedient to use it for optimization processes of self-financing of activity. It includes the introduction of "internal taxes" from the participants to maintain the regulatory bodies by developing the cluster and financing the costs of optimization of operational activities;

3) system or development that allows binding all organizational changes of the tourism and hotel-restaurant cluster development provided that the external environment and internal regulatory influence consider in interaction. The model is based on a systematic description of the activity and requires an organizational regulation system.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

A study of peculiarities of the internal network structure of tourist-recreational clusters functioning allows us to state that:

1. The formation and development of the cluster are related to the parallel deployment of its physical and virtual networks capable of scaling. Under these conditions, the cluster and its networks are dynamic entities. At the same time, the internal virtual cluster network can change quickly, and transform itself and its development process is provided by forming a structure that can correct productivity proportional to metamorphosis in influence resources.

2. Features of the internal network of functioning of the tourism and hotel and restaurant business cluster are: a mandatory orientation on the multiplication of the flows of operations in different functional directions; a fast absorption process by the network of all metamorphosis arising during the period of the life cycle.

3. The virtual network structure of tourist and hotel-restaurant clusters functioning should scale horizontally and vertically (increase productivity and increase additional resources by small structural components without structural changes of the central site with organizational regulation). The cluster's internal network is based on organizational development. Therefore, within the internal networks of the cluster, systematic routing of the organizational development of the cluster and its networks is obligatory, through the operation of information aimed at forming a vision of the future development and realization of planned organizational changes, and virtual network structure of their functioning should be horizontal and vertically scaled.

PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Formation of network structure of functioning of tourist and hotel-restaurant clusters in regions.

Література:

1. Koval L., Tserklevych V., Popovich O., Bukhta S., Hurman O., Komarnitskyi I. Gender Targeting Of Restaurants' visitors-Representatives Of Generation Z, International Journal of Management (IJM), 2020, Vol. 6 (11), pp. 155—162.

2. Маслиган О. О., Гоблик-Маркович Н. М., Тодьєр-ішко Е. В. Принципи, методи і форми регулювання туристично-рекреаційних кластерів у регіонах із застосуванням прийомів маршрутизації. Ефективна економіка. 2021. № 12. — URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9721> (дата звернення: 31.10.2022).

3. Маслиган О. О., Гоблик-Маркович Н. М., Тодьєр-ішко Е. В., Кампов Н. С. Концепція адміністрування та маршрутизації туристично-рекреаційних кластерів у хмарних середовищах, Економіка та держава. 2022. № 1. С. 34—38.

4. Мельник Т.А., Лобач К.В. Методи визначення платоспроможності підприємства, Наукові записки, 2017. Вип. 21. С. 3—15.

2. Музиченко-Козловська О.В., Музиченко-Козловський А.В. Розвиток системи управління туристичними кластерами в Україні / О.В.Музиченко-Козловська 2011. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2011_706/16.pdf

3. Tomchuk O., Tserklevych V., Hurman O., Petrenko V., Chymosh K. The efficiency of higher education institutions: evaluation and management of managers, Studies of Applied Economics, 2020, Vol. 38(4), available at: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4046> (Accessed 31 Oct 2022).

References:

1. Koval, L., Tserklevych, V., Popovich, O., Bukhta, S., Hurman, O. and Komarnitskyi, I. (2020), "Gender Targeting Of Restaurants' visitors-Representatives Of Generation Z", International Journal of Management (IJM), Vol. 6(11), pp. 155—162.

2. Maslihan, O., Goblyk-Markovych, N. and Todierishko, E. (2021), "Principles, methods and forms of regulation of tourism and recreation clusters in regions using routing techniques", Efektyvna ekonomika, vol. 12, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=9721> (Accessed 31 Oct 2022).

3. Maslihan, O., Goblyk-Markovych, N., Todierishko, E. and Kamпов, N. (2022), "Concept of administration and routing of tourist and recreational clusters in cloud environments", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 34—38.

4. Mel'nyk, T.A. and Lobach, K.V. (2017), "Methods of determining the company's solvency", Naukovi zapysky, Vol. 21, pp. 3—15.

5. Muzychenko-Kozlovs'ka, O.V. and Muzychenko-Kozlovs'kyj, A.V. (2011), "Development of the management system of tourist clusters in Ukraine", available at: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2011_706/16.pdf (Accessed 01 March 2021).

6. Tomchuk, O., Tserklevych, V., Hurman, O., Petrenko, V. and Chymosh, K. (2020), "The efficiency of higher education institutions: evaluation and management of managers", Studies of Applied Economics, Vol. 38(4), available at: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4046> (Accessed 31 Oct 2022).

Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.

УДК 336.142.23:658.14 (477)

*С. М. Халатур,**д. е. н., професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8331-3341>**Д. О. Чоловський,**Студент гр. МзФБС-1-21,**Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4113-0261>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.49

ПРОРИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФІНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ВИКОРИСТАННЯ КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СТАБІЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

S. Khalatur,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Finance, Banking and Insurance,
Dnipro State Agrarian and Economic University

D. Cholovskyi,

Student of the gr. MGFBS-1-21,

Dnipro State Agrarian and Economic University

BREAKTHROUGH TECHNOLOGIES OF FINANCIAL MANAGEMENT OF THE USE OF CAPITAL IN THE CONTEXT OF STABILIZING THE NATIONAL ECONOMY

У статті визначено сутність проривних технологій в управлінні капіталом підприємства. Сутність проривних технологій в управлінні капіталом підприємства проявляється через циклічний зв'язок впровадження проривних технологій у технологічні цикли підприємств та їх подальшої інтеграції до систем управління. Охарактеризовано переваги та ризики використання проривних технологій для управління капіталом підприємства. Констатовано, що специфічні переваги впровадження проривних технологій лежать у царині автоматизації аналітичної та управлінської діяльності, тоді як недоліки визначаються суб'єктивними недосконалостями інформаційного забезпечення та когнітивного навантаження. Сформульовано напрями трансформації фінансового механізму управління капіталом з урахуванням впровадження проривних технологій (трансформації систем регулювання фінансової діяльності підприємств, зовнішньої підтримки фінансової діяльності, фінансових методів, важелів та інструментів). Відповідно до напрямів трансформації фінансового механізму управління капіталом визначено властивості його формування та вибору стратегії управління.

The purpose of the article is to characterize the content of breakthrough technologies in enterprise capital management and the corresponding transformations of the enterprise's financial management system.

Research methodology. When writing the article, a set of general scientific and specific methods of economic research was used, in particular methods of abstraction (when determining the essence of breakthrough technologies and their impact on the transformation of enterprise management systems), analysis (when studying the positive and negative effects of breakthrough technologies in the management of enterprise capital, identifying specific features capital management of enterprises that use breakthrough technologies, the choice of development strategies by such enterprises).

The essence of breakthrough technologies in enterprise capital management is determined. The essence of breakthrough technologies in enterprise capital management is manifested through the cyclic connection of the introduction of breakthrough technologies into the technological cycles of enterprises and their subsequent integration into management systems. The advantages and risks of using breakthrough technologies for enterprise capital management are characterized. It was established that the specific advantages of the introduction of breakthrough technologies lie in the field of automation of analytical and managerial activities, while the disadvantages are determined by subjective imperfections of information provision and cognitive load. The directions of the transformation of the financial mechanism of capital management are formulated, taking

into account the introduction of breakthrough technologies (transformation of systems for regulating the financial activity of enterprises, external support of financial activity, financial methods, levers and tools). In accordance with the directions of transformation of the financial mechanism of capital management, the properties of its formation and the choice of a management strategy are determined.

The scientific novelty of the research results lies in the development of the conceptual foundations of the construction of the financial management system of the enterprise's capital based on the use of modern breakthrough technologies, taking into account the trends of their further development by clarifying the content of breakthrough technologies in capital management, clarifying the advantages and disadvantages of their introduction into the management process, characteristics of the process properties capital formation with the introduction of breakthrough technologies and the choice of a management strategy.

The practical significance of the research results lies in the formation of scientific and practical foundations for the introduction of breakthrough technologies in the processes of financial management of the capital of enterprises with a significant improvement in the efficiency of its use.

Ключові слова: капітал підприємства, проривні технології, фінансовий менеджмент, механізм управління, стратегія розвитку підприємства.

Key words: enterprise capital, breakthrough technologies, financial management, management mechanism, enterprise development strategy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний розвиток людської цивілізації набуває нових закономірностей. Кількість інновацій у технологічних процесах, обміні інформації, русі ресурсів змінюється за експоненціальним трендом. Все більше і більше країн змінюють свою економіку з п'ятого технологічного укладу до шостого, окремі аграрні економіки впроваджують в усталені технологічні процеси інноваційні технології сьомого технологічного укладу. Жодна національна економіка не має стратегічних перспектив розвитку, якщо її трансформації не враховують інноваційні тренди сучасності.

Економіка України перебуває зараз у надзвичайно важкому становищі. Руйнування значної кількості підприємств, зміни споживчих пріоритетів у населення та різке обмеження його купівельної спроможності, обмеження фінансових можливостей держави, постійні військові загрози визначили значне падіння ВВП. На нинішньому відтинку часу можна зазначити, що зруйнована сама збалансованість національної економіки, її галузева самодостатність та здатність до самовідтворення. Водночас, виникли нові можливості для подальшого розвитку, можливості для впровадження технологічних, інформаційних та бізнесових інновацій, що у перспективі забезпечать прискорене зростання національної економіки України, формування її нового національного багатства. Застосування проривних технологій до стимулювання відновлення національної економіки мають стосуватись не тільки змін технологічних процесів, а й усіх інших аспектів економічного життя. Особливо їх застосування є актуальним в управлінні капіталом підприємств, оскільки сам рух фінансових ресурсів набуває нині інноваційних форм.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретико-методологічні засади фінансового менеджменту капіталу підприємств є предметом значної кількості наукових праць. Структурування існуючих публікацій за спрямованістю предмету досліджень стосовно управління капіталом дає змогу виокремити такі їх основні напрями:

— теоретичні засади розуміння сутності та декомпозиції капіталу (наприклад, праці І. А. Бланка, Н. А. Дехтар, Н. П. Лубкея, О. І. Невдачіної, Н. Г. Пігуля, О. Д. Щербаня, І. М. Чмутової та ін.);

— механізми та системи управління капіталом та окремими його компонентами (Н. С. Івченко, Е. В. Коваль, Г. В. Кошельок, О. В. Кучменко, М. А. Мельник, І. В. Орїх, С. Т. Пілецька, О. М. Терещенко, Р. А. Чимчикаленко, К. С. Шапошніков, В. М. Шелудько тощо);

— особливості управління капіталом в різних умовах (в тому числі в умовах нестабільності й ризику) та для різних груп суб'єктів (Л. І. Бровко, А. В. Кузнєцова, О. А. Овчар, М. В. Рубаха, Н. С. Танклевська, Ю. О. Швець, В. В. Ярмоленко та ін.);

— методичне оцінювання величини капіталу, ефективності його використання, ефективності управління ним (Н. С. Барабаш, Є. В. Мних, Д. Е. Пономарьов і т.д.) тощо.

Однак, кількість публікацій, що характеризує трансформацію процесу управління капіталом, зважаючи на сучасні інноваційні тренди дуже обмежена і носить, як правило, контекстний характер.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Відтак, метою статті стало охарактеризувати зміст проривних технологій в управлінні капіталом підприємств та відповідні трансформації системи фінансового менеджменту підприємства. Основними методами дослідження стали: абстрагування для визначення сутності проривних технологій та їх впливу на трансформацію систем управління підприємствами; аналізу для дослідження позитивних та негативних ефектів проривних технологій в управлінні капіталом підприємства, виявлення специфічних рис управління капіталом підприємств, які використовують проривні технології, вибору стратегій розвитку такими підприємствами.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Під проривною технологією розуміють технологічну інновацію, що відкриває новий технологічний цикл розвитку виробничих систем [7, с. 8]. Відповідно, проривні технології в управлінні капіталом підприємств це

технологічні інновації в управлінні капіталом, що призводять до суттєвого покращення його обігу та ефективності використання.

Економічна сутність проривних технологій в управлінні капіталом підприємства проявляється через наступні процеси:

- проривна технологія відкриває новий цикл в обігу капіталу;

- технологія здійснюється на новій технічній основі та створює нові бізнес-процеси;

- впровадження таких технологій призводить до трансформації існуючої структури капіталу та "вбиває" частину існуючих бізнесів;

- радикально змінюється алгоритм отримання прибутку чи/ та його розподілу;

- взаємозалежність та компліментарність проривних технологій стосовно одне одної.

При цьому слід враховувати, що мінімальні зміни у технології управління стають підставою для безупинної трансформації управлінського процесу в цілому [3, с. 298], часто стаючи причиною зміни організаційної структури підприємства, поділу процесу управління на етапи, стадії та процедури, визначає отримання нового синергетичного ефекту від застосування нових технологій.

Як правило, проривні технології управління капіталом супроводжують проривні технології науково-технічного прогресу. Вони або забезпечують впровадження технічних інновацій, або є їх наслідком. Яскравим прикладом може стати створення Інтернет-речей, що обумовило виникнення блокчейн-технологій та криптовалют. Крім створення крипто валют блокчейн використовується у збереженні даних про фінансові операції, про користувачів, які ці операції виконують, технологіях кібербезпеки. Створення технічних засобів (комп'ютерних пристроїв та програмного забезпечення), здатних виконувати творчі функції, обумовило можливість використання нейронних мереж та когнітивні обчислення в управлінні капіталом. Технологія управління великими базами даних використовуються у моделюванні бізнес-процесів та бізнес-аналітиці, що має безпосереднє відношення до управління капіталом. Хмарні технології застосовують для фінансово-економічних розрахунків, аналізу даних, адже саме на "хмарі" нині виконується переважна частка фінансових операцій.

Однак проривні технології виникають не тільки у IT-сфері, інтегруючись поступово до системи управління підприємством. Значна частка проривних технологій виникла і потужно розвивається у інших сферах господарства. Так, розвиток технологій у сфері енергозабезпечення та енергозберігання дає підстави говорити про формування економіки "зеленої енергетики". Проривні технології у сфері сільського господарства стали основою "зеленої революції" та створили підстави для подолання голоду. Прикладом таких технологій є впровадження систем IoT в Нідерландах чи системи Smarter в Ізраїлі [7, с. 38]. Впровадження цих технологій шостого технологічного укладу також впливає на фінансовий менеджмент капіталу підприємств, але переважно з точки зору зростання обсягу фінансових ресурсів, які необхідно залучити. Тим самим, фінансовий менеджмент капіталу стає визначальним чинником, що обумовлює

стратегічні переваги національної економіки за рахунок забезпечення іноваційності її розвитку.

Проривні технології в управлінні фінансовими ресурсами дають значні переваги компаніям, які їх використовують (рисунок 1). Зокрема в управлінні капіталом створюються нові бізнес-процеси, що дає підґрунтя для розробки автоматичних систем бізнес-аналітики. Інтерпретація результатів аналітики за допомогою систем штучного інтелекту дає змогу отримати швидкі та достатньо обґрунтовані аналітичні висновки, автоматизувати прийняття фінансових рішень. Внаслідок цього часовий розрив між прийнятими рішеннями та фінансовими даними, на основі яких вони були сформовані, стає мінімальним. Такі фінансові рішення стають все більш ефективними. До зростання фінансової ефективності менеджменту управління капіталом на основі проривних технологій призводить індивідуалізація добору критеріїв, на основі яких вони розробляються.

Водночас проривні технології несуть у собі значну частку ризиків і в управлінні капіталом підприємств. Найпершим є ризик венчуризації капіталу підприємства. Застосування проривних технологій не властиве компаніям з усталеними системами менеджменту, стійким положенням на ринку та стандартизованими системами управління капіталом.

До застосування проривних технологій найчастіше вдаються молоді компанії, капітал яких формується як венчурний. Також проривні технології застосовують великі компанії, що займаються інноваційним бізнесом, але вони при цьому найчастіше організаційно виокремлюють частку свого капіталу, фінансуючи розвиток нового бізнесу. Особливості управління капіталом венчурної компанії визначаються загалом високим ризиком її діяльності. Крім того, інформаційне супроводження проривних технологій в управлінні капіталом компаній передбачає високу якість як технічного, так і програмного забезпечення. Індивідуалізація останнього є необхідною, що означає необхідність утримання власного IT-підрозділу. Корпоративне програмне забезпечення несе у собі власні ризики, пов'язані із можливістю помилок при його розробці та впровадженні. Також високий рівень інформатизації управління капіталом збільшує ризик неконтрольованого проникнення в управляючі підсистеми з боку зовнішніх користувачів. Для мінімізації негативних ефектів впровадження проривних технологій необхідно здійснити комплекс перетворень у системі управління підприємством [1, с. 793].

Уже існуючі проривні технології призведуть до трансформації наступних елементів механізму управління капіталом підприємства [5, с. 21]:

- система регулювання фінансової діяльності підприємства у частині ринкового механізму регулювання фінансової діяльності підприємства (через впровадження інноваційних форм капіталу, способів його купівлі-продажу, оцінки ефективності використання) та внутрішнього механізму регулювання окремих аспектів фінансової діяльності підприємства (через впровадження автоматизованих процедур розробки управлінських рішень);

- система зовнішньої підтримки фінансової діяльності підприємства (через впровадження інноваційних форм кредитування підприємства);

Рис. 1. Позитивні та негативні ефекти проривних технологій в управлінні капіталом

— система фінансових важелів (за рахунок покращення ефективності використання різних фінансових важелів в управлінні капіталом підприємства);

— система фінансових методів (через удосконалення методичного забезпечення обґрунтування методів управління капіталом підприємства за допомогою проривних технологій);

— система фінансових інструментів (за рахунок використання не оформлених інституційно, але гарантованих інноваційними технологіями, фінансових інструментів залучення капіталу),

Для підприємств, що використовують проривні технології в управлінні капіталом підприємства, як правило, властиві [6, с. 139—141]:

— тривалість терміну залучення капіталу та його сповільнений обіг на початку періоду залучення;

— широке фінансування за рахунок випущених боргових зобов'язань;

— широка диверсифікація джерел фінансування та гнучкість їх умов;

— націленість на утворення цілої групи стартапів.

Звісно особливості формування капіталу для підприємств, які здійснюють його менеджмент ґрунтуються на специфіці формування капіталу певної сфери діяльності. Так, для сільськогосподарських підприємств властиво є необхідність епізодичного залучення значних додаткових обсягів фінансових ресурсів поєднана із високим ризиком вкладень [8, с. 56]. Відповідно основним джерелом фінансових ресурсів для таких підприємств найчастіше є власні фінансові ресурси, сформовані переважно за рахунок нерозподіленого прибутку попередніх періодів. Зважаючи на нестабільність фінансових результатів сільськогосподарських підприємств, залучення позикових коштів часто можливе тільки за допомогою пільгового кредитування. Відтак, використання проривних технологій в управлінні капіталом у сільськогосподарському виробництві можливе тільки для великих підприємств, які, як зазначено вище, не схильні до ризику їх впровадження.

Використання проривних технологій в управлінні капіталом підприємства обмежує перелік стратегій його розвитку. Так, із загального переліку стратегій розвитку підприємства найбільш актуальними для підприємства

стратегіями стають [2, с. 86—88]:

— стратегія розвитку продукту, використання якої дає змогу вивести на ринок інноваційний продукт, який сформований на проривних технологіях. Вибір цієї стратегії доцільний для великих корпорацій, що вже мають значний капітал, та спеціалізуються на виробництві іншої інноваційної продукції;

— стратегія зростання, яка характеризується посиленням інвестуванням, науководослідними розробками та інноваціями. Вибір цієї стратегії доцільний для знову створюваних підприємств.

Засновники яких мають широкі інвестиційні спроможності;

Зважаючи на специфіку нинішнього змісту проривних технологій, позитивні та негативні ефекти від їх використання, їх застосування у сфері фінансів сконцентроване у страховій та банківській діяльності, верифікації клієнтів та захисті онлайн-платежів та моніторингу інкасації коштів. Хоча існує обмежений перелік сучасного застосування проривних технологій в управлінні фінансовими ресурсами, все більше і більше компаній звертаються до їх застосування. Слід зважати і на глобальні тренди розвитку проривних технологій, які призведуть до принципової перебудови систем управління капіталом компаній. До таких технологій належать, наприклад: розвиток сервісних та хмарних мереж; контекстно усвідомлене програмне забезпечення, що саморозвивається; самоконфігуруюче, самовідновне та самокероване програмне забезпечення; розподілений інтелект; автономне обчислення; когнітивне оброблення даних; автоматична маршрутизація пошуку даних; конфіденційно спрямована обробка даних.

ВИСНОВКИ

Таким чином, проривні технології сучасності визначають не тільки трансформацію сучасних технологічних процесів у виробництві та споживанні продукції, а й суттєві зміни у фінансовому механізмі підприємств. Виникаючи як наслідок принципів змін у технологіях виробництва, вони поступово впроваджуються у процеси управління капіталом підприємств, змінюючи специфічні закономірності кругообігу капіталу, його обліку та контролю, оцінки ефективності формування та використання, обґрунтування управлінських рішень. Найбільш значні зміни у трансформації системи фінансового управління капіталом внаслідок впливу проривних технологій виникають у системах регулювання системи фінансової діяльності підприємств, зовнішньої підтримки фінансової діяльності, фінансових методів, важелів та інструментів. Ці трансформації призводять одночасно до змін властивостей процесу формування капіталу та обмеження потенційних стратегій управління ними. Потенційно впровадження проривних технологій у системи фінансового управління підприємством стане ще глибшим, що визначить виникнення інноваційних форм капіталу.

Література:

1. Чорна М. В., Кухленко О. В. Вплив інноваційних технологій на систему управління підприємством. Економіка та суспільство. 2017. Вип. 13. С. 792—795. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/136.pdf
2. Стратегії та технології розвитку: Монографія / за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. О. М. Полінкевич. — Луцьк: Вежа-Друк, 2018. — 416 с.
3. Гриб Ю. О. Інноваційні технології управління як фактор розвитку корпоративних структур. Вісник соціально-економічних досліджень. 2012. Вип. 1 (44). С. 297—301. URL: http://vsed.oneu.edu.ua/files/full/1_44_2012/297-301.pdf
4. Оріх І. В. Сучасні підходи до управління капіталом промислових підприємств. URL: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/DE330A8E-1A6E-4217-9120-771CA8897E62.pdf>
5. Кремень В. М., Кремень О. І., Кравченко А. В. Теоретичні засади управління капіталом підприємства. ECONOMICS. FINANCES. LAW. 2020. № 11. С. 19—22. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/16697/1/20201214_307.pdf
6. Поліщук О. Т. Сутнісні характеристики венчурного інвестування та його місце у розвитку національної економіки. Фінанси, облік, банки. 2017. № 1 (22). С. 135—145.
7. Проривні технології в економіці і бізнесі: досвід ЄС та практика України у світлі III, IV і V промислових революцій: Навчальний посібник / за ред. Л. Г. Мельника та Б. Л. Ковальова. Суми. 2020. 180 с.
8. Халатур С. М., Кубасова С. М. Особливості фінансової діяльності підприємств сільськогосподарської галузі. Економіка та держава. 2017. № 8. С. 53—56.
9. Hudym K., & Khalatur S. (2016). Systematisation and analysis of MNCs' models of conduct for entering the national agrarian markets. *Economic Annals-XXI*, 159 (5-6), 34—37. doi: <https://doi.org/10.21003/ea-V159-07>
10. Khalatur S., Masiuk Y., Kachula S., Brovko L., Karamushka O., Shramko I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security, *Entrepreneurship and Sustainability Issues* 9 (1): 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))
11. Khalatur S., Vinichenko I., & Volovyk D. (2021). Development of modern business processes and outsourcing activities. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (3), 195—202. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202>
12. Khalatur S., Kuprina N., Kurbatska L. (2021). New business strategies formation of enterprises and outsourcing development as a condition for increasing competitiveness in the markets of Europe and Ukraine: comparative analysis. *Baltic Journal of Economic Studies*, 7 (4).
13. Khalatur S., Velychko L., Pavlenko O., Karamushka O., Huba M. (2021). A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions. *Banks and Bank Systems*, 16(1), 182—194. URL: [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16)

References:

1. Chorna, M. V. and Kukhlenko, O. V. (2017), "The impact of innovative technologies on the enterprise management system", *Economy and society*, Vol. 13, pp. 792-795, available at: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/136.pdf (Accessed 20 Oct 2022).
 2. Polinkevych, O. M. (2018), *Stratēhii ta tekhnolohii rozvytku [Strategies and Technology Development]*, Vezha-Druk, Lutsk, Ukraine.
 3. Hryb, Yu. O. (2012), "Innovative management technologies as a factor in the development of corporate structures", *Bulletin of socio-economic research*, Vol. 1 (44), pp. 297—301, available at: http://vsed.oneu.edu.ua/files/full/1_44_2012/297-301.pdf (Accessed 20 Oct 2022).
 4. Orikh, I. V. (2020), "Modern approaches to capital management of industrial enterprises", available at: <http://inmad.vntu.edu.ua/portal/static/DE330A8E-1A6E-4217-9120-771CA8897E62.pdf> (Accessed 20 Oct 2022).
 5. Kremen, V. M., Kremen, O. I. and Kravchenko A. V. (2020), "Theoretical foundations of enterprise capital management", *ECONOMICS. FINANCES. LAW.*, Vol 11, pp. 19—22.
 6. Polishchuk, O. T. (2017), "Essential characteristics of venture investment and its place in the development of the national economy", *Finance, accounting, banking*. Vol. 1 (22), pp. 135—145.
 7. Melnyk, L. H. and Kovalov, B. L. (2020), *Proryvni tekhnolohii v ekonomitsii i biznesi: dosvid YeS ta praktyka Ukrainy u svitli III, IV i V promyslovykh revoliutsij [Disruptive technologies in economy and business (EU experience and practice of the Ukraine in the light of the Industries 3.0, 4.0 and 5.0)]*, Sumy, Ukraine.
 8. Khalatur, S. M. and Kubasova, S. M. (2017), "Features of the financial activities of agricultural enterprises", *Ekonomika ta derzhava*, Vol 8, pp. 53-56.
 9. Hudym, K. and Khalatur, S. (2016), "Systematisation and analysis of MNCs' models of conduct for entering the national agrarian markets", *Economic Annals-XXI*, vol. 159 (5—6), pp. 34—37. doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V159-07>
 10. Khalatur, S. Masiuk, Y. Kachula, S. Brovko, L. Karamushka, O. and Shramko, I. (2021), "Entrepreneurship development management in the context of economic security", *Entrepreneurship and Sustainability*, vol. 9(1), pp. 558—573. [https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1\(35\)](https://doi.org/10.9770/jesi.2021.9.1(35))
 11. Khalatur, S., Vinichenko, I., and Volovyk, D. (2021), "Development of modern business processes and outsourcing activities", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (3), pp. 195—202. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-3-195-202>
 12. Khalatur, S., Kuprina N. and Kurbatska L. (2021), "New business strategies formation of enterprises and outsourcing development as a condition for increasing competitiveness in the markets of Europe and Ukraine: comparative analysis", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 7 (4).
 13. Khalatur, S., Velychko, L., Pavlenko, O., Karamushka, O. and Huba M. (2021), "A model for analyzing the financial stability of banks in the VUCA-world conditions", *Banks and Bank Systems*, vol. 16 (1), pp. 182—194. [http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16\(1\).2021.16](http://dx.doi.org/10.21511/bbs.16(1).2021.16)
- Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.*

М. В. Куницька-Іляш,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства, інновацій та дорадництва
в АПК імені І.В. Поповича, Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2559-1065>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.54

ПРІОРИТЕТИ ГАЛУЗЕВОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ СТРАТЕГІЇ-2030

М. Kunytska-Iliash,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Economics
of Enterprise Innovations and Advisory in Agriculture named after Ivan Popovych,
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

PRIORITIES OF SECTORAL DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE: ANALYSIS OF STRATEGY-2030

Виділено необхідність розроблення та реалізації національних стратегій, у яких визначаються пріоритетні напрями розвитку низки видів економічної діяльності та інструментарій їх реалізації на різних рівнях управління національним господарством. Обґрунтовано стратегічні засади розвитку пріоритетних галузей економіки України, які прописані у Національній економічній стратегії на період до 2030 року. До пріоритетних галузей економіки віднесено інформаційно-комунікаційні технології, агросектор, промисловість (у т. ч. видобувну), енергетику, транспорт і його інфраструктуру, креативні індустрії та індустрію гостинності, сферу послуг. Ідентифіковано стратегічні економічні інтереси пріоритетних галузей економіки, що передбачають досягнення достатнього рівня економічного розвитку країни. До таких економічних інтересів віднесено інноваційно-технологічний розвиток, неоіндустріалізація, модернізація виробництва, розвиток інфраструктури, цифровізація економіки і суспільства, структурно збалансоване зростання.

The need for the development and implementation of national strategies is highlighted, in which the priority directions for the development of a number of types of economic activity and the tools for their implementation at different levels of management of the national economy are determined. Despite the lack of an institutionalized list of priority types of economic activity (sectors) of the national economy in Ukraine, the results of the analysis of national strategies and state programs for ensuring economic security, development and economic recovery of the country in war conditions allowed to determine the list of the leading ones, the development of which is closely correlated with the strategic orientations of further growth of the national economy. The strategic foundations of the development of priority sectors of the economy of Ukraine, which are prescribed in the National Economic Strategy for the period up to 2030, are substantiated. The priority sectors of the economy include information and communication technologies, the agricultural sector, industry (including mining), energy, transport and its infrastructure, creative industries and the hospitality industry, and the service sector. For some reason, their composition is not complete and not systematized, there are no links between

the development of industries and the implementation of the basic tasks of the progress of the economy, a vision of the sequence and phasing of structural changes and institutional reforms that will ensure them. To eliminate these shortcomings and ensure higher effectiveness of the state structural policy, the application of a methodical approach, which involves the identification of priority types of economic activity in accordance with the fulfillment of tasks, will allow. The strategic economic interests of the priority sectors of the economy, which provide for the achievement of a sufficient level of the country's economic development, have been identified. Such economic interests include innovative technological development, neo-industrialization, production modernization, infrastructure development, digitalization of the economy and society, and structurally balanced growth.

Ключові слова: пріоритетна галузь, стратегія, розвиток, національна економіка, види економічної діяльності.

Key words: priority industry, strategy, development, national economy, types of economic activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Основою ідентифікації пріоритетних галузей національної економіки слугують стратегічні рішення відносно курсу та траєкторії її розвитку. На сьогодні (щоправда до повномасштабної війни) відповідне бачення і пріоритети були прописані у Національній економічній стратегії на період до 2030 року [1]. У цьому документі прямого представлення складу пріоритетних для розвитку і зміцнення конкурентоспроможності економіки України галузей не наведено. Однак, визначено проблемні аспекти, перешкоди, а, відтак, — пріоритети, завдання та інструментарій поступу низки видів економічної діяльності, які, вочевидь, розробники документа та уряд країни вбачають пріоритетними. Головно йдеться про інформаційно-комунікаційні технології, агросектор, промисловість (у т. ч. видобувну), енергетику, транспорт і його інфраструктуру, креативні індустрії та індустрію гостинності, сферу послуг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Наукові дослідження пріоритетних галузей економіки значним чином пов'язані із виділенням окремих конкурентних та інших переваг, згідно яких можливий їх розвиток та одночасне врахування і досягнення інтересів країни. Так, Т. Васильців, Р. Лупак та В. Васильців доводять пріоритетне значення ІКТ-галузі у системі забезпечення конкурентоспроможності національної економіки і наголошують про посилення її ролі у стратегічних перспективах країни [2, с. 161—172]. Я. Березівський схильний обґрунтувати думку про необхідності забезпечення технологічного розвитку економіки, що передбачає підтримку прогресуючих (приладобудування, атомна енергетика, аерокосмічна інженерія, генна інженерія та ін.) та нових галузей економіки (хмарні та туманні обчислення, великі дані, електронна комерція та ін.) [3, с. 31—35]. Т. Штець наголошує, що майбутні тенденції економічного розвитку країни варто пов'язувати із процесами цифровізації та діжиталізації в усіх видах

економічних діяльності та галузях національного господарства. Також доводить про значні можливі ризики для країн, що нездатні впроваджувати цифрові технології і розширяти сфери їх використання [4, с. 26—31]. Попри значну кількість наукових праць варто врахувати й те, що глобалізаційні зміни відбуваються досить активно і країна необхідно передбачати їх вплив та адаптувати до цього національне господарство. А це вимагає розроблення та реалізації стратегічних програм у яких буде прораховано різні моделі економічного зростання країни за низки ймовірних варіантів стану та тенденцій розвитку внутрішнього і зовнішнього економічного середовища.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування системи інституціалізованих в Україні пріоритетних видів економічної діяльності та галузей економіки враховуючи стратегічні орієнтири економічного розвитку, які викладені в Національній економічній стратегії на період до 2030 року.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пріоритетами розвитку сектора інформаційно-комунікаційних технологій є розвиток людського капіталу, прогрес у секторі телекомунікаційних послуг, ефективізація ІТ-сектора та розвиток і розширення місткості внутрішнього ринку ІКТ. Потрібно зауважити, що пріоритетність цієї галузі, як і завдання, що потребують вирішення для досягнення мети політики, не підлягає сумніву в умовах сучасної цифрової глобалізації та вельми активної цифровізації всіх сфер суспільного життя. ІКТ все більше стають основним чинником ефективізації основних і допоміжних, внутрішніх і зовнішніх бізнес-процесів, причому у всіх видах економічної діяльності [5, с. 64—76; 6, с. 56—63]. Відповідно, пріоритетність цієї галузі для економіки України обумовлена як прямими (збільшення обсягів виробництва та збуту ІКТ-продуктів і сервісів, відповідно — ВВП; нарощення експор-

ту; створення нових робочих місць і збільшення податкових поступлень та інвестицій), так і стратегічними (цифровізація національного бізнесу, цифрова технологізація бізнес-процесів; підвищення рівня якості життя населення; виступ драйвером розвитку інших секторів та галузей економіки) інтересами.

Відносно агросектора, то на нині він відіграє надважливу роль у системі національної економіки України. Лише сільське, лісове та рибне господарство України забезпечило у 2020 р. 388,4 млрд грн ВДВ (10,8 % та третє місце після промисловості і торгівлі в структурі економіки країни) [7, с. 25]. У 2021 р. частка продукції аграрного сектору у вітчизняному експорті досягла 41 %; її зовнішній товарооборот збільшився до 35,4 млрд дол. США (на 24 % до попереднього року) та становив 25,1 % у загальній структурі зовнішньої торгівлі товарами; темпи приросту виробництва досягли 14,4 % [8]. Протягом останніх п'яти років галузь стабільно забезпечувала зайнятостю 17—18 % від зайнятого населення, обіймала 8—9 % в структурі найманих працівників та 9—11 % — капітальних інвестицій.

В науковій спільноті існує думка, що спеціалізація на аграрному виробництві стратегія не вірна та відповідає в більшій мірі низькоефективним сировинним економікам. Однак, авторська позиція протилежна цій тезі і полягає в наступному: обсяги продукції в секторі АПК слід нарощувати задля максимальної реалізації ресурсного та природно-кліматичного потенціалу України в цій сфері; при тому важливо розвивати й інші галузі реального сектора національної економіки, особливо з високим рівнем доданої вартості та глибокого рівня переробки продукції і це дозволить сформувати раціональну структуру економіки, що не вступає в суперечність розвиненому і потужному АПК [9, с. 135—144]. Більше того, значна частина продукції АПК є сировиною для її подальшої переробки в промисловості і інших видах економічної діяльності. Відтак, віднесення АПК до пріоритетних галузей економіки України підсилюється і цією обставиною, коли тут формується значний обсяг ресурсного забезпечення функціонування інших галузей, гарантування продовольчої безпеки (причому не лише всередині країни, а й світі), розвитку сільських територій та покращення якості життя населення на територіях сільських поселень країни.

З огляду на ці та інші обставини, можна погодитися з визначеними в Стратегії пріоритетними завданнями (напрямами) ефективною реалізації потенціалу вітчизняного АПК як пріоритетної галузі економіки, а це стимулююча державна політика (орієнтована на підтримку розвитку переробних підприємств, кластеризацію та кооперацію, детінізацію, сталий і всебічний розвиток суб'єктів сільськогосподарського бізнесу), становлення повноцінної якісної інфраструктури (фінансування, страхування, підготовка кадрів, маркетинговий та інформаційно-аналітичний супровід), доступність матеріально-технічного забезпечення (розвинута техніко-технологічна база, впроваджені передові, зокрема цифрові, технології, ефективне використання ресурсного забезпечення), збалансованість виробництва та збуту продукції, висока частка переробки сільськогосподарської продукції, причому у переважно кінцеву продукцію зі значним рівнем доданої вартості і рентабель-

ності, налагоджена повноцінна екосистема збуту та комунікації суб'єктів всіх ланок — від виробника до кінцевого споживача продукції.

Слід зауважити, що за будь-якої стратегії соціально-економічного розвитку України вітчизняна промисловість буде відноситися до пріоритетних видів економічної діяльності і це аксіома, доведена всіма економічно розвиненими країнами. Навіть переконлива ідея про переваги і стратегічні перспективи деіндустріалізації і пов'язаного з нею відходу від переважання в структурі економіки галузей важкої промисловості була спершу замінена на стратегію неіндустріалізації, а надалі — активної реіндустріалізації з поверненням до розвитку промисловості і переходом до розбудови й використання можливостей Індустрії 4.0 [10, с. 34—41]. Саме в промисловості створюється провідна частка як ВВП, так і ВДВ; формується базис для впровадження технологічних інновацій, створення повністю автоматизованих виробництв; продукція промисловості є як сировиною, так і матеріально-технічним забезпеченням для функціонування більшості видів економічної діяльності і аргументи на цьому ще далеко не завершуються.

Відтак, на загал, потрібно погодитися з низкою пріоритетних кроків, визначених урядом в Стратегії відносно стратегічного бачення подальшого розвитку вітчизняної промисловості, особливо в частині стимулювання реалізації R&D-проектів і впровадження технологічних інновацій, становлення Індустрії 4.0, розвитку вітчизняного машинобудування (транспортного, залізничного, виробництва сільськогосподарської техніки, суднобудування), хімічної, агро— та харчової промисловості, співробітництва суб'єктів оборонно-промислового комплексу з представниками інших секторів економіки, реалізації проектів смартспеціалізації та ін.

Водночас, як дискусійно-риторичне постає питання: "Пріоритетними потрібно вважати окремі визначені галузі промисловості чи пріоритет у формах, методах і засобах поступу промислового сектора на загал?". Думка автора полягає, що і в першому, і в другому. Принципово, коли в пріоритеті підтримка галузей промисловості, які, по-перше, формують ресурсне забезпечення інших видів економічної діяльності (забезпечують самодостатність національного господарства); по-друге, стратегічно важливі у сенсі наповнення центрального і місцевих бюджетів, забезпечення зайнятості населення, є містоутворюючими, підтримують інфраструктуру територій (сприяють ефективізації економіки й громад); по-третє, зміцнюють конкурентоспроможність економіки, оскільки розвивають перспективні на тому, чи іншому етапі еволюції світового господарства види економічної діяльності (створюють умови для розвитку і вступу національної економіки до когорти світових або ж регіональних лідерів) [11, с. 147—152]. Однак, це не суперечить можливості та важливості розвитку всіх галузей промисловості на інноваційно-технологічних засадах. Позаяк, у Стратегії більшої пріоритетності надано виробництву металевої продукції, машин та устаткування, хімічної продукції, лікарських препаратів і засобів, будівельних матеріалів, одягу та взуття, меблів. Аргументація — саме така галузева спеціалізація якнайкраще покриває спектр потреб у промисловій продукції аграрного сектора, транспорту, енергетики, сектора ви-

добування, інших галузей промисловості, сфери послуг України та на зовнішніх ринках збуту вітчизняної промислової продукції.

Окремим сегментом, з одного боку, проблематики, а, з іншого, — можливостей слугує сектор видобувної промисловості. Більш ефективно використання цієї галузі дозволить мінімізувати втрати держави від тінювого та нераціонального добування сировини й ресурсів, збільшивши одночасно доходи центрального і місцевих бюджетів, а також отримати значний додатковий економічний ефект, який полягає у кращому забезпеченні машинобудування, металургії, хімічної та інших галузей промисловості сировиною, підвищенні рівня енергетичної незалежності країни, розвитку систем логістики та транспортування продукції добувної промисловості, значному нарощенні прямих іноземних інвестицій у галузь. Однак, для цього важливо підвищити рівень контролю за використанням земельних надр і природних ресурсів, підвищити прозорість функціонування та інвестиційну привабливість галузі, здійснити технологічну модернізацію підприємств галузі, підвищити рівень переробки добувної продукції, знизити енергоємність та покращити екологічність функціонування підприємств добувної промисловості України.

Частину тотожних промисловості функцій і завдань має вітчизняна енергетика. З одного боку, цей сектор формує ресурсне забезпечення функціонування всієї економіки, її соціальної системи, домогосподарств, а, з іншого, — створює продукцію, яка розподіляється на внутрішньому і зовнішньому ринках. Як показав досвід України, криза та неефективне функціонування паливно-енергетичного комплексу критично погіршує (з позиції високої ресурсомісткості) ефективність національної економіки та її підприємств, призводить до зuboжіння населення, а також підриває засади (з позиції енергозалежності) економічної і соціальної безпеки держави. Відтак, очевидно, що паливно-енергетичний комплекс — пріоритетна галузь економіки. Можна погодитися з визначеними у Стратегії пріоритетами державної політики розвитку вітчизняної енергетики, як от — інтеграція України в європейський енергетичний простір та ринок і зміцнення енергетичної безпеки держави, модернізація і становлення надійної, розумної внутрішньої енергосистеми, підвищення рівня прозорості та конкуренції на внутрішньому енергетичному ринку, зростання енергоефективності вітчизняної економіки та екологічності енергетичного сектору.

До пріоритетно-забезпечуючих галузей національної економіки, беззаперечно, відноситься транспорт і зв'язок, що реалізують завдання комунікації, а також переміщення населення, товарів і вантажів як у середині країни, так і за кордон. Однак, на нині транспортна галузь перебуває, скоріше, в кризовому стані, підтвердженням чого є високий рівень зносу основних засобів у залізничних перевезеннях та їх збитковість, низька якість дорожньо-транспортної інфраструктури, нереалізований потенціал авіаційної галузі та транзитних можливостей країни, скорочення обсягів вантажних перевезень у секторі річкового та морського транспорту. Відтак, логічно, що в Стратегії пріоритетними

напрямами розвитку вітчизняного транспорту визначено модернізацію та розбудову транспортної інфраструктури, удосконалення організаційно-управлінської системи на транспорті, визначення її ключовим завданням реалізацію експортного та транзитного потенціалу країни.

Доцільно погодитися й з тим, що Україна має хороші можливості у сфері індустрії гостинності, які на сьогодні реалізується лише на третину, а то й того менше. Розташування України в центрі Європи, насиченість унікальними і різноманітними природно-кліматичними умовами та ресурсами, історико-культурною спадщиною, народними традиціями, мережею рекреаційно-лікувальних і санаторно-курортних об'єктів дає підстави говорити про туристичну привабливість її економіки, яка може забезпечити зростання потоку туристів та стимулювання розвитку цілого комплексу супутніх галузей, як от — туристичні агентства і туристичні оператори, сектори розміщення та обслуговування, торгівлі, відпочинку і дозвілля, сфера послуг тощо.

Реалізації потенціалу вітчизняного туризму в значній мірі перешкоджають проблеми тінізації, отримання дозволів на будівництво нових об'єктів готельно-ресторанного бізнесу, все ще низького рівня розвиненості дорожньо-транспортної інфраструктури і відсутності якісного внутрішнього — та міжрегіонального сполучення, морального і фізичного зносу об'єктів санаторно-курортного комплексу, занедбаного стану туристичних об'єктів та відсутності систематизації даних про них, неналагодженості співпраці та комунікації з-поміж дестинацій. Відповідно, усунення цих та інших перешкод і проблемних аспектів має визначати характер стратегічних пріоритетів розвитку цієї галузі національної економіки України, для досягнення яких й підбиратимуться відповідні механізми, інструменти і засоби державного регулювання.

За різними оцінками, туристична галузь може акумулювати біля 10 % ВВП України, обслуговуючи при цьому до 30 млн осіб зовнішніх та до 60 млн осіб внутрішніх туристів. Однак, для цього слід забезпечити надходження капітальних інвестицій як у модернізацію діючих і будівництво нових об'єктів готельно-ресторанного комплексу, так і в розвиток інфраструктури туристичних дестинацій, підвищення рівня стандартизації якості функціонування туристичних підприємств та закладів, що приймають туристів, зростання прозорості галузі, особливо в секторі дрібних приватних садиб і т. п., розвиток ринкової екосистеми та інституційної інфраструктури туризму.

У Стратегії до пріоритетних віднесено ще один вид економічної діяльності — сферу послуг. Потрібно погодитися, що це важливий сегмент національного господарства, який потребує свого належного регулювання, в підсумку високої ефективності якого забезпечуються позитивні ефекти для громад у вигляді створення нових робочих місць і зайнятості населення, особливо на локальному рівні, збільшення інвестицій, зростання внутрішнього ринку, детінізації дрібного бізнесу та збільшення надходжень до місцевих бюджетів. Але в протилежному випадку — це тінізація, викривлення економічних відносин, низька якість послуг та погіршення якості життя, міграція населення і т. п.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Попри відсутність інституціалізованого переліку пріоритетних видів економічної діяльності (галузей) національної економіки в Україні результати аналізу вітчизняних стратегій і державних програм забезпечення економічної безпеки, розвитку та економічного відновлення країни в умовах війни дозволили визначити перелік провідних із них, розвиток яких тісно корелює зі стратегічними орієнтирами подальшого зростання національного господарства. Позаяк, їх склад не повний і не систематизований, відсутні зв'язки розвитку галузей з реалізацією базисних завдань поступу економіки, бачення послідовності та етапності структурних змін й інституційних реформ, що їх забезпечать.

Література:

1. Кабінет Міністрів України. Постанова. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року. № 179 від 03.03.2021 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.
2. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Васильців В. Г. Характеристики функціональних складових економічної безпеки сектору інформаційно-комунікаційних технологій України. Економічний дискурс. 2017. Вип. 1. С. 161—172.
3. Березівський Я. П. Ідентифікація умов та чинників формування технологічної конкурентоспроможності національної економіки. Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки. 2021. Вип. 63. С. 31—35.
4. Штець Т. Ф. Визначення структурно-функціональних компонент сектора цифрової економіки України. Сталий розвиток економіки. 2019. № 2 (43). С. 26—31.
5. Kutsyk P., Lupak R., Kutsyk V., Protsykevych A. State Policy of the Investment Processes Development on the Market of IT Services: Analytical and Strategic Aspects of Implementation in Ukraine. Economic Annals-XXI. 2020. № 182 (3—4). P. 64—76.
6. Васильців Т. Г., Лупак Р. Л., Штець Т. Ф. Обґрунтування стратегічних напрямів, цілей та заходів державної політики реалізації потенціалу ІТ-сектору економіки України. Підприємництво і торгівля. 2018. Вип. 23. С. 56—63.
7. Сільське господарство України за 2020 рік: статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 232 с.
8. У 2021 році частка продукції аграрного сектору становила 41% від загального експорту України. URL: <http://agroconf.org/content/u-2021-roci-chastka-produkciyi-agrarnogo-sektoru-stanovila-41-vid-zagalnogo-eksportu>.
9. Куницька-Іляш М. В. Європейський досвід державного регулювання та підтримки розвитку аграрного сектору економіки та можливості його застосування в Україні. Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Серія "Економічні науки". 2011. Т. 13. № 4 (50). Ч. 5. С. 135—144.
10. Березівський Я. П. Теоретично-методичні положення інституційного забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки: сутність, функції, завдання. Проблеми економіки. 2021. № 3. С. 34—41.

11. Куницька-Іляш М. В. Наукові погляди стосовно структури елементів системи управління фінансовою безпекою галузей економіки. Проблеми економіки. 2021. № 3. С. 147—152.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Resolution "On the approval of the National Economic Strategy for the period until 2030", available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (1 September, 2022).
 2. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., and Vasylytsiv, V. G. (2017), "Characteristics of functional components of economic security of the information and communication technologies sector of Ukraine", *Ekonomichnyy diskurs*, vol. 1, pp. 161—172.
 3. Berezivskyi, J. P. (2021), "Identification of conditions and factors of formation of technological competitiveness of the national economy", *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 63, pp. 31—35.
 4. Shtets, T. F. (2019), "Determination of structural and functional components of the digital economy sector of Ukraine", *Stalyy rozvytok ekonomiky*, vol. 2 (43), pp. 26—31.
 5. Kutsyk, P., Lupak, R., Kutsyk, V., and Protsykevych, A. (2020), "State Policy of the Investment Processes Development on the Market of IT Services: Analytical and Strategic Aspects of Implementation in Ukraine", *Economic Annals-XXI*, vol. 182 (3—4), pp. 64—76.
 6. Vasylytsiv, T. G., Lupak, R. L., and Shtets, T. F. (2018), "Justification of strategic directions, goals and measures of the state policy of realizing the potential of the IT sector of the Ukrainian economy", *Pidpryyemnytstvo i torhivlya*, vol. 23, pp. 56—63.
 7. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Silske gospodarstvo Ukrayiny za 2020. Statystychnyj zbirnyk" [Agriculture of Ukraine for 2020. Statistical yearbook]. Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
 8. Ukrainian Agrarian Confederation (2022), "In 2021, the share of products of the agricultural sector was 41% of the total export of Ukraine", available at: <http://agroconf.org/content/u-2021-roci-chastka-produkciyi-agrarnogo-sektoru-stanovila-41-vid-zagalnogo-eksportu> (10 September, 2022).
 9. Kuniyska-Iliash, M. V. (2011), "European experience of state regulation and support for the development of the agrarian sector of the economy and the possibility of its application in Ukraine", *Naukovyy visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoyi medytsyny ta biotekhnolohiy imeni S. Z. Gzhytskoho. Seriya "Ekonomichni nauky"*, vol. 13, no. 4 (50), part 5, pp. 135—144.
 10. Berezivskyi, J. P. (2021), "Theoretical and methodological provisions of institutional support of technological competitiveness of the economy: essence, functions, tasks", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 34—41.
 11. Kuniyska-Iliash, M. V. (2021), "Scientific views on the structure of the elements of the financial security management system of economic sectors", *Problemy ekonomiky*, vol. 3, pp. 147—152.
- Стаття надійшла до редакції 20.09.2022 р.*

УДК 336.13:336.64

Б. С. Шулюк,
к. е. н., доцент, докторант кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8692-1983>
В. М. Булавинець,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8169-7331>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.59

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ І ВАЖЕЛІВ В ПРОЦЕСІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЄКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

B. Shuliuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral candidate of the Department
of Finance named after S.I. Yuriy, West Ukrainian National University
V. Bulavynets,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Finance named after S.I. Yuriy, West Ukrainian National University

PRACTICE AND PROBLEMS OF EVALUATING THE PERFORMANCE OF FINANCIAL INSTRUMENTS AND LEVERS IN THE PROCESS OF IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS

У статті розкрито особливості здійснення оцінки результативності фінансових інструментів і важелів впродовж усього життєвого циклу проєкту державно-приватного партнерства. Обґрунтовано, що на початковій стадії, яка передбачає конкурсний відбір проєктів та визначення оптимального співвідношення коштів учасників партнерства для досягнення намічених цілей, доцільно оцінювати прогнозу бюджетну, екологічну та соціально-економічну результативність, фінансові вигоди для приватного партнера. Встановлено, що здійснення оцінки соціально-економічної результативності властива не тільки етапу підготовки проєкту, а й є необхідною на етапі його реалізації. На цій стадії аналізуються отримані суспільно важливі результати та прогнозуються подальші зміни соціально-економічного середовища. На завершальному етапі здійснюється комплексна оцінка результативності для всіх учасників партнерства. Акцентовано увагу на основних недоліках здійснення оцінки результативності, усунення яких дасть змогу обрати найкращу форму реалізації проєкту, визначити результативність взаємодії для кожної із зацікавлених сторін.

The article reveals the peculiarities of evaluating the effectiveness of financial instruments and levers throughout the life cycle of a public-private partnership project. It is substantiated that at the initial stage, which involves the competitive selection of projects and the determination of the optimal

ratio of funds of the partnership participants to achieve the intended goals, it is advisable to evaluate the forecasted budgetary, ecological and socio-economic performance, financial benefits for the private partner. It has been established that the evaluation of socio-economic performance is characteristic not only of the project preparation stage, but also necessary at the stage of its implementation. At this stage, socially important results are analyzed and further changes in the socio-economic environment are predicted. At the final stage, a comprehensive assessment of performance is carried out for all participants of the partnership. Attention is focused on the main shortcomings of performance evaluation, among which are identified: 1) the lack of development of alternative project options that would contribute to justifying the expediency of choosing certain financial instruments and levers, 2) the orientation of performance evaluation mostly to the interests of the state partner, 3) the lack of quantitative measurement of qualitative criteria for determining the social significance of the project, 4) imperfection in assessing the benefits of project implementation for the population, which consists in determining the synergistic effect, rather than taking into account the individual needs and capabilities of members of society, 5) not taking into account the impact of macroeconomic factors and risks on the effectiveness of the project, 6) failure to assess the mutual impact of performance indicators, which does not allow establishing the consequences of changes for partnership participants. It is argued that the elimination of these gaps will make it possible to choose the best form of project implementation, to determine the effectiveness of interaction for each of the interested parties.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, проекти, оцінка результативності, фінансові інструменти, фінансові важелі.

Key words: public-private partnership, projects, performance evaluation, financial instruments, financial levers.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливе значення в процесі реалізації партнерських проєктів держави і суб'єктів підприємницької діяльності займає оцінка результативності застосованих фінансових інструментів і важелів. У вітчизняній практиці ця оцінка здійснюється здебільшого на етапі розроблення проєкту, що зумовлює неврахування різних видів ризиків, а також економічних і фінансових факторів (посилення інфляції, зміни облікової ставки, наявності бюджетних обмежень споживачів тощо) на всіх етапах реалізації проєкту. Адже їх поява суттєво впливає на кінцеву вартість товарів чи послуг, які генеруються проєктом. Зважаючи на це, актуальним питанням є здійснення оцінки результативності фінансових інструментів та важелів державно-приватного партнерства на етапах підготовки та реалізації проєкту ДПП, а після завершення доцільно проаналізувати рівень досягнення поставлених цілей учасниками партнерства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питаннями оцінки ефективності та результативності реалізації проєктів ДПП займалися зарубіжні й вітчизняні вчені, зокрема А. Акінтою, М. Бек [1], Д. Грімсі, М. Льюїс [2], І. Брайлівський [3], Л. Горошкова, В. Волков, Г. Коваленко [4], О. Москаленко [5], С. Науменкова, Я. Овсянникова [6]. У своїх працях науковці значну увагу приділяють методиці здійснення оцінки реалізації

партнерських проєктів держави і бізнесу. Однак сьогодні відсутні комплексні дослідження практики та проблематики здійснення оцінки результативності використання фінансових інструментів і важелів в процесі реалізації проєктів ДПП, яка дала б змогу запобігти виникненню негативних фінансових наслідків для учасників державно-приватного партнерства.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є висвітлення діючої практики оцінювання результативності фінансових інструментів і важелів в процесі розроблення та реалізації проєктів державно-приватного партнерства, виявлення основних проблем, що виникають в процесі його здійснення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Оцінку результативності фінансових інструментів та важелів державно-приватного партнерства необхідно здійснювати впродовж всього життєвого циклу проєкту державно-приватного партнерства (далі — ДПП) (рис. 1).

На початковій стадії державно-приватного партнерства, що передбачає конкурсний відбір проєктів та визначення оптимального співвідношення коштів учасників партнерства для досягнення намічених цілей, оцінюються прогнозована бюджетна, екологічна та соціально-економічна результативність, фінансові вигоди для приватного партнера, а також ймовірність невиконання ос-

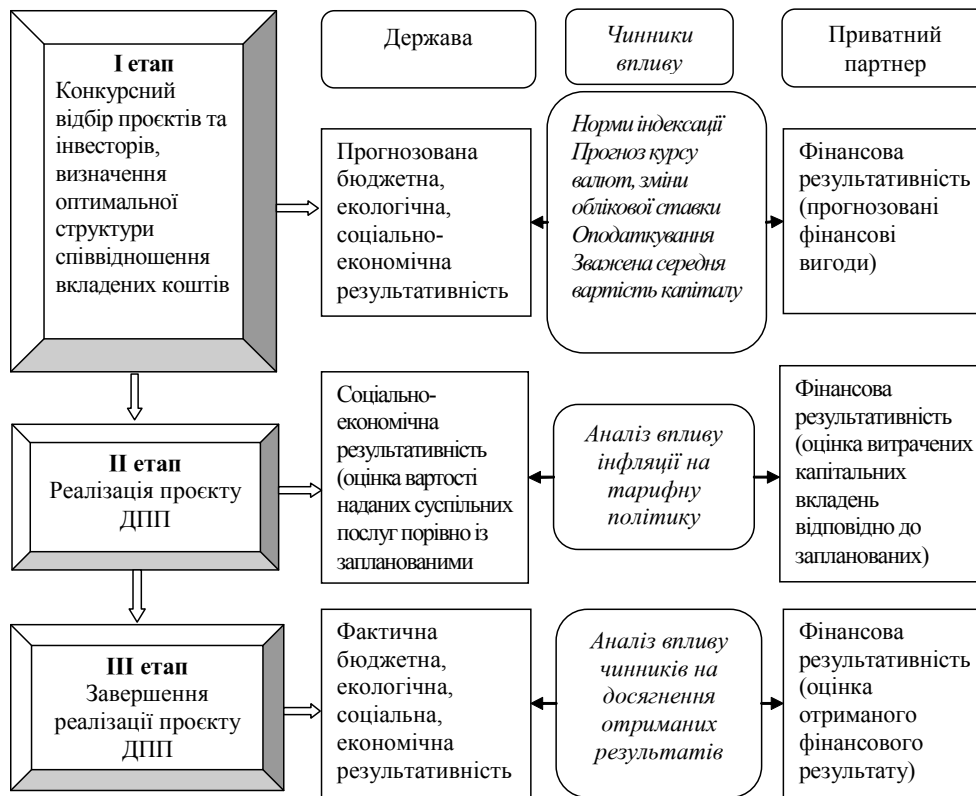

Рис. 1. Алгоритм оцінювання результативності фінансових інструментів і важелів фінансового механізму державно-приватного партнерства

Джерело: складено авторами.

танням взятих на себе зобов'язань, зокрема, внаслідок можливого банкрутства, і пов'язані з цим можливі витрати на зміну приватного партнера.

Зацікавленість держави у реалізації спільних проєктів з бізнесом визначається шляхом обчислення бюджетної результативності проєкту. Позитивне її значення свідчить про зростання бюджетних доходів та економію витрат бюджету відповідного рівня в залежності від форми реалізації проєкту. Оскільки, основним джерелом доходів бюджету є прямі й непрямі податки, то бюджетна результативність для держави відповідає відношенню дискontованих потоків податкових надходжень в бюджеті різних рівнів до дискontованих потоків бюджетних асигнувань. Також коефіцієнт участі держави може бути визначений як відношення дискontованої величини фінансових ресурсів бюджету, що передаються в процесі реалізації проєкту ДПП за досліджуваній період, до дискontованої суми всіх витрат з різних джерел фінансування за цей же термін. Очевидно, що держава прагне максимізувати показники бюджетної результативності за рахунок надходжень до бюджетів чи економічного використання коштів.

Висновки за результатами аналізу ефективності здійснення державно-приватного партнерства окремих проєктів, розміщені на офіційному сайті Міністерства економіки України, свідчать про незначну кількість розроблених проєктів ДПП, які до того ж мають свої особливості стосовно ініціації та розрахунку оцінки результативності для прийняття рішення про їх реалізацію. Ініціаторами проєктів розраховано основні результати від його реалізації, зокрема прогнозовано очікувану бюджетну результативність (табл. 1). Наведені дані

свідчать про те, що при розробленні проєктів прогнозується обсяг бюджетних надходжень за весь період їх реалізації, однак тільки в окремих з них деталізуються джерела поступлень. Недоліком є й те, що для деяких проєктів оцінка бюджетної результативності проєкту розроблена для єдиного сценарію його реалізації. Однак в чотирьох із семи досліджуваних проєктів бюджетні надходження прогноуються за песимістичним і оптимістичним сценаріями можливого формату їх впровадження, що дає змогу передбачити, зокрема, обсяг поступлень до бюджету внаслідок зміни розміру сплати концесійних платежів. Разом з тим прогнозна оцінка не враховує вплив інших факторів та ризиків на бюджетну результативність проєкту.

До негативних фінансових наслідків може призвести ризик переходу до третіх осіб права власності на об'єкти, що знаходяться в державному підпорядкуванні. Адаже у випадку залучення кредитних ресурсів комерційних банків новостворені об'єкти інфраструктури є заставною гарантією їх повернення. При цьому існує ймовірність втрати державним і приватним партнерами заставного майна чи його частини. Однак майно, яке перебуває у державному підпорядкуванні, не можна відчужувати, а необхідно повернути приватним партнером після закінчення дії договору ДПП.

Погіршення фінансових показників проєкту може бути зумовлене неякісним дослідженням ринку реалізації подібних інвестиційних проєктів. Зокрема, порівняння загального обсягу інвестиційних вкладень та фінансових результатів відповідних державних підприємств здійснюється впродовж 1—3 років, відтак не враховується весь інвестиційний період. Крім того,

Таблиця 1. Очікувана бюджетна результативність окремих проектів державно-приватного партнерства

	Назва проєкту ДПП	Очікувана бюджетна результативність	
		Обсяг бюджетних надходжень за весь період реалізації проєкту	Деталізація джерел надходжень
1.	«Енергетичний міст «Україна – Європейський Союз»	2907,7 млн євро	дивіденди – 2240,9 млн євро, податок на прибуток – 655,9 млн євро, єдиний соціальний внесок – 10,9 млн євро
2.	«Модернізація портової інфраструктури Херсонського та Скадовського морських портів та підвищення ефективності їх використання»	від 2105 до 2709 млн грн залежно від величини змінного концесійного платежу	податок на додану вартість – від 780 до 1100 млн грн, податки на заробітну плату – близько 330 млн грн, концесійні платежі – 402 млн грн, податок на прибуток – від 324 до 535 млн грн, дивіденди – від 185 до 258 млн грн, плата за землю – 84 млн грн
3.	Проект концесії у морському порту Херсон	від 1461,0 до 1767,7 млн грн залежно від величини змінного концесійного платежу	не конкретизовано
4.	Проект концесії в Спеціалізованому морському порту Ольвія	від 4586,3 до 5928,1 млн грн залежно від величини змінного концесійного платежу	не конкретизовано
5.	«Реконструкція існуючого та створення нового вантажного терміналу в аеропорту «Бориспіль»	1925,0 млн грн	не конкретизовано
6.	«Паливно-заправний комплекс в Міжнародному аеропорту «Бориспіль»	650,2 млн грн	податок на прибуток – 184,4 млн грн, податок з доходів фізичних осіб – 81,7 млн грн, військовий збір – 6,8 млн грн додаткові щорічні бюджетні надходження – 377,3 млн грн
7.	Проект з розвитку центральної заправної станції паливно-заправного комплексу ДП «Міжнародний аеропорт «Бориспіль»	від 227,0 до 310,0 млн грн залежно від величини змінного концесійного платежу	не конкретизовано

Джерело: складено авторами на основі джерела [7].

не проаналізовано альтернативні проєкти ДПП у певній галузі, що унеможлиблює вибір оптимального варіанту.

Фінансовий інтерес приватного партнера має зворотній ефект до величини платежів, які сплачуються ним до бюджетів. При цьому важливо збалансувати інтереси учасників партнерства, зокрема стосовно концесійних платежів. Відповідно до вітчизняної методики [8] розрахунок концесійних платежів здійснюється залежно від виду концесійного договору. Так, угода про будівництво нових інфраструктурних об'єктів передбачає сплату концесійних платежів залежно від величини чистого доходу, а угода на експлуатацію чи модернізацію існуючих об'єктів визначає три способи їх розрахунку: залежно від вартості об'єкта, який надано в концесію, отриманого чистого доходу чи у вигляді комбінованого платежу, що включає вартість об'єкта та отриманий дохід.

Задля збалансування фінансових вигод учасників ДПП О. Григорська пропонує визначати "точку фінансової рівноваги". Цей підхід базується на необхідності встановлення такого обсягу концесійних платежів, за якого чиста приведена вартість реалізації проєкту ДПП, розрахована для концедента, дорівнює чистій приведеній вартості здійснення проєкту ДПП, розрахованій для концесіонера [9, с. 121]. За-

пропонований підхід до розрахунку концесійних платежів наведено на рис. 2.

Поряд з оцінюванням бюджетної результативності проєкту ДПП вагоме значення займає прогнозування соціально-економічних вигод. Вони спрямовані на задоволення потреб населення в публічних послугах, відповідність їх якості запитам громадськості. Для визначення цієї результативності використовують методи прямого розрахунку із використанням статистичних даних, математичних розрахунків, виражених у грошовій вартості, а також соціологічні дослідження думок населення стосовно доцільності реалізації певного проєкту. Ефективним способом визначення пріоритетних проєктів для громадськості є публічні слухання. Цей

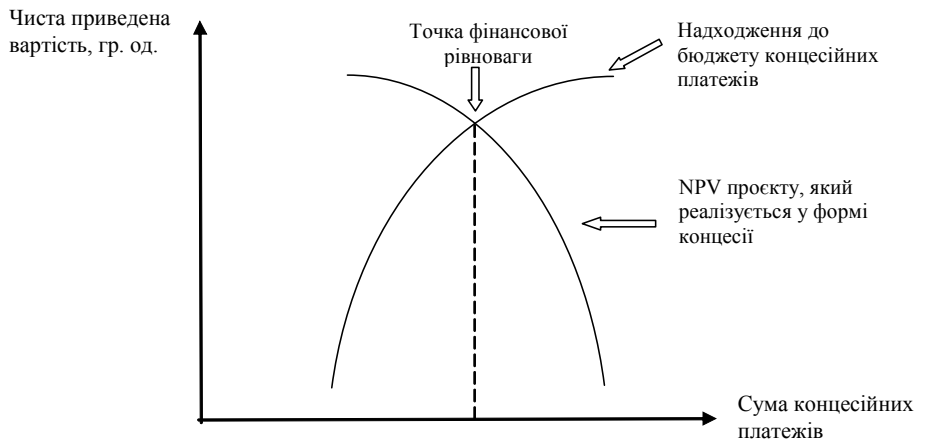

Рис. 2. Збалансування інтересів учасників партнерства в процесі сплати концесійних платежів

Джерело: [9, с. 121].

підхід дає змогу встановити зв'язок між органами державної влади і представниками громади, що сприятиме задоволенню інтересів стейкхолдерів з мінімальними витратами.

В умовах дефіциту бюджетного фінансування залучення приватного капіталу та досвіду дає змогу максимально ефективно та з найменшими витратами задовольнити попит населення в якісних публічних послугах, забезпечити соціальний захист населення. Проте заплановані соціально-економічні результати в проєктах ДПП, здебільшого, не виконуються в повній мірі на практиці та містять певні недоліки. Зокрема, очікувані результати не вимірюються кількісними показниками, що не дає змоги простежити за точністю виконання запланованих завдань. Практично кожним проєктом передбачається збереження та збільшення зайнятості населення. Проте не уточнено кількість працівників, які потребуватимуть перекваліфікації, вартість цих заходів, умови переведення на інші види робіт тощо. Крім того, окремі проєкти не визначають збереження соціальних гарантій працівників, які встановлені Колективними договорами та Галузевими угодами. Згідно них вагомою частку заробітних плат працівників займають премії, доплати, надбавки — близько 30—50%. У випадку їх скасування заробітна плата зменшиться щонайменше на 30%.

Залежно від сфери діяльності та спеціалізації суб'єкти господарської діяльності в процесі реалізації проєктів ДПП можуть здійснювати значний вплив на навколишнє середовище. Виникнення непрогнозованих і некерованих екологічних проблем може спричинити неуспішну реалізацію проєкту, призвести до його краху. Адже нейтралізація екологічних ризиків є недешевим процесом, що зумовлює зниження його фінансової результативності. Тому екологічна оцінка є важливою саме на початковому етапі його реалізації. Вона здійснюється для того, щоб з'ясувати наскільки позитивно чи негативно вплине реалізація проєкту на екологічну ситуацію в певному регіоні. Крім того, варто зважити на можливість виникнення розбіжностей між національними та міжнародними екологічними стандартами. Адже при їх невідповідності учасники партнерства, звертаючись за позицією до міжнародних фінансових інституцій чи урядів інших країн, можуть отримати відмову. Тому основним завданням партнерів є врахування всіх екологічних аспектів, які можуть вплинути на його подальшу реалізацію та результативне завершення.

Пріоритетною оцінкою для приватного партнера є фінансова результативність проєкту ДПП. Вона свідчить про рівень зацікавленості бізнесу в реалізації проєкту ДПП. Враховуючи те, що суб'єкт господарської діяльності переслідує комерційні цілі, для її визначення використовують такі показники як чиста приведена вартість (NPV), внутрішня норма дохідності (IRR), індекс прибутковості, термін окупності вкладень тощо. Варто зазначити, що приватний партнер буде співпрацювати з державою навіть у випадку отримання нульового прибутку, отриманого як за результатами реалізації проєкту ДПП, так і завдяки компенсаційним виплатам держави, що сприяють досягненню беззбитковості фінансово-господарської діяльності, оскільки додатковою перевагою цієї участі є отримання рекламних вигод.

Здійснюючи оцінку результативності фінансових інструментів і важелів фінансового механізму ДПП, варто звернути увагу на те, що кожен проєкт є особливим, тому потребує деталізації розрахунків основних показників (доходів від реалізації товарів чи надання послуг; операційних, капітальних чи інших витрат, пов'язаних з реалізацією проєкту; обсягу фінансування з урахуванням умов отримання, обслуговування та погашення кредиту), власних припущень стосовно доцільності реалізації проєкту, часу на його підготовку залежно від специфіки виконуваних завдань та мети співпраці партнерів. При цьому важливим аспектом є врахування факторів, що впливають на результативність проєкту. Наприклад, прогнозування норм індексації, зокрема індексу споживчих цін та індексу цін виробника, на основі офіційних даних Державної служби статистики України, прогнозних даних міжнародних фінансових інституцій; курсу валют у випадку імпорту чи експорту продукції; впливу змін у податковій сфері; середньозваженої вартості капіталу, що базується на вартості залученого і власного капіталу.

Висновки за результатами аналізу ефективності проєктів ДПП, відображені на сайті Міністерства економіки України, свідчать про приділення значної уваги оцінці фінансової результативності. Вона демонструє прибутковість проєктів, що зумовлює їхню привабливість для приватних партнерів. Разом з тим оцінка свідчить про недоліки, що впливають на реалізацію проєкту та отримання фінансових результатів, зокрема це:

1) великий інвестиційний період, який коливається від 6 до 13 років. У міжнародній практиці його тривалість становить 1-3 роки, що збільшує термін експлуатації об'єкту інфраструктури приватним партнером та вплив обсягу чистих дисконтованих грошових потоків (NPV);

2) використання ставки дисконтування у розмірі 12%, яка є рекомендованою Міністерством економіки України для інвестиційних проєктів, що передбачають залучення бюджетних коштів. В той час поширеною практикою у світі є обчислення середньозваженої вартості капіталу (WACC), що застосовується для проєктів, які фінансуються за рахунок коштів суб'єктів господарської діяльності. На думку експертів Міністерства інфраструктури України ставка дисконтування, що використовується у вітчизняній практиці, є заниженою, адже не враховує премії за ризикову діяльність [7];

3) не врахування впливу макроекономічних факторів. Так, розрахунок показників здійснюються за цінами поточного року, що не відображає вплив інфляції на розмір майбутніх доходів і витрат. Крім того, учасниками партнерства не враховано наслідки впливу зміни курсу національної грошової одиниці у випадку надходження доходів у вільноконвертованій валюті (чи прив'язане до неї) при здійсненні витрат у національній;

4) відсутність ґрунтовних досліджень фінансового ринку стосовно рівня процентних ставок, які використовуються для кредитування схожих інвестиційних проєктів, що посилює ймовірність виникнення додаткових витрат;

5) не уточнення учасниками партнерства наслідків проєкту для населення у випадку недосягнення запланованих фінансових результатів.

Оцінка фінансової результативності розробляється в оптимістичному і песимістичному сценаріях. Як правило, передбачається зниження рівня доходу, зростання операційних видатків, вартості капіталовкладень. Здебільшого саме песимістичний сценарій стає реальністю під час впровадження проєкту, оскільки на нього впливають поточні та приховані ризики. В результаті змінюються пріоритети стейкхолдерів: приватний партнер задля зниження операційних ризиків за рахунок бюджетної підтримки погоджується на зменшення рівня прибутковості, а держава має змогу втілювати проєкти, які потребували спеціалістів для їх впровадження, особливо на перших етапах під час здійснення розрахунків.

Узагальнюючи особливості здійснення оцінки результативності фінансових інструментів і важелів фінансового механізму ДПП на першому етапі реалізації проєкту, варто констатувати, що цілі учасників державно-приватного партнерства є суперечливими. Так, зменшення витрат для приватного партнера може спричинити зниження якості надання публічних послуг. Тому держава повинна виступати гарантом забезпечення інтересів населення. Прийняття рішення державним партнером про доцільність реалізації проєкту буде залежати від позитивних соціально-економічних результатів, незважаючи на прогнозовані значення фінансових показників, відтак фінансовий результат (показники NPV, IRR) є домінантним для приватного партнера.

Здійснення оцінки соціально-економічної результативності властива не тільки етапу підготовки проєкту, а й є необхідною на етапі його реалізації. На цій стадії порівнюються фактичні показники із запланованими, встановлюються відхилення та з'ясовуються їх причини; аналізуються отримані суспільно важливі результати; прогнозуються подальші зміни соціально-економічного середовища. Важливим є забезпечення зворотного зв'язку між учасниками партнерства і суспільством стосовно рівня задоволення результатами проєкту, відповідності його потребам, цілям та цінностям. Це дасть змогу коригувати управлінські рішення, зокрема в сфері цінової та тарифної політики, з метою гарантування якості та доступності публічних послуг для кінцевих споживачів. При цьому інвесторів цікавить фінансовий аспект здійсненої діяльності (відповідність величини витрачених інвестиційних вкладень відносно прогнозованих), на який впливають різні види ризиків. Враховуючи те, що їх більшість припадає саме на приватного партнера, необхідною є державна підтримка проєкту, що сприятиме успішній реалізації проєкту за критерієм "ціна-якість". Зокрема, при непередбаченому збільшенні витрат держава повинна забезпечити їх покриття задля забезпечення подальшої життєздатності проєкту державно-приватного партнерства.

На завершальному етапі здійснюється комплексна оцінка результативності для всіх учасників партнерства: держави (показниками можуть бути зростання зайнятості населення, заробітної плати, рівня забезпеченості житлом, збільшення дохідної частини бюджету за рахунок податкових та концесійних надходжень, позитивний вплив на навколишнє середовище), приватного партнера (повернення обсягу вкладених інвестицій і отримання прибутку від здійсненої діяльності).

ВИСНОВКИ

Таким чином, оцінку результативності використання фінансових інструментів і важелів доцільно здійснювати впродовж всього періоду впровадження проєкту, при цьому застосовуючи традиційні методи аналізу, соціологічні дослідження, думки експертів. Це дасть змогу з'ясувати його обґрунтованість та доцільність, обрати найкращу форму реалізації проєкту, визначити результативність взаємодії для кожної із зацікавлених сторін. Проте проведене дослідження свідчить про необхідність її удосконалення, що зумовлено наступними недоліками:

1) відсутність розроблення альтернативних варіантів проєкту, які сприяли б обґрунтуванню доцільності вибору тих чи інших фінансових інструментів і важелів. Адже оцінка результативності здійснюється для проєктів, по яких прийнято рішення стосовно форм і джерел фінансування;

2) орієнтування оцінки результативності здебільшого на інтереси державного партнера, а не приватного, оскільки залучення інвестицій здійснюється переважно у сфері, які не є привабливими для суб'єктів підприємницької діяльності внаслідок їх некомерційної спрямованості, низької рентабельності та довгого періоду окупності;

3) відсутність кількісного виміру якісних критеріїв для визначення суспільної значущості проєкту, що призводить до суб'єктивного оцінювання та зумовлює недостовірність оцінки соціальної результативності;

4) недосконалість оцінювання вигод реалізації проєкту для населення (доступні ціни на товари чи послуги, прийнятні тарифи на комунальні послуги, зручність і прозорість розрахунків, рівень комфортності, безпеки та якості), яке полягає у визначенні синергетичного ефекту, а не врахуванні індивідуальних потреб та можливостей членів суспільства. Крім того, фінансові та економічні показники лише опосередковано відображають позитивні соціальні ефекти від реалізації проєкту. Водночас ця оцінка є другорядною відносно фінансової та бюджетної результативності, адже ігнорується у випадку отримання високих значень фінансово-економічної оцінки;

5) неврахування впливу макроекономічних факторів та ризиків на результативність проєкту, враховуючи довгостроковий період його реалізації. Відсутність різних сценаріїв його впровадження з оцінюванням впливу згаданих чинників може зумовити негативні наслідки не тільки для учасників партнерства, а й для економіки регіону загалом;

6) нездійснення оцінки взаємного впливу показників результативності, що не дає змоги встановити наслідки змін для учасників партнерства.

Подальше вдосконалення оцінки результативності використання фінансових інструментів і важелів фінансового механізму державно-приватного партнерства повинно базуватися на єдиному методологічному підході, який враховував би нагромаджений світовий досвід та відповідав вітчизняним реаліям соціально-економічної політики, а також передбачав державне стимулювання участі суб'єктів підприємницької діяльності у партнерських проєктах держави і бізнесу.

Література:

1. Akintoye A., Beck M. Policy, finance & management for public-private partnerships. Published by Blackwell Publishing Ltd, London, U. K., 2009. 275 p.
2. Grimsey D., Lewis M. Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance. Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham, U.K., 2007. 267 p.
3. Брайлівський І. А. Інтереси і вигоди приватного сектора в державно-приватному партнерстві. Бізнес Інформ. 2013. № 8. С. 232—236.
4. Горошкова Л. А., Волков В. П., Коваленко Г. В. Оцінка ефективності проектів державно-приватного партнерства у ЖКГ. Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. 2015. № 12. Том 1. С. 105—111.
5. Москаленко О. М. Соціально-економічні результати технологічного державно-приватного партнерства у світі та проблеми його використання в Україні. Економічна теорія. 2011. № 4. С. 15—25.
6. Науменкова С., Овсянникова Я. Особливості оцінювання ефективності проектів публічно-приватного партнерства: зарубіжний досвід та українська практика. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2013. № 134. С. 47—51.
7. Висновки за результатами аналізу ефективності здійснення ДПП / Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a47d67e-6546-4caa-9ab0-dce86654169e&title=SistemaZboruTaUtilizatsiiBiogazuNaPoligoniTverdikhPobutovikhVidkhodivVM-Kremenchuk>
8. Про затвердження Методики розрахунку концесійних платежів: Постанова КМУ від 12 серпня 2020 р. № 706. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2020-%D0%BF#Text>
9. Григорська О. С. Методичні підходи до оцінки фінансової ефективності державно-приватного партнерства. Вісник Університету банківської справи. 2017. № 3 (30). С. 118—124.

References:

1. Akintoye, A. and Beck, M. (2009), Policy, Finance & Management for Public-Private Partnerships, Published by Blackwell Publishing Ltd, London, U. K., 275 p.
2. Grimsey, D. and Lewis, M. (2007), Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance, Edward Elgar Publishing Ltd, Cheltenham, U.K., 267 p.
3. Brailivskiy, I. A. (2013), "Interests and benefits of the private sector in public-private partnership", Biznes Inform, vol. 8, pp. 232—236.
4. Horoshkova, L. A., Volkov, V. P. and Kovalenko, H. V. (2015), "Evaluation of the effectiveness of public-private partnership projects in housing and communal services", Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti, vol. 12 (1), pp. 105—111.
5. Moskalenko, O. M. (2011), "Socio-economic results of technological public-private partnership in the world and problems of its use in Ukraine", Ekonomichna teoriia, vol. 4, pp. 15—25.
6. Naumenkova, S. and Ovsianynkova, Ya. (2013), "Peculiarities of evaluating the effectiveness of public-

private partnership projects: foreign experience and Ukrainian practice", Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, vol. 134, pp. 47—51.

7. Ministry of Economy of Ukraine (2022), "Conclusions based on the results of the analysis of the effectiveness of PPP implementation", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=9a47d67e-6546-4caa-9ab0-dce86654169e&title=SistemaZboruTaUtilizatsiiBiogazuNaPoligoniTverdikhPobutovikhVidkhodivVM-Kremenchuk> (Accessed 12 August 2022).

8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution "On the approval of the Methodology for calculating concession payments", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/706-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 12 August 2022).

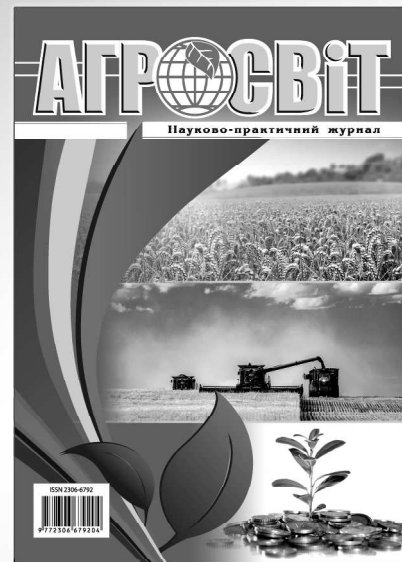
9. Hryhorska, O. S. (2017), "Methodical approaches to the assessment of financial efficiency of public-private partnership", Visnyk Universytetu bankivskoi spravy, vol. 3 (30), pp. 118—124.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2022 р.

АГРОСВІТ

www.agrosvit.info

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Л. С. Гаватюк,

к. е. н., доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5538-3884>

Н. П. Стахова,

к. е. н., доцент, ПВНЗ "Буковинський університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.66

ПРОБЛЕМИ ТА ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРИВАБЛИВОГО ІНВЕСТИЦІЙНОГО КЛІМАТУ УКРАЇНИ

L. Gavatiuk,

PhD in Economics, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

N. Stakhova,

PhD in Economics, Associate Professor, PHEI "Bukovinian University"

PROBLEMS AND FACTORS OF THE FORMATION OF AN ATTRACTIVE INVESTMENT CLIMATE IN UKRAINE

Інвестиційна привабливість кожної країни є тим індикатором, який означає успіх економічної політики на макро-, і мікрорівнях. Як сукупний показник він зазнає впливу факторів прямої і опосередкованої дії. Окрім того, характерною ознакою інвестиційної привабливості є тривалість формування злагодженої політики державних інституцій і приватних структур за умови відсутності зовнішніх негативних чинників впливу. В той же час достатньо одного фактору, навіть короткотривалого, щоб кардинально знизити привабливість країни для інвесторів. Економіка України уражена глибокими деструкціями, подолання яких неможливе без сучасного і сприятливого інвестиційного клімату. Події останніх років значно вплинули на економічну систему країни. Конфлікт на Сході України, анексія Криму, політична та економічна нестабільність призвели до зменшення іноземних інвестицій, зокрема іноземні інвестори стикаються з невизначеністю щодо того, наскільки їхні інвестиції в Україну охороняються в час збройного конфлікту й військової окупації. Сьогодні Україна не може досягти економічного розвитку за рахунок власних фінансових ресурсів і потребує залучення іноземних коштів. Тому питання залучення іноземних інвестицій і створення сприятливого інвестиційного клімату є найбільш актуальним. У статті розглядаються проблеми та чинники формування в Україні політичних, правових, економічних, соціальних та інших умов, за яких її інвестиційний ринок набуде привабливого характеру. Проведено аналіз динаміки обсягу надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за 2019–2021 роки. Виконано порівняльний аналіз структури надходження прямих іноземних інвестицій в Україну за країнами світу протягом 2019–2021 років, охарактеризовано основні структурні зрушення. Проведено структурний аналіз прямих іноземних інвестицій за видами економічної діяльності, встановлено пріоритетні галузі економіки України, до яких іноземні інвестори вважають доцільним вкладати кошти. У статті проаналізовано фактори, які впливають на прийняття інвестиційних рішень і визначають якість середовища, у якому діють суб'єкти інвестування. Задля визначення факторів та умов формування інвестиційної привабливості України застосовано метод SWOT-аналізу, за результатами якого виявлені як загрози, так і переваги та можливості покращення інвестиційного клімату України.

The investment attractiveness of each country is the indicator that means the success of economic policy at the macro and micro levels. As a cumulative indicator, it is influenced by factors of direct and indirect action. In addition, a characteristic feature of investment attractiveness is the duration of the formation of a coherent policy of state institutions and private structures, provided there are no external negative factors of influence. At the same time, one factor, even a short-term one, is enough to drastically reduce the country's attractiveness for investors. Ukraine's economy is affected by deep destructions, which cannot be overcome without a modern and favorable investment climate. The events of recent years have had a significant impact on the country's economic system. The conflict in eastern Ukraine, the annexation of Crimea, political and economic instability have led to a decrease in foreign investment, in particular, foreign investors face uncertainty about the extent to which their investments in Ukraine are protected during armed conflict and military occupation. Today, Ukraine cannot achieve economic development at the expense of its own financial resources and needs to attract foreign funds. Therefore, the issue of attracting foreign investments and creating a favorable investment climate is the most urgent. The article examines the problems and factors of the formation of political, legal, economic, social and other conditions in Ukraine, under which its investment market will become attractive. An analysis of the dynamics of the volume of foreign direct investment inflows to Ukraine for 2019–2021 was carried out. A comparative analysis of the structure of foreign direct investment inflows to Ukraine by countries of the world during 2019-2021 was performed, and the main structural changes were characterized. A structural analysis of foreign direct investments by types of economic activity was carried out, priority sectors of the Ukrainian economy in which foreign investors consider it expedient to invest were determined. The article analyzes factors that influence investment decisions and determine the quality of the environment in which investment entities operate. In order to determine the factors and conditions for the formation of Ukraine's investment attractiveness, the SWOT analysis method was used, the results of which revealed both threats and advantages and opportunities for improving the investment climate of Ukraine.

Ключові слова: Інвестиційна привабливість, інвестиційний імідж, інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції, фактори інвестиційної привабливості країни, метод SWOT-аналіз.

Key words: Investment attractiveness, investment image, investment activity, foreign investments, factors of the country's investment attractiveness, SWOT analysis method.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сучасному етапі найголовнішою серед існуючих деструктивних тенденцій є проблема нестачі інвестиційних ресурсів у економіці України та відсутність умов для створення привабливого інвестиційного клімату. Висока інвестиційна привабливість є ключовим фактором підвищення конкурентоспроможності країни, забезпечення високих і стійких темпів економічного зростання, у зв'язку з чим одним з ключових завдань, що стоять зараз перед українською владою, є підвищення інвестиційної привабливості економіки держави. В даний час Україні, як ніколи, потрібні інвестиції для економічного розвитку. Найбільш затребуваною формою капіталовкладень для економіки країни є прямі іноземні інвестиції, оскільки вони дозволяють реалізовувати великі й важливі проекти, крім того в країну надходять новітні технології, нові практики корпоративного управління тощо. В Україні здійснено певні кроки щодо покращення інвестиційного клімату. Однак, у цілому, він залишається не сприятливим. Низька інвестиційна при-

вабливість України стримує модернізацію її економіки, проведення невідкладних реформ, вихід із глибокої системної кризи та подолання деструкцій в економіці. Поліпшення інвестиційного клімату в країні, активізація інвестиційної діяльності стає на сучасному етапі розвитку держави особливо актуальною проблемою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика інвестиційного клімату та інвестиційної привабливості України досліджується та обговорюється. Ухвалено низку законів та інших нормативно-правових актів. Це Закон України "Про інвестиційну діяльність" [8], Закон України "Про інноваційну діяльність" [9], Закон України "Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць" [10].

Різні аспекти інвестиційної привабливості країни висвітлено в наукових працях останніх років. Так, Г.І. Рзаєв, В.О. Вакулова окреслили методички оцінки інвестиційної привабливості на рівні країни та перспективи їх використання в економічному аналізі. В.М. Толстов, Л.С. Цибульський узагальнили підходи до оціню-

Таблиця 1. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну

Роки	Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	Показники динаміки (до попереднього року)		
		абсолютний приріст (зменшення), млн дол. США	індекс динаміки, %	темپ приросту (зменшення), %
2019	3130	169	105,7	5,7
2020	2202	-928	70,4	-29,6
2021	2355	153	106,9	6,9

Дані за 2019—2021 роки наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

вання привабливості країн і регіонів щодо формування інвестиційного та бізнесового клімату. М.Ю. Гусаров обґрунтував вплив факторів конкурентоспроможності на інвестиційну привабливість регіонів країни. О.І. Маслак, В.А. Таловер здійснили комплексне оцінювання інвестиційної привабливості країни.

Незважаючи на велику кількість виданих статей і наукових праць, такі поняття, як інвестування, інвестиційна привабливість та інвестиційний клімат досі потребують глибоко й постійного розгляду, особливо у вирі зашвидких змін сучасних економічних умов.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Не зважаючи на значну кількість публікацій з даної проблеми, необхідними та актуальними є подальші дослідження основних проблем та чинників формування привабливого інвестиційного клімату країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження інвестиційних процесів в економіці України, факторів впливу та умов формування інвестиційної привабливості країни, виявлення особливостей і тенденцій інвестиційної діяльності в Україні, визначення шляхів активізації залучення іноземних інвестицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційний клімат є сукупністю політичних, правових, економічних, фінансових, культурних, природних та інших умов, що визначають ступінь привабливості інвестиційної діяльності, її доходності, рівня ризиків, обумовлюють мотиви інвесторів здійснювати капіталовкладення. Він пов'язаний з рівнем розвитку економіки, її проблемами та деструкціями. Деструкції — це гальмо економічного розвитку, один з основних факторів несприятливого інвестиційного клімату. Деструкції мають місце в економіці.

Деструкції в економіці — це руйнування, або деформація її структури, фінансової системи, грошового обігу, публічних фінансів, економічних та виробничих відносин, втрата важливих функцій, набуття ознак, що гальмують розвиток, ведуть до деградації, деіндустріалізації, розвалу офіційного і розвитку тіньового сектору, занепаду соціальної сфери, галопуючої інфляції,

девальвації, корупції, стрибкоподібного падіння рівня життя. Значна частина економічних деструкцій виникла в Україні у 90-х роках ХХ ст., в епоху переходу від командно — централізованої, планової економіки до економіки ринкової. Країна пережила так званий "трансформаційний спад". Великі економічні, військово-стратегічні втрати понесені внаслідок анексії Криму, окупації частини території Донецької та Луганської областей, гібридної війни. Втрачена основна частина військово-морського флоту, стратегічних промислових підприємств, виникли дисбаланси у виробництві і споживанні промислової продукції, зокрема, вугілля [2, с. 6].

Модернізація деструктивної економіки є можливою лише за рахунок створення умов для надходження в країну великих обсягів вітчизняних та іноземних інвестицій, припинення втечі капіталу, реалізації фундаментальних національних інвестиційних програм і проєктів. Важливим чинником сприятливої інвестиційної привабливості для економіки України є характер регуляторного впливу, реєстраційні вимоги до вітчизняних і іноземних інвесторів, стан ліцензування фінансових інститутів, сертифікації, стандартизації, а також контролю з боку органів державної влади, наявність корупційних схем, хабарництва, тіньових механізмів та ступеня узгодженості вітчизняного законодавства до вимог міжнародних актів.

Для розвитку інвестиційного ринку, його привабливості та покращення інвестиційного клімату важливим є створення умов для залучення іноземних інвестицій, в першу чергу, прямих. Прямі іноземні інвестиції — це довгострокові вкладення матеріальних засобів. Вони здійснюються компаніями нерезидентами в економіку іншої країни, зокрема, України з метою створення та будівництва підприємств, інших об'єктів, придбання статутного та акціонерного капіталу. Для залучення прямих іноземних капіталовкладень Україна пропонує великі інвестиційні проєкти, серед яких: сільськогосподарський комплекс з рибною спеціалізацією, комплекс з переробки та зберігання зернових, тваринницькі комплекси та багато інших [6, с. 225].

Прямі іноземні інвестиції в економіку України за останні 3 роки надходили досить нерівномірно. Динаміка їх надходження за період 2019—2021 роки наведена в таблиці 1 [4].

Дані таблиці 1 показують, що обсяг прямих іноземних інвестицій в 2020 році порівняно з 2019 роком зменшився майже на 30 %. Незначне збільшення надходжень у 2021 році, всього на 153 млн дол. США або на 6,9%, продовжує свідчити про недовіру іноземних інвесторів до можливостей стабільного ведення бізнесу та поліпшення інвестиційного клімату в країні.

Понад 70 % загального обсягу інвестицій надходить з країн ЄС і біля 30 % інвестицій надходить з інших країн світу.

В таблиці 2 наведемо перелік країн світу, які вкладають в економіку України найбільший обсяг інвестицій та частка інвестицій цих країн у загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в Україні [4]. Як бачимо з таблиці 2, за період з 2019 року до 2021 року в структурі прямих іноземних інвестицій в економіку України відбулися суттєві зміни. По-перше, слід відмітити, що найбільший обсяг інвестицій надходить від інвесторів Кіпру,

Таблиця 2. Структура прямих іноземних інвестицій в економіку України за країнами світу

Країни світу	Структура іноземних інвестицій на 1 січня, %		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Австрія	4,8	3,6	3,1
Велика Британія	4,8	5,6	6,1
Італія	0,8	0,7	0,8
Кіпр	30,8	30,8	27,5
Нідерланди	16,4	19,0	22,0
Німеччина	8,7	5,2	5,2
Польща	1,7	2,1	1,8
Російська Федерація	6,0	1,3	3,3
Франція	2,9	4,0	2,0
Швейцарія	2,1	4,3	4,8
США	2,0	2,2	1,5
Інші країни світу	19,0	21,2	21,9
Усього	100,0	100,0	100,0

частка яких у 2020 році порівняно з 2019 роком не змінилась і складала 30,8 %, а у 2021 році зменшилась на 3,3 відсоткових пунктів і складала 27,5 %.

Друге місце серед країн інвесторів займають Нідерланди. Частка інвестицій цієї країни в загальному обсязі прямих іноземних інвестицій в економіку України зросла з 16,4 % у 2019 році до 19,0 % у 2020 році, а у 2021 році складала вже 22,0%.

Важливе значення має дослідження динаміки та структури загального обсягу капітальних інвестицій в країні, якими є інвестиції в придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів.

До інвестицій в матеріальні активи належать інвестиції в землю, існуючі будівлі та споруди, нові будівлі та споруди, об'єкти незавершеного будівництва, машини, обладнання, транспортні засоби, довгострокові біологічні активи та інші необоротні матеріальні активи, які були придбані або створені для власного виробництва.

До інвестицій у нематеріальні активи належать інвестиції в придбання або створення власними силами про-

Таблиця 3. Структура капітальних інвестицій в Україні за джерелами фінансування

Джерела фінансування капітальних інвестицій	Структура капітальних інвестицій, %		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Капітальні інвестиції, усього	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок: – коштів державного бюджету	2,3	3,4	4,0
– коштів місцевих бюджетів	7,1	9,3	8,7
– власних коштів підприємств та організацій	69,4	69,1	71,3
– кредитів банків та інших позик	7,1	6,6	6,7
– коштів іноземних інвесторів	2,9	1,4	0,3
– коштів населення на будівництво житла	8,9	7,3	6,4
– інших джерел фінансування	2,3	2,9	2,6

грамного забезпечення, баз даних, прав користування природними ресурсами, майном, прав на знаки для товарів і послуг, на об'єкти промислової власності, авторських і суміжних прав [11, с. 138].

Динаміку та структуру капітальних інвестицій аналізують за джерелами фінансування, за видами активів, за видами економічної діяльності. У 2021 році в Україні освоєно 526,3 млрд. грн капітальних інвестицій, що на 17,3% більше, ніж у 2020 році. Найбільшу частку інвестицій вкладено в матеріальні активи — 93,3%, з яких у будівлі та споруди вкладено 44,2% усіх інвестицій, у машини, обладнання та транспортні засоби — 45,2%. У нематеріальні активи в 2021 році вкладено 6,7% загального обсягу капітальних інвестицій, з них 2,0% вкладено в програмне забезпечення та бази даних [7]. Структура капітальних інвестицій в Україні за джерелами фінансування за період 2019—2021 роки наведена в таблиці 3.

Дані таблиці 3 показують, що за три роки в структурі капітальних інвестицій в Україні за джерелами фінансування відбулися суттєві зміни. Найбільшу суму капітальних вкладень становлять власні кошти підприємств та організацій, частка яких в загальному обсязі капітальних інвестицій в 2021 році зросла порівняно з попередніми роками і склала 71,3%. Також необхідно відмітити такі сприятливі зміни, як збільшення частки капітальних інвестицій за рахунок коштів державного бюджету, частка яких в 2019 році становила 2,3% загального обсягу, в 2020 році вона збільшилась до 3,4%, а в 2021 році вже становила 4,0%. Частка капітальних інвестицій за рахунок коштів місцевих бюджетів в 2020 році порівняно з 2019 роком зросла до 9,3%, але в 2021 році декілька зменшилась і становила 8,7% загальної суми інвестицій. Це свідчить про можливість місцевих органів влади більше коштів залучати в місцеві та регіональні проекти.

У той же час зменшилась частка капітальних інвестицій за рахунок кредитів банків та інших позик, тобто банківська сфера не створює умов для можливостей кредитування інвестиційних проектів. Також зменшилась частка коштів населення на будівництво житла — з 8,9% у 2019 році до 6,4% у 2021 році, на що в свою чергу вплинули труднощі з тримання банківських кредитів. Дійсно негативними змінами в структурі капітальних вкладень є значне скорочення інвестицій за рахунок коштів іноземних інвесторів: якщо в 2019 році кошти іноземних інвесторів склали 2,9% загального обсягу капітальних інвестицій, то в 2021 році всього 0,3% [7]. Це ще раз підтверджує висновки про те, що більшість іноземних інвесторів не ризикують вкладати кошти в економіку України.

Таким чином, на придбання або виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів підприємства та організації вкладають, в першу чергу, власні кошти, не дуже розраховуючи на отримання кредитів та інші джерела фінансування.

Оцінка інвестиційного клімату передбачає врахування:

1) економічних умов (стану макроекономічного середовища, динаміки ВВП, національного доходу, обсягів виробництва продукції, інфляції, рівня високотех-

Таблиця 4. Результати SWOT-аналізу факторів та умов формування інвестиційної привабливості України

<i>Strengths</i> (сильні сторони)	<i>Weaknesses</i> (слабкі сторони)
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Ратифікація Угоди про асоціацію з ЄС ✓ Законодавчі зміни та реформи ✓ Інвестиційні та економічні форуми ✓ Спрощення процедур реєстрації компаній ✓ Людський капітал ✓ Географічне розташування ✓ Природні ресурси ✓ Проведення міжнародних ділових заходів, бізнес-конференцій ✓ Система освіти ✓ Розмір внутрішнього ринку ✓ Високий потенціал агробізнесу, інформаційних технологій, хімічної та енергетичної галузей (за оцінками міжнародних експертів) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Низька платоспроможність населення ✓ Велика частка тіньової економіки ✓ Непрозорість влади та корупція ✓ Дефіцит державного бюджету ✓ Складність і довготривалість процедур, пов'язаних із будівництвом і землеволодінням ✓ Інституційне середовище ✓ Рішення в економічній політиці, спричинені тенденціями до популізму та бажанням отримати голоси виборців ✓ Макроекономічна нестабільність ✓ Низька ефективність фінансового і товарного ринків, ✓ Якість національного бізнес-клімату ✓ Низький рівень технологічного розвитку
<i>Opportunities</i> (можливості)	<i>Threats</i> (загрози)
<ul style="list-style-type: none"> ✓ Вдосконалення та дотримання законодавства ✓ Розвиток міжнародних зв'язків ✓ Прозорість та справедливості судочинства ✓ Захист прав власності ✓ Економічне зростання ✓ Зниження рівня інфляції та безробіття, рівня тіньової економіки ✓ Дерегуляція ✓ Стабілізація державних фінансів, ✓ Оздоровлення банківської системи, ✓ Формування сприятливого бізнес середовища 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Корумпованість суспільства ✓ Політична нестабільність ✓ Високий рівень інфляції та безробіття ✓ Старіння населення ✓ Уповільнення темпів людського розвитку і воєнна агресія загрожують національній безпеці ✓ Рейдерські захоплення ✓ Погіршення економічної ситуації ✓ Ускладнений доступ до фінансів

нологічних виробництв, положення на ринку праці, ситуації в грошово-кредитній, фінансовій, податкової, валютної системах і т.д.);

2) державної інвестиційної політики (ступеня державної підтримки іноземних інвестицій, можливість націоналізації іноземного майна, участі в міжнародних договорах, дотримання угод, послідовності політичної влади, стійкості державних інститутів і ефективності їх діяльності тощо);

3) нормативно-правової бази інвестиційної діяльності (статусу регламентуючих документів та порядку їх коригування, параметрів введення і виведення інвестицій з країни, податкового, валютного та митного режиму, порядку створення, реєстрації, діяльності, звітності і ліквідації фірм, заходів регулювання та контролю над їх діяльністю, врегулювання суперечливих моментів);

4) інформаційного, статистичного матеріалу про стан різних факторів, що визначають інвестиційний клімат [12, с. 136].

Розглянемо позитивні та негативні фактори інвестиційного клімату.

До позитивних факторів інвестиційного клімату належать вигідне географічне становище країни, наявність доступних ресурсів, розвинутого економічного потенціалу. Серед цих факторів входження країни до провідних інтеграційних об'єднань держав, значні розміри її території, достатня чисельність населення, стабільне політичне середовище, відсутність конфліктів, перманентних урядових змін, дострокових виборів, унормоване правове середовище, стабільність і не упередженість законодавства, захист прав власності інвесторів, наявність розвинутої системи їх державної під-

тримки та гарантій, ефективність судової системи. Це соціально-економічна стабільність, сучасний внутрішній ринок, відсутність подвійного оподаткування, стабільна і прозора податкова система, помірний податковий тиск, міцна банківська система, конвертовані гроші, доступні кредити, низький рівень інфляції, відсутність обмежень на введення і виведення капіталу, низьких мит. Це наявність переваг у конкуренції, низькі, прогнозовані і контрольовані ризики, їх страхування.

Важливим чинником сприятливого інвестиційного клімату є характер регуляторного впливу, реєстраційні вимоги до інвесторів, стан ліцензування, сертифікації, стандартизації, контролю з боку державних органів, наявність корупції, хабарництва, тіньових та лобістських механізмів ухвалення рішень, ступінь узгодженості національного законодавства з міжнародними актами. Це процедури, час та кількість документів для підключення до електромереж, отримання дозволів на будівництво, землі, відкриття і ліквідації підприємства, подолання неплатоспроможності. Особливими для України є проблеми впровадження стандартів технічного регулювання ЄС, стандартів НАТО в армії. Найбільш болісними в Україні є питання системи видачі дозволів, якості системи державного контролю, безнадійно застаріле технічне регулювання, наявність обмежень на введення/виведення капіталу, прибутку, дивідендів, валюти, а також відсутність реальної державної підтримки і гарантій інвесторів.

Несприятливий інвестиційний клімат в Україні обумовлюють нестабільність, загрози та ризики гібридної війни, інфляція, недосконале законодавство, змінювана податкова система, високі мита, вартість ресурсів, ризики втрати або знецінення капіталу, бюрократія,

корупція, тіньові стосунки з владою, низький рівень платоспроможного попиту людей та високий рівень бідності [1, с. 124].

В Україні немає механізму захисту прав власності, що є ґрунтом для розповсюдженого рейдерства. В країні не запроваджені фондові інструменти, сприятливі для інвестування, внаслідок чого практично немає можливостей для надійного та ефективного розміщення коштів пенсійних фондів, інших інституціональних та прямих інвесторів. Функцію такого інструменту можуть виконати хіба що державні цінні папери. В державі заскорузла, недієва, корумпована, фактично непрацююча судова система, у якій без грошей неможливо вирішити жодне питання.

Задля визначення факторів та умов формування інвестиційної привабливості України застосуємо метод SWOT-аналізу, за результатами якого виявимо як загрози, так і переваги та можливості покращення інвестиційної привабливості України (табл. 4).

Виявлення сильних і слабких сторін, що впливають на інвестиційну привабливість країни, слугує індикатором необхідності реалізації заходів, спрямованих на подолання недоліків і створення більш широких можливостей для підвищення конкурентних переваг та інвестиційної привабливості країни. А використання існуючих можливостей дозволить реалізувати наявний інноваційний і людський потенціал і стане передумовою поступового посилення конкурентних позицій України та адаптації національної економіки до глобальних трансформацій.

Необхідно визначити пріоритети капітального інвестування, а також невідкладні і перспективні інвестиційні проекти. З цього питання ухвалені деякі законодавчі та нормативні акти. До пріоритетних увійшли агропромисловий комплекс, житлово-комунальний комплекс, машинобудівний комплекс, транспортна інфраструктура, курортно рекреаційна сфера і туризм, а також переробна промисловість. Питання потребує переосмислення у контексті нових вимог часу, потреби глибокої структурної перебудови економіки, реалізації завдань, обумовлених IV промисловою революцією, проблемами зміцнення національної безпеки. До пріоритетів інвестування належить значне збільшення частки та обсягів виробництва сучасного машинобудування, досягнення енергетичної незалежності, впровадження енергозберігаючих технологій, захист довкілля, житлове будівництво, охорона здоров'я, вища освіта, наука, космос, відновлення та розвиток військово-промислового комплексу [5, с. 99].

Невідкладним є впровадження цифрових та електронних технологій, цифрової економіки. У найбільш загальному вигляді під цифровою економікою розуміють технології виробництва, продажів, постачання товарів та послуг через комп'ютерні мережі та системи.

Необхідно створити умови для реалізації інвестиційних проектів. Державні інвестиційні проекти, які вже протягом 2—3 років реалізуються лише на 45—48%, не мають перспектив без кардинального збільшення коштів на ці цілі і запровадження середньострокового бюджетного планування. Підтримки потребують приватні інвестиційні проекти. Зокрема, проекти будівництва житла, які здійснюються в рамках інвестиційних про-

грам, наприклад, ПАТ АКБ "АРКАДА". Станом на початок лютого 2022 року, за період функціонування Фонду фінансування будівництва (ФФБ), банком реалізовано 49 тисяч об'єктів інвестування (3,2 млн м²) [3, с. 48].

Однак, незважаючи на те, що в Україні поступово починають відбуватись зміни, є багато проблем що перешкоджають визнанню України як інвестиційно-привабливої держави [12, с. 139]:

1) суттєве податкове навантаження, яке є вищими, ніж у багатьох країнах Центрально-Східної Європи; проте з огляду на високу порівняно з країнами ЄС прибутковість вкладення капіталу ця різниця не є значною перепорою для інвестицій; водночас стримуючими чинниками для поліпшення інвестиційного клімату є інші податки та податкові платежі;

2) корупція на всіх ланках влади, непрозорість процедур прийняття рішень органами виконавчої влади;

3) недієздатність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод інвесторів, а також низький рівень захисту інвесторів;

4) військові дії на Сході України, адже через окуповані території йде великий відтік капіталів; також існує великий ризик для інвестора, зокрема іноземні інвестори стикаються з невизначеністю щодо того, наскільки їхні інвестиції в Україну охороняються під військових дій.

5) відсутність земельної реформи;

6) відсутність довіри до судової системи.

Таким чином, на наш погляд, для покращення ситуації потрібно терміново запустити роботу Антикорупційного суду, реформувати судову систему та повернути довіру до неї, відкрити ринок землі, знизити податковий тиск на фонд оплати праці, детінізувати економіку, скоротити державний апарат. Крім того, необхідно розвивати та втілювати інновації, ввести другий рівень обов'язкового накопичувального пенсійного страхування.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

У результаті проведеного дослідження динаміки та структури надходження прямих іноземних інвестицій в Україну та капітальних інвестицій виявлено, що основними причинами скорочення надходження інвестицій є загострення політичної ситуації, фінансова та економічна нестабільність, недосконалість законодавчої бази, яка не гарантує інвесторам юридичного захисту їхніх прав і капіталу, загальний несприятливий інвестиційний клімат. Аналіз динаміки надходження прямих іноземних інвестицій показав, що будь-яке загострення політичної ситуації викликає не тільки значне скорочення надходження інвестицій, а й відтік коштів із країни. Дослідження структури капітальних інвестицій за джерелами фінансування показав, що в їхньому складі є позитивні структурні зрушення, які відбулися за рахунок збільшення обсягу та частки капітальних інвестицій за кошти державного бюджету та кошти місцевих бюджетів. Також у структурі капітальних вкладень збільшилась частка власних коштів підприємств та організацій, що свідчить про те, що підприємства та організації не дуже розраховують на отримання кредитів та на інші

джерела фінансування, а вкладають власні кошти у придбання матеріальних і нематеріальних активів.

Умовами залучення прямих іноземних інвестицій в Україну є політична, економічна та фінансова стабільність, інвестиційні гарантії, вдосконалення законодавчих актів з регулювання інвестиційної діяльності та загальне покращення інвестиційного клімату.

В рамках Національного інвестиційного плану, з метою створення привабливого інвестиційного клімату, необхідно запровадити систему пільгового оподаткування прямих іноземних інвестицій та прямих національних інвестицій у проекти розвитку пріоритетних галузей. Це нульові та пільгові ставки з податку на прибуток, податку на додану вартість, податку на дивіденди та інші види податків. Має бути забезпечений вільний ввіз та вивіз з країни валюти, доходів, дивідендів в рамках реалізації пріоритетних інвестиційних проектів, сприятливий митний режим прямих іноземних інвестицій, гарантії їх захисту та захисту прав власності інвесторів.

Для інвесторів пріоритетних інвестиційних проектів слід створити спрощену систему обліку і звітності, мінімізувати або й припинити державні перевірки. Мають бути запроваджені режими конфіденційності у діяльності інвесторів, як, наприклад, це має місце у Швейцарії. За участю держави необхідно створити інститути супроводження та сприяння реалізації пріоритетних інвестиційних проектів. Перелік пріоритетних інвестиційних проектів слід затвердити Законом України.

Це лише один аспект докорінного поліпшення інвестиційного клімату в Україні. Зазначена проблематика є життєвоважливою для країни, потребує подальших досліджень, розробок та ухвалення управлінських рішень.

Література:

1. Грицаєнко Г., Грицаєнко М. Інвестиційна привабливість України. *Agricultural and resource economics*. 2021. Vol. 3. № 2. С. 123—130.
2. Гриценко А. Системна криза як наслідок базової деструкції економіки України і шляхи її подолання. *Вісник НБУ*. 2019. № 7. С. 5—11.
3. Гусарова М.Ю. Вплив "жорстких" та "м'яких" факторів конкурентоспроможності на інвестиційну привабливість регіонів країни. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2022. Вип. 1 (2). С. 47—50.
4. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm
5. Маслак О.І., Таловер В.А. Комплексна оцінка інвестиційної привабливості країни. *Економічний форум*. 2019. № 10. С. 97—103.
6. Озімчук О. Вплив інвестицій на економічний розвиток України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2019. № 6. С. 224—227.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18 вересня 1991 року № 1560XII. Редакція від 23.07.2017, підстава 209519.
9. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 року № 4015. Редакція від 05.12.2012, підстава 546017.

10. Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць: Закон України від 6 вересня 2012 року № 520517.

11. Рзасв Г.І., Вакулова В.О. Методики оцінки інвестиційної привабливості на рівні країни та перспективи їх використання в економічному аналізі. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 3 (1). С. 137—143.

12. Третяк Н. Фактори формування інвестиційного клімату в Україні. *Фінансовий простір*. 2020. № 9. С. 135—140.

References:

1. Hrytsayenko, H. and Hrytsayenko, M. (2021), "Investment attractiveness of Ukraine", *Agricultural and resource economics*, vol. 2, pp. 123—130.
 2. Hrytsenko, A. (2019), "Systemic crisis as a consequence of the basic destruction of Ukraine's economy and ways to overcome it", *Visnyk NBU*, vol. 7, pp. 5—11.
 3. Husarova, M.Y. (2022), "The influence of "hard" and "soft" competitiveness factors on the investment attractiveness of the country's regions", *Ekonomichnyy visnyk Zaporiz'koyi derzhavnoyi inzhenernoyi akademiyi*, vol. 1 (2), pp. 47—50.
 4. State Statistics Service of Ukraine (2020), "Investments of foreign economic activity of Ukraine", Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm (Accessed 15 Oct 2022).
 5. Maslak, O.I. and Talover, V.A. (2019), "A comprehensive assessment of the country's investment attractiveness", *Ekonomichnyy forum*, vol. 10, pp. 97—103.
 6. Ozimchuk, O. (2019), "The impact of investments on the economic development of Ukraine", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 6, pp. 224—227.
 7. Official website of the State Statistics Service of Ukraine (2022), Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 15 Oct 2022).
 8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "About investment activity", Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/156012> (Accessed 15 Oct 2022).
 9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "About innovation activity", Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4015> (Accessed 15 Oct 2022).
 10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On stimulation of investment activity in priority sectors of the economy in order to create new jobs", Available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/520517> (Accessed 15 Oct 2022).
 11. Rzyayev, H.I. and Vakulova, V.O. (2018), "Methods of assessing investment attractiveness at the country level and prospects for their use in economic analysis", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3 (1), pp. 137—143.
 12. Tretyak, N. (2020), "Factors forming the investment climate in Ukraine", *Finansovyy prostir*, vol. 9, pp. 135—140.
- Стаття надійшла до редакції 25.10.2022 р.*

УДК 338.4:[658:005.591.4]

*В. Й. Жежуха,**к. е. н., доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту економіки і менеджменту, Національний університет "Львівська політехніка", м. Львів**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0962-8366>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.73

КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМ РЕІНЖИНІРИНГУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

V. Zhezhukha,

PhD in Economics, Associate Professor, Vice-Director of the Institute of Economics and Management,
Lviv Polytechnic National University

A CONCEPTUAL MODEL FOR THE FORMATION AND USE OF REENGINEERING SYSTEMS IN AN ENTERPRISE

У статті з використанням системного підходу побудовано концептуальну модель формування і використання систем реінжинірингу на підприємстві, яка, інтегруючи інформаційну, управлінську та економічну складові, уможливорює налагоджене і взаємоузгоджене виконання робіт із докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності, а також визначає документально-інформаційне підґрунтя формалізування відповідних процесів для дієвішого задоволення потреб клієнтів та підвищення ефективності результатів бізнесу.

Окреслено основні параметри системного підходу до здійснення реінжинірингу бізнес-процесів, що дало змогу виявити і зрозуміти ключові взаємозв'язки між компонентами системи реінжинірингу. Розглянуто поєднання й інтегрування так званого "класичного" та "інноваційного" начала у межах зазначених систем. Наголошено на важливості і практичній значущості системного мислення у системах реінжинірингу. Розглянуто проблематику цілей таких систем, а також їхні входи та виходи.

Здійснено експрес-тестування розробленої концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві на предмет відповідності ознакам системи. У межах цієї моделі виокремлено та охарактеризовано низку блоків, які з позиції системного підходу можна розглядати як окремі підсистеми (інформаційна, економічна, управлінська складові та складова використання систем реінжинірингу).

In today's environment, managers and business owners have an actual application to shape and keep up-to-date a business model that will be successful and enable the business entity to grow. Often such initiatives require changes in business processes of a fundamental nature. With this in mind, building a conceptual model for the formation and use of reengineering systems in the enterprise is essential. This model should integrate the relevant elements to ensure the effectiveness

of fundamental business process redesign to achieve the established performance criteria. The specified model should give an understanding of information, economic and management components of reengineering together with the corresponding documentary and information basis for formalizing the established processes.

In this paper, we have built a conceptual model for the formation and use of reengineering systems in the enterprise using a systems approach. This model integrates information, management and economic components. It also allows for a well-functioning and mutually coordinated execution of work on the fundamental reengineering of business processes to achieve the established performance criteria. The model also defines the documentation and information basis for formalizing relevant processes to meet customer needs better and improve business results.

We have outlined the main parameters of a systematic approach to implementing business process reengineering. It is enabled us to identify and understand the critical relationships between the components of the reengineering system. We considered combining and integrating the so-called "classical" and "innovative" beginnings within these systems. We have noted the importance and practical relevance of systems thinking in reengineering systems. We also looked at the problems of these systems' goals, inputs, and outputs.

We conducted an express test of the developed conceptual model for forming and using reengineering systems in the enterprise concerning its conformity with the system attributes. In this model, we identified and characterized several blocks, which from the perspective of the system approach, we can consider as separate subsystems (information, economic, managerial components and the component of using reengineering systems).

*Ключові слова: бізнес-процес, модель, підприємство, реінжиніринг, система, системний підхід.
Key words: business process, model, enterprise, reengineering, system, systems approach.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Реалії сьогодення свідчать про істотне ускладнення середовища функціонування підприємств, зокрема, з позиції посилення конкурентної боротьби, часової динаміки, інтернаціоналізації та глобалізації, мінливості смаків й очікувань споживачів тощо. Теорією та практикою доведено, що за цих умов підприємства, які не впроваджують змін і своєчасно не реагують на них, доволі часто не лише не отримують позитивних фінансових результатів, а й нерідко припиняють своє функціонування. Незалежно від галузевої приналежності, географічної та товарної структури збуту, величини, форми власності та інших параметрів слід усвідомлювати динамічність потреб клієнтів, вимоги й очікування яких постійно зростають. Відтак, бізнес-процеси суб'єктів господарювання повинні бути такими, які відповідають оцим складним і динамічним ринковим параметрам. Перед керівниками і власниками компаній постає як ніколи важливе завдання — сформувати й підтримувати в актуалізованому стані таку бізнес-модель, яка буде успішною та дасть змогу суб'єкту господарювання розвиватись, а це нерідко вимагає змін докорінного характеру.

В аналізованому контексті актуалізується необхідність побудови концептуальної моделі формування і використання систем реінжинірингу на підприємстві, яка б інтегрувала відповідні елементи з метою забезпечення дієвості докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичною базою дослідження окресленої у цій статті проблематики є наукові праці двох напрямків: перший — напрямок системного підходу в управлінні. Він доволі ретельно розглянутий у працях таких науковців, як Т. Jere-Jakulin [1, с. 185—191], Р. Arnold та J. Wade [3, с. 669—678], J. Monat, M. Amisshah та T. Gannon [4, с. 14], M. Goodman [5], L. Derrick [6], D. Meadows [7], P. Janney та J. Jenkins [8, с. 1047—1056], G. Chacko [9], C. Jenkins та S. Khanna [10], M. Alic [11, с. 59—74], G. Lannelongue та J. Gonzalez-Benito [13, с. 11—22], D. Morrow та D. Rondinelli [15, с. 159—171], M. Vinodkumar та M. Bhasi [17, с. 498—507] та ін. Своєю чергою, проблеми реінжинірингу (другий напрямок) (у т.ч. й реінжинірингу бізнес-процесів підприємств) досліджуються у наукових роботах таких авторів, як L. Bhaskar, J. Champy, D. Draheim, P. Fauska, A. Goksoy, M. Gregus, M. Hammer, I. Ivanochko, N. Kryvinska, B. Ozsoy, V. Masuk, C. Strauss, O. Urikova, P. Zinterhof та ін.

Попри чималий науковий масив інформації щодо проблематики і використання системного підходу в управлінні, і здійснення реінжинірингу на підприємствах, потребують актуалізації концептуальні основи реінжинірингу бізнес-процесів суб'єктів господарювання. Концептуальна модель такого реінжинірингу повинна давати розуміння інформаційних, економічних та управлінських його складових разом з відповідним документальним-інформаційним підґрунтям формалізування вказаних процесів.

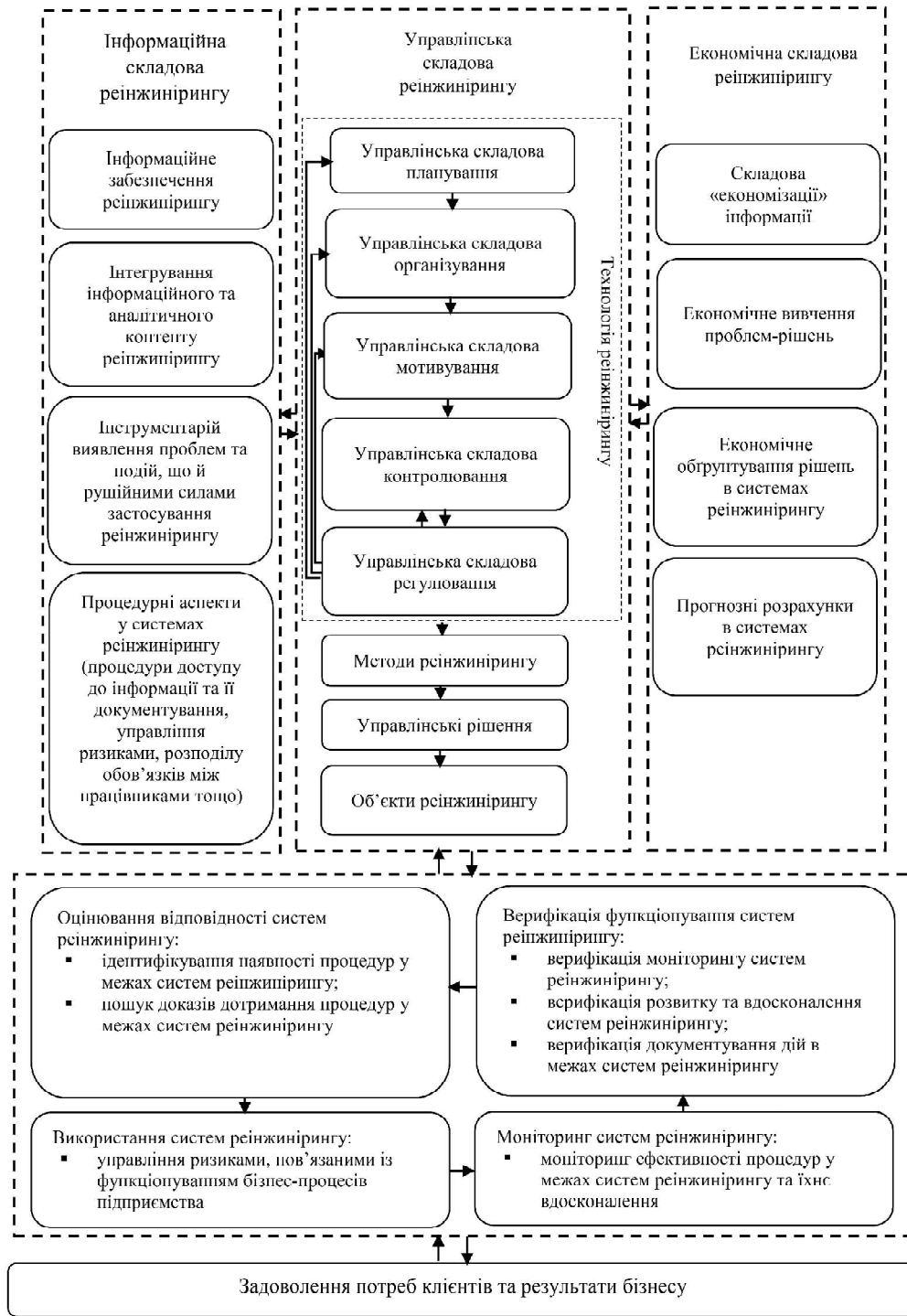

Рис. 1. Концептуальна модель формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві

Джерело: запропоновано автором.

МЕТА СТАТТІ

Завданням дослідження є побудова концептуальної моделі формування і використання систем реінжинірингу на підприємстві.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Із точки зору системного підходу реінжиніринг ґрунтується на так званій цілісній перспективі, у контексті якої домінуючим стає системне мислення під час ухвалення рішень щодо докорінної перебудови бізнес-про-

цесів підприємства для досягнення установлених критеріїв ефективності. Таке системне мислення дає змогу виявити і зрозуміти ключові взаємозв'язки між компонентами системи реінжинірингу (рис. 1), з одного боку, а з іншого — проілюструвати її складність в умовах в умовах посилення конкуренції, нестабільності економічного розвитку та обмежених ресурсів.

Складність проблем, що виникають в системах реінжинірингу на підприємствах, зумовлена значною мірою різноманітністю інтересів (часто — кардинально протилежних) різних груп стейкхолдерів, котрі прямо чи

опосередковано мають інтерес до тих чи інших бізнес-процесів організації (щодо яких застосовуватиметься інструментарій реінжинірингу). Крім того, варто говорити і про нелінійний та динамічний характер взаємозв'язків між різними елементами систем реінжинірингу, що не корелює із класичним лінійним мисленням керівників і власників суб'єкта господарювання.

Враховуючи результати досліджень Т. Јере-Јакулін [1], доцільно наголосити, що успіхи чи невдачі під час ухвалення рішень в системах реінжинірингу значною мірою залежать від того, чи суб'єкти такого ухвалення розуміють, по-перше, складність зазначеної системи, а, по-друге, — взаємозв'язки між її елементами. При цьому, слід мислити поняттями системності, цілісності та стійкості, враховуючи те, що бізнес функціонує (й, очевидно, і надалі функціонуватиме) у нестабільних та малопрогнозованих умовах. Зрозуміло, що на це слід звертати увагу під час формування і використання систем реінжинірингу на підприємствах.

Специфікою наведеної на рис. 1 моделі формування та використання систем реінжинірингу є поєднання й інтегрування так званого "класичного" та "інноваційного" начала.

Мова йде про те, що ухвалення рішень реінжинірингового характеру у діяльності компаній, з одного боку, стосується формалізованих у системі реінжинірингу процедур, технологій, моделей, інструментарію тощо ("класичний" компонент), а з іншого — інноваційного (креативного) бачення змін у напрямку розвитку бізнесу.

У межах наведеної на рис. 1 концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві варто звернути увагу на окремі її елементи. Перш за все доцільно наголосити на тому, що в умовах сьогодення реінжиніринг слід розглядати не як вид управлінської діяльності, який існує сам по собі, а як засіб сприяння у досягненні цілей суб'єкта господарювання. Тобто мова йде про розвиток бізнесу та його результати. З огляду на це керівники і власники компаній повинні чітко усвідомлювати проблеми та / чи виклики, що виникають під час ведення підприємницької діяльності, і вже тоді розглядати реінжиніринг (його систему) як один із потенційних інструментів розв'язання проблем чи використання можливостей (один серед певної множини технологій та інструментів). Зосереджуючись не на системі реінжинірингу як на такій, а саме на результатах бізнесу, ухвалюватимуться обгрунтовані рішення щодо того, чи реінжиніринг доцільно використовувати, чи ні (а якщо все ж його задіювати, то як це робити і якому його виду надавати перевагу).

Як видно із рис. 1, домінуючим щодо результатів бізнесу у моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві є задоволення потреб клієнтів. Доцільність такого аргументу обумовлена відомою у теорії і практиці моделлю РАЕІ І. Адізеса [2], згідно якої роль Р ("producer" або "виробник результату") в організаційному управлінні стосується саме задоволення потреб клієнта — і саме це робитиме компанію успішною. І. Адізес зазначає, що "якщо ви не даєте клієнтові те, за чим він приходить, ви не будете результативними, а якщо ви не підходите ефективно до результативності — то не будете прибутковими. Для мене при-

бутковість — це результат ефективного менеджменту, а не його мета" [2, с. 41]. Враховуючи цю тезу, можна висунути твердження, що результативність (прибутковість) бізнесу є результатом ефективного управління бізнес-процесами, а не його метою. Причому, поняття клієнтів у вказаному розумінні слід розглядати не як тотожне поняття до поняття "споживач", про що зазначає І. Адізес, наголошуючи, що "у кожного менеджера є клієнт, який може бути зовнішнім або внутрішнім" [2, с. 42]. Виходячи із вищенаведеного, можна підсумувати: реінжиніринг бізнес-процесів на підприємстві необхідний для того, щоб кожен такий бізнес-процес якнайкраще задовольняв потреби свого "клієнта" — внутрішнього чи зовнішнього щодо суб'єкта господарювання (такими клієнтами, наприклад, можуть бути споживачі, відділ маркетингу, HR-підрозділ, операційний напрямок бізнесу і т.д.). Своєю чергою, задоволені отакі "клієнти" робитимуть свій істотний внесок у результати бізнесу та забезпечення прибутковості компанії. І. Адізес наголошує: "Спочатку визначте, хто є вашими клієнтами, потім з'ясуйте, чого вони потребують, а потім ідіть і зробіть те, що їм потрібно, і зробіть це ефективно" [2, с. 42]. Це ж саме можна сказати і щодо бізнес-процесів підприємства.

Функціонування концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві пов'язане із відомим у наукових колах поняттям системного мислення. Із урахуванням результатів досліджень R. Arnold та J. Wade [3, с. 675], системне мислення щодо систем реінжинірингу слід розглядати як "набір синергетичних аналітичних навичок, що використовуються для покращення здатності ідентифікувати та розуміти такі системи, прогнозування їх поведінки та розроблення їх модифікацій для отримання очікуваного ефекту". J. Monat, M. Amisshah та T. Gannon [4] розглядають системне мислення як "мову петель зворотного зв'язку, емерджентних властивостей, складності, ієрархії, самоорганізації, динаміки та непередбачених наслідків"; як "цілісну перспективу, яка признає, що відношення між компонентами системи та між компонентами і навколишнім середовищем настільки ж важливі (з точки зору поведінки системи), як і самі компоненти".

Актуальність системного мислення обумовлена підвищенням рівня складності бізнес-процесів підприємства, а також посиленням проблем, що пов'язані із їхнім функціонуванням в умовах турбулентного і глобалізованого середовища. Тому про реінжиніринг слід мислити системно. Завдяки такому системному мисленню керівники і власники мають змогу дивитись на системи реінжинірингу з широкої перспективи, акцентуючи увагу не на окремі події чи елементи в цих системах, а на їхні загальні закономірності та на їхню структуру. Системне мислення допомагатиме керівникам і власникам дієвіше виявляти проблеми у зазначених системах і шукати шляхи їхнього розв'язання.

Ще низку важливих переваг системного мислення виокремлює у своїй праці M. Goodman [5]. Враховуючи його напрацювання, доречно зауважити, що це мислення можна розглядати і як ефективний інструмент діагностики, адже він дає змогу "більш повно та точно вивчити проблеми, перш ніж діяти" у системах реінжинірин-

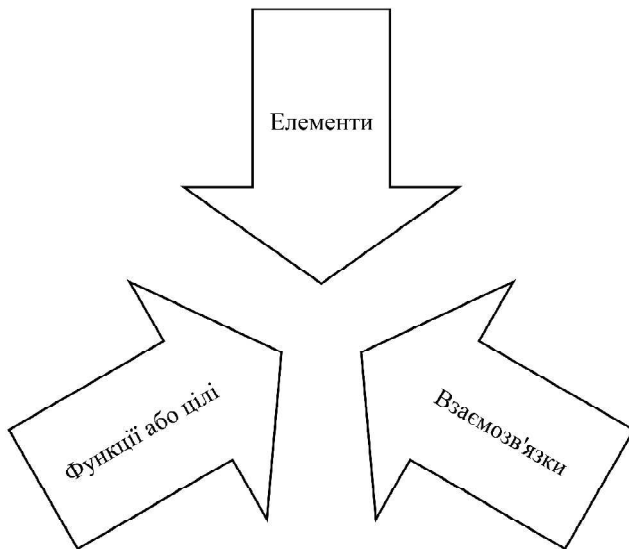

Рис. 2. Тріада базових елементів систем реінжинірингу

Джерело: наведено автором з урахуванням [7].

гу. Він дозволяє також "нам ставити більш глибокі питання, перш ніж робити поспішні висновки". Іншими перевагами системного мислення у системах реінжинірингу, відштовхуючись від результатів досліджень М. Goodman [5] та L. Derrick [6], є:

- воно дає змогу розкрити творчий потенціал систем реінжинірингу та знайти нові шляхи досягнення їхніх цілей;
- воно дає змогу виявляти моделі поведінки у системах реінжинірингу у часі та ідентифікувати базові структури у таких системах, які визначають ці моделі, замість простого спостереження за подіями чи даними;
- воно дає змогу усунути зайві елементи в системах реінжинірингу та визначити ефективні "короткі" шляхи досягнення цілей;
- воно дає змогу розширити діапазони варіантів розв'язання проблем у системах реінжинірингу (тим самим розширюватиметься варіативність мислення і виявлятимуться нові шляхи рішень);
- воно дає змогу зрозуміти і побачити, що у системах реінжинірингу все динамічно взаємопов'язано, відтак, важливими є інструменти інтегрування та взаємозв'язку між елементами;
- воно дає змогу в проблемах у системах реінжинірингу побачити чималі можливості середовища, які варто використовувати, наприклад, шляхом реалізації інновацій.

Системне мислення також сприятиме можливості краще розуміти середовище, у якому функціонують системи реінжинірингу. Воно дає змогу зробити зусилля власників, керівників та інших працівників підприємства проактивними, а не реактивними, як часто буває в українському бізнесі. Загалом теорією і практикою доведено, що інструменти та філософію системного мислення можна використовувати на різних рівнях суб'єкта господарювання (наприклад, на рівні команди, проектної групи, відділу, працівника, підприємства загалом тощо).

У контексті вищезазначеного слід розглядати й цілі системи реінжинірингу. Як відомо, цілі є одними з ключових характеристик будь-якої системи. Як зауважує у своїй роботі D. Meadows [7], функції або цілі є одним з елементів так званої класичної тріади складових абсолютної більшості систем (рис. 2). Причому, взаємозв'язки у системах реінжинірингу на підприємстві слід розглядати у контексті співвідношення елементів зазначених систем один з одним та / або взаємозумовленості таких елементів.

Доречно погодитись із позицією D. Meadows [7] й у частині того, що "найменш очевидна частина системи (у нашому випадку — системи реінжинірингу — прим. автора), її функція або ціль, часто є найбільш важливим чинником, що визначає поведінку системи". R. Arnold та J. Wade [3, с. 675] вказують на те, що визначати зміст системи слід починати насамперед із чіткого окреслення її цілі, а вже опісля — виокремлювати її елементи та взаємозв'язки між ними. Відтак, зрозумілим є те, що системи реінжинірингу мають бути спроектовані так, щоб можна було досягти поставлених перед ними цілей. Розглядаючи у цьому ракурсі системи реінжинірингу, слід насамперед говорити про так звану узагальнену їхню ціль — докорінна перебудова бізнес-процесу (чи бізнес-процесів) підприємства для досягнення установлених критеріїв ефективності. У більш ширшому значенні доцільно розглядати множину економічних цілей, досягнення яких є свідченням ефективності функціонування систем реінжинірингу суб'єктів господарювання. Очевидним є і те, що такі цілі можуть диференціюватись залежно від бізнес-процесів, яких стосуватиметься реінжиніринг, і множина таких цілей може бути доволі широкою. Із теорії системного підходу відомо, що нерідко системи мають суперечливі цілі [8—10], відтак необхідно шукати компроміси, щоб максимально узгодити інтереси стейкхолдерів (наприклад, ціль зниження експлуатаційних витрат бізнес-процесу (ціль одних стейкхолдерів) може призвести до погіршення стандартів його безпеки (на що категорично не готовий погодитись інший стейкхолдер). Досягнення за таких умов компромісу часто потребує розв'язання широкого спектру завдань, які потребують ретельного вивчення.

У межах наведеної на рис. 1 концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві варто говорити про входи та про виходи таких систем. Як відомо з теорії системного підходу, різні входи взаємодіють у системі та перетворюються у виходи під час її роботи. Як результат, зворотній зв'язок, що стосується виходів із системи, надалі стає інформацією (вхідний елемент). Використовуючи термінологію теорії систем, входами у системах реінжинірингу є все те, що вводиться (входить) у них (наприклад, інформація, дані, технічне забезпечення, кошти тощо). Своєю чергою, виходами із зазначених систем є результати, отримані внаслідок реінжинірингу. В аналізованому контексті особливе місце як у вході у системи реінжинірингу, так і безпосередньо у них займає інтелектуальна складова. Завдяки ній та її гармонійному поєднанню з усіма компонентами системи досягається результат й отримується синергійний ефект.

Беручи до уваги наведену на рис. 2 тріаду базових елементів систем реінжинірингу, а також запропонова-

ний R. Arnold та J. Wade [3, с. 671] підхід з позиції експрес-тестування факту наявності систем у тих чи інших явищах чи процесах, відображену концептуальну модель формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві слід трактувати як таку, яка відповідає ознакам системи, адже:

- містить перелік елементів (наприклад, інтегрування інформаційного та аналітичного контенту реінжинірингу, процедурні аспекти у системах реінжинірингу, складова "економізації" інформації, управлінська складова реінжинірингу тощо);

- відображає взаємозв'язки між елементами прямого і зворотного характеру;

- має згадану вище узагальнену ціль.

Доцільно наголосити, що лише сам факт наявності ефективних елементів у системах реінжинірингу не дає змогу стверджувати про ефективність цих систем (або іншими словами: ефективні компоненти систем реінжинірингу не обов'язково зумовлюють ефективність вказаних систем). З огляду на це доцільно брати до уваги і взаємозв'язки між цими елементами, розглядаючи так звані "повні" системи реінжинірингу, щоб дійсно забезпечувати докорінну перебудову бізнес-процесів підприємства для досягнення установлених критеріїв ефективності.

У наведеній концептуальній моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві варто виокремлювати узагальнено низку блоків, які з позиції системного підходу можна розглядати як окремі підсистеми. Це, зокрема, інформаційна, економічна, управлінська складові та складова використання систем реінжинірингу (підсистеми). Зрозумілим є те, що від ефективності кожної із зазначених підсистем залежить ефективність системи реінжинірингу на підприємстві загалом, а відтак — ефективність докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності. Зокрема, важливим є чітке розуміння того, чи система реінжинірингу загалом функціонує як єдине ціле, а якщо ні — то якими є причини цього.

Загальна ефективність системи реінжинірингу на підприємстві значною мірою залежить від ефективності кожної з її підсистем (економічної, управлінської тощо). Це пов'язано із тим, що такі підсистеми виконують взаємопов'язані завдання. Крім того, виходячи одних підсистем можуть ставати входами для інших у межах однієї системи реінжинірингу. Тому, проектуючи такі системи чи удосконалюючи існуючі, слід обов'язково звертати увагу на підсистеми та зв'язки між ними (або по-іншому — не можна проектувати одні підсистеми відокремлено від інших підсистем). Враховуючи базові постулати системного підходу, доцільно наголосити на можливості поділу систем реінжинірингу на множину підсистем — і це "дроблення" можна здійснювати настільки багато, наскільки ретельно слід аналізувати вказані системи.

Розглядаючи інформаційну складову реінжинірингу, доцільно наголосити, що в умовах сьогодення підприємства вимушені працювати з великими масивами інформації щодо різних аспектів бізнесу. З урахуванням цього у системах реінжинірингу важливо звертати увагу, яка інформація дійсно необхідна під час ухвалення рішень щодо докорінної перебудови бізнес-процесів підприємства для досягнення установлених критеріїв

ефективності. Розуміння змісту цієї інформації дасть змогу визначати такі параметри систем реінжинірингу, які забезпечуватимуть систематичне її отримання та її трансформування в аналітичні дані. Тим самим впорядковуватиметься отой великий масив даних і буде наявною інформація, яка дійсно матиме свою цінність у системах реінжинірингу. За цих умов керівники та власники більш цілеспрямовано та стратегічно думатимуть про те, які інформаційні компоненти будуть для нас важливими під час впровадження реінжинірингових рішень.

Важливість інформаційної складової у системах реінжинірингу обумовлюється й посиленням значущості Big data в управлінні суб'єктами господарювання. Як свідчить вивчення теорії і практики, масиви даних, з одного боку, щораз частіше функціонують у системах реінжинірингу, а з іншого боку — процеси такого реінжинірингу стосуються об'єктів з Big data.

Роль інформаційної складової реінжинірингу посилюється й у зв'язку із підвищенням рівня технологічності та інноваційності бізнес-процесів підприємств. З огляду на це під час ухвалення управлінських рішень у системах реінжинірингу неминучим є підвищення якості інформаційного забезпечення реінжинірингу, покращення інтегрування його інформаційного й аналітичного контенту, удосконалення інструментарію виявлення проблем та подій, що є рушійними силами застосування реінжинірингу, тощо. За необхідності та за можливості системи реінжинірингу можуть доповнюватися різними інформаційно-комунікаційними технологіями, штучним інтелектом, віртуальною реальністю, інструментами забезпечення кібербезпеки, хмарними обчислення, використанням предиктивної аналітики тощо.

Економічна складова реінжинірингу у наведеній на рис. 1 моделі пов'язана із доцільністю та необхідністю економічного обґрунтування заходів з докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності. У цьому аспекті пропонується звертати увагу на такі ключові "економічні" елементи:

- складова "економізації" інформації;

- економічне вивчення проблем-рішень;

- економічне обґрунтування рішень в системах реінжинірингу;

- прогностичні розрахунки в системах реінжинірингу.

Завдяки економічній складовій реінжинірингу власники, керівники та інші зацікавлені особи повинні переконатися, що реінжинірингові заходи з економічної точки зору будуть дієвими, а пропонувані зміни матимуть характер оптимальних (наприклад, у частині співвідношення ефективності та затратності) серед усіх можливих альтернатив; і чи взагалі варто говорити про економічну життєздатність реінжинірингових рішень.

Важливою складовою наведеної концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємствах є механізми її постійного удосконалення, що досягається шляхом реалізації циклу:

- оцінювання відповідності систем реінжинірингу (ідентифікування наявності процедур у межах систем реінжинірингу та пошук доказів дотримання цих процедур);

- використання систем реінжинірингу (управління ризиками, пов'язаними із функціонуванням бізнес-процесів підприємства);

— моніторинг систем реінжинірингу (моніторинг ефективності процедур у межах систем реінжинірингу та їхнє вдосконалення);

— верифікація функціонування систем реінжинірингу (верифікація моніторингу систем реінжинірингу, верифікація розвитку та вдосконалення таких систем, а також верифікація документування дій в їхніх межах).

Основоположною ідеєю цього циклу є підтвердження здатності підприємства "тримати руку на пульсі" щодо актуалізації систем реінжинірингу. Це теж важливе інформаційне джерело для керівників і власників щодо того, що такі системи є динамічними та дійсно покращують діяльність підприємства. Запропонований цикл є своєрідною основою для дотримання принципу постійного удосконалення, що є характерним під час сертифікації систем менеджменту [11—18]. Нездатність дотримання цього принципу у межах систем реінжинірингу може призвести до існування значних ризиків щодо докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності. Зрозуміло, що механізми постійного удосконалення систем реінжинірингу на підприємстві є добровільними самі по собі. Крім того, немає жодних нормативних вимог у цьому напрямку.

ВИСНОВКИ

Наведена концептуальна модель формування та використання систем реінжинірингу наглядно ілюструє причинно-наслідкові зв'язки між компонентами таких систем, що є необхідним для управління ними. Крім того, створюються передумови для розуміння поведінки зазначених систем, враховуючи те, що різні їхні ефекти можуть бути зумовленими одночасною дією різних складових системи. Завдяки наведеній моделі очевидним є і те, що системи реінжинірингу міститимуть результати, які залежать значною мірою від множини комбінацій, взаємозв'язків та взаємозалежностей, що відбуваються у них. Ще одна вагома перевага зазначеної моделі — можливість ідентифікувати потенційні затримки (проблеми, загрози) у ході реінжинірингу, розуміти їхній вплив та застосовувати коригувальні заходи управлінського характеру (точні та / чи перспективні).

Прикладна цінність зображеної концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві полягає і в тому, що вона ілюструє ключові напрямки спрямування зусиль під час докорінної перебудови бізнес-процесів для досягнення установлених критеріїв ефективності. Також важливим її призначенням є уможливлення розроблення і використання ключових показників ефективності у цьому напрямку та цільових індикаторів використання ресурсів. Зазначена модель наглядно показує, що межі між різними елементами систем адміністрування можуть мати "нечіткий" характер, а докорінна перебудова бізнес-процесів може здійснюватися різними шляхами з урахуванням множинних перспектив.

Концептуальна модель формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві усесторонньо наповнена каналами зворотного зв'язку, з огляду

на що такі системи не перестають функціонувати у якійсь певній точці. Навіть більше — завдяки постійному циклу оцінювання відповідності систем реінжинірингу, використання таких систем, верифікації їхнього функціонування та їхнього моніторингу створюються передумови для вдосконалення як окремих елементів систем реінжинірингу в діяльності підприємства, так і таких систем загалом. Це теж важливий аспект синергії системного підходу. Наявність каналів зворотного зв'язку свідчить і про динамічність систем реінжинірингу, тобто такі системи за необхідності можуть змінюватись, удосконалюватись, трансформуватись тощо.

Ще одне важливе прикладне значення запропонованої концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві полягає у розгляді таких систем з позиції доволі широкого контексту.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку повинні полягати у ретельному вивченні складових концептуальної моделі формування та використання систем реінжинірингу на підприємстві.

Література:

1. Jere-Jakulin T. Systems approach to cultural tourism and events. *Academica Turistica*. 2019. Year 12. No 2. Pp. 185—191.
2. Адієс І. Ідеальний керівник. Чому не можете стати ним і що робити з цього приводу. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія". 2006.
3. Arnold R., Wade J. A Definition of Systems Thinking: A Systems Approach. *Procedia Computer Science*. 2015. Vol. 44. Pp. 669—678.
4. Monat J., Amisshah M., Gannon T. Practical applications of systems thinking to business. *Systems (Basel)*. 2020. Vol. 8. Issue 2. P. 14.
5. Goodman M. Systems thinking: what, why, when, where, and how? 2018. URL: <https://thesystemsthinker.com/systems-thinking-what-why-when-where-and-how/> (дата звернення 26.09.2022).
6. Derrick L. 5 Advantages of Systems Thinking and How to Make Full Use of It. 2019. URL: <https://toggl.com/blog/5-advantages-of-systems-thinking> (дата звернення 26.09.2022).
7. Meadows D.H. *Thinking in Systems: A Primer*. White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing. 2008.
8. Janney P., Jenkins J. A systems approach to modeling watershed ecohydrology and pesticide transport. *Journal of Environmental Quality*. 2019. Vol. 48. Issue 4. Pp. 1047—1056.
9. Chacko G.K. *The systems approach to problem solving: From corporate markets to national missions*. Praeger. 1989.
10. Jenkins C.H., Khanna S.K. *An engineering companion to the mechanics of materials: A systems approach*. Momentum Press. 2016.
11. Alic M. Giving-up management system certification: A potential early warning signal? *Organizacija*. 2012. Vol. 45. Issue 2. Pp. 59—74.
12. Kryvinska N., Barokova A., Auer L., Ivanochko I., Strauss C. Business value assessment of services re-use on SOA using appropriate methodologies, metrics and

models. Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Service-centric Models, Platforms and Technologies. 2013. Vol. 5. No. 4. Pp. 301—327.

13. Lannelongue G., Gonzalez-Benito J. Opportunism and environmental management systems: Certification as a smokescreen for stakeholders. Ecological Economics. 2012. Vol. 82. Pp. 11-22.

14. Ivanochko I., Urikova O., Gregus M., Masuk V. mBusiness, mMarkets and mServices: exploration of opportunities. Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM). 2015. Vol. 7. No. 1. Pp. 74—93.

15. Morrow D., Rondinelli D. Adopting corporate environmental management systems: Motivations and results of ISO 14001 and EMAS certification. European Management Journal. 2002. Vol. 20. Issue 2. Pp. 159—171.

16. Fauska P., Kryvinska N., Strauss C. The Role of E-Commerce in B2B Markets of Goods and Services. Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Transformations and Innovations in Business Service Models and Modelling. 2013. Vol. 5. No. 1/2. Pp. 41—71.

17. Vinodkumar M.N., Bhasi M. A study on the impact of management system certification on safety management. Safety Science. 2011. Vol. 49. Issue 3. Pp. 498—507.

18. Urikova O., Ivanochko I., Kryvinska N., Strauss C., Zinterhof P. Consideration of Aspects Affecting the Evolvement of Collaborative eBusiness in Service Organizations. Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Transformations and Innovations in Business Service Models and Modelling. 2013. Vol. 5, No 1/2. Pp. 72—92.

References:

1. Jere-Jakulin, T. (2019), "Systems approach to cultural tourism and events", *Academica Turistica*, year 12, vol. 2, pp. 185—191. <https://doi.org/10.26493/2335-4194.12.185-191>

2. Adizes, I. (2006), *Ideal'nyj kerivnyk. Chomu ne mozhete staty nym i scho robyty z ts'oho pryvodu [The Ideal Executive: Why You Cannot Be One and What to Do About It]*, Vydavnychyj dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", Kyiv, Ukraine.

3. Arnold, R. and Wade, J. (2015), "A Definition of Systems Thinking: A Systems Approach", *Procedia Computer Science*, vol. 44, pp. 669—678. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2015.03.050>

4. Monat, J., Amisshah, M. and Gannon, T. (2020), "Practical applications of systems thinking to business", *Systems (Basel)*, vol. 8, no. 2, p. 14. <https://doi.org/10.3390/systems8020014>

5. Goodman, M. (2018), "Systems thinking: what, why, when, where, and how?", available at: <https://thesystemsthinker.com/systems-thinking-what-why-when-where-and-how/> (Accessed 26 September 2022).

6. Derrick L. (2019), "5 Advantages of Systems Thinking and How to Make Full Use of It.", available at: <https://toggl.com/blog/5-advantages-of-systems-thinking> (Accessed 26 September 2022).

7. Meadows, D.H. (2008), *Thinking in Systems: A Primer*. White River Junction, VT: Chelsea Green Publishing, UK.

8. Janney, P. and Jenkins, J. (2019), "A systems approach to modeling watershed ecohydrology and pesticide transport", *Journal of Environmental Quality*, vol. 48, no. 4, pp. 1047—1056. <https://doi.org/10.2134/jeq2018.09.0334>

9. Chacko, G.K. (1989), *The systems approach to problem solving: From corporate markets to national mission*, Praeger.

10. Jenkins, C.H. and Khanna, S.K. (2016), *An engineering companion to the mechanics of materials: A systems approach*. Momentum Press, New York, USA.

11. Alic, M. (2012), "Giving-up management system certification: A potential early warning signal?", *Organizacija*, vol. 45, no. 2, pp. 59—74. <https://doi.org/10.2478/v10051-012-0007-3>

12. Kryvinska, N., Barokova, A., Auer, L., Ivanochko, I. and Strauss, C. (2013), "Business value assessment of services re-use on SOA using appropriate methodologies, metrics and models", Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Service-centric Models, Platforms and Technologies, vol. 5, No. 4, pp. 301—327.

13. Lannelongue, G. and Gonzalez-Benito, J. (2012), "Opportunism and environmental management systems: Certification as a smokescreen for stakeholders", *Ecological Economics*, vol. 82, pp. 11—22. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2012.08.003>

14. Ivanochko, I., Urikova, O., Gregus, M. and Masuk, V. (2015), "mBusiness, mMarkets and mServices: exploration of opportunities", Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), vol. 7, No. 1, pp. 74—93.

15. Morrow, D. and Rondinelli, D. (2002), "Adopting corporate environmental management systems: Motivations and results of ISO 14001 and EMAS certification", *European Management Journal*, vol. 20, no. 2, pp. 159—171. [https://doi.org/10.1016/S0263-2373\(02\)00026-9](https://doi.org/10.1016/S0263-2373(02)00026-9)

16. Fauska P., Kryvinska N. and Strauss C. (2013), "The Role of E-Commerce in B2B Markets of Goods and Services", Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Transformations and Innovations in Business Service Models and Modelling, vol. 5, No. 1/2, pp. 41—71.

17. Vinodkumar, M.N. and Bhasi, M. (2011), "A study on the impact of management system certification on safety management", *Safety Science*, vol. 49, no. 3, pp. 498—507. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2010.11.009>

18. Urikova, O., Ivanochko, I., Kryvinska, N., Strauss, C. and Zinterhof, P. (2013), "Consideration of Aspects Affecting the Evolvement of Collaborative eBusiness in Service Organizations", Inderscience Publishers, International Journal of Services, Economics and Management (IJSEM), Special Issue on Transformations and Innovations in Business Service Models and Modelling, vol. 5, No. 1/2, pp. 72—92.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2022 р.

УДК 314.7

Н. В. Тілікіна,
к. е. н., заступник директора з наукової роботи,
Державна установа "Державний інститут сімейної та молодіжної політики"
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5755-5301>
І. В. Пеша,
к. пед. н., експерт, Громадська організація "Інститут молоді"
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8367-2010>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.81

ПОТРЕБИ І ПРОБЛЕМИ МОЛОДІ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ НА ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ

N. Tylikina,
 PhD in Economics, Deputy Director of scientific work, State Institution "State Institute of Family and youth policy"
I. Piesha,
 PhD in Pedagogical Sciences, Expert, Public Organization "Institute for Youth"

THE NEEDS AND PROBLEMS OF YOUTH IN EMPLOYMENT IN THE CONDITIONS OF A FULL-SCALE RUSSIAN INVASION OF THE TERRITORY OF UKRAINE

У статті досліджено вплив повномасштабного російського військового вторгнення на територію України на вимушену трудову міграцію та умови працевлаштування населення, зокрема що стосується молоді. За результатами фокусованих інтерв'ю з молоддю, проведених у червні-липні 2022 року визначено основні проблеми та перспективи працевлаштування молоді у період повномасштабного військового вторгнення та після закінчення війни.

Повномасштабне російське вторгнення суттєво вплинуло на зайнятість і працевлаштування української молоді: переважно втратили роботу ті з них, хто працював у недержавному секторі, особливо самозайняті. Молоді люди, хто не втратив роботу, мають проблеми із зміною форм зайнятості, зменшенням обсягів роботи і рівня заробітної плати та її затримкою. Більшість учасників опитування мають фінансові та матеріальні проблеми та вимушені шукати роботу або тимчасові підробітки. Ускладнюють працевлаштування молоді такі проблеми як: вимоги роботодавців щодо наявності досвіду роботи, недовіра до молодих спеціалістів, низька якість викладання та невідповідність професійної підготовки сучасним запитам ринку праці, необхідність володіння спеціальними знаннями і навичками, неефективна профорієнтаційна робота. Дослідження визначило гендерні упередження, що існують при працевлаштуванні молоді: роботодавці не зацікавлені брати на роботу молодих жінок з дітьми, перевага надається молодим чоловікам, існують стереотипи щодо "суто жіночих" і "суто чоловічих" професій.

Проблеми працевлаштування внутрішньо переміщених осіб пов'язані передовсім із обмеженою кількістю вакансій у місцях тимчасового перебування, незацікавленістю роботодавців брати на роботу тимчасових працівників, напруженим емоційним стоном і небажанням ВПО працевлаштовуватися, упередженим ставленням місцевих жителів до ВПО, мовним бар'єром. Визначено умови, за яких молодь із числа вимушених переселенців може повернутися до своїх громад під час і після війни, а саме: суб'єктивні (внутрішні) — туга за домом та відчуття патріотизму; об'єктивні (зовнішні): економічні, соціальні, безпекові та етнокультурні умови. Молодь із числа ВПО планує повернутися додому, за умови закінчення війни, бойових дій, деокупації території їхнього проживання, відбудови житла і інфраструктури. Задля гарантії подальшого працевлаштування, розширення можливостей вибору роботи молодь вважає за необхідне підвищити рівень власних професійних навичок і знань.

The article examines the impact of the full-scale Russian military invasion of the territory of Ukraine on forced labor migration and the employment conditions of the population, particularly as it relates to youth. Based on the results of focused interviews with young people, the main problems and employment prospects of young people during the period of full-scale military invasion and after the end of the war were determined. The full-

scale Russian invasion had a significant impact on the employment and employment of Ukrainian youth: mostly those who worked in the non-state sector, especially the self-employed, lost their jobs. Young people who have not lost their jobs have problems with changing forms of employment, decreasing the volume of work and the level of wages and its delay. Most of the survey participants have financial and material problems and are forced to look for work or temporary part-time jobs. Such problems complicate the employment of young people as: requirements of employers regarding the availability of work experience, mistrust of young specialists, low quality of teaching and inconsistency of professional training with modern demands of the labor market, the need to possess special knowledge and skills, ineffective career guidance work. The study identified gender biases that exist in the employment of young people: employers are not interested in hiring young women with children, preference is given to young men, there are stereotypes about "purely female" and "purely male" professions.

The problems of employment of internally displaced persons are primarily related to the limited number of vacancies in places of temporary stay, the lack of interest of employers in hiring temporary workers, the intense emotional strain and reluctance of IDPs to find employment, the prejudiced attitude of local residents towards IDPs, and the language barrier. The conditions under which young people from the number of forced migrants can return to their communities during and after the war are determined, namely: subjective (internal) — longing for home and a sense of patriotism; objective (external): economic, social, security and ethno-cultural conditions. The youth from among the IDPs plan to return home, provided the war, hostilities, de-occupation of the territory of their residence, reconstruction of housing and infrastructure. In order to guarantee further employment and expand the possibilities of choosing a job, young people consider it necessary to improve the level of their own professional skills and knowledge.

Ключові слова: міграція, працевлаштування, внутрішньо переміщені особи, особи, що шукають тимчасовий прихисток, повномасштабне російське вторгнення на територію України.

Key words: migration, employment, internally displaced persons, persons who is seeking temporary shelter, full-scale Russian invasion of the territory of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Воєнні дії на території України значним чином вплинули на економіку та ринок праці країни. Розрахунки економічних збитків від війни станом на 24 березня 2022 року показали, що загальні втрати економіки України можуть становити від 543 млрд дол. США до 600 млрд дол. США (з урахуванням прямих і непрямих втрат) [11]. За даними Державної служби статистики України, у II кварталі 2022 року зниження ВВП становило 37,2% (порівняно з II кварталом 2021 року). У серпні ж, за даними Мінекономіки, показник валового внутрішнього продукту оцінювався нижче минулорічного орієнтовно на 35%. Тобто, як бачимо, темпи падіння ВВП сповільнюються [20].

На даний час органи державної статистики не мають можливості проводити обстеження робочої сили, тому інформація за I квартал 2022 року відсутня. У 2021 році рівень зайнятості молодого населення України віком 15—24 роки становив 24,8% до населення відповідного віку, віком 25—29 років — 70,4%, віком 30—34 роки — 74,0%. Порівняно з 2020 роком рівень зайнятості серед молоді дещо знизився (25,8%, 72,1% і 74,5% відповідно). Серед молодих жінок показники зайнятості були значно нижчі, ніж серед чоловіків (22,4%, 59,8% і 63,9% проти 27,1%, 80,5% і 83,7% відповідно). Серед молодих жителів міських поселень рівень зайнятості був вищим ніж серед молоді з сільської місцевості (22,7%, 73,8% і 75,5% проти 28,7%, 64,4% і 70,9% відповідно). Взагалі рівень зайнятості молоді віком 25—29 років і 30—34 роки завжди є вищим ніж серед населення пра-

цездатного віку (65,3%) [18]. Загалом, зайнятість молоді в Україні характеризується дисбалансом попиту і пропозицій на ринку праці, низьким рівнем економічної активності молоді віком 14—24 роки та високим рівнем безробіття і неформальної зайнятості.

Через повномасштабну війну ринок праці в Україні кардинально змінився. Зменшилась кількість вакансій, знизилась активність кандидатів, змінилися регіони, де попит і пропозиція робочої сили вище (Київ, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця), та професійні напрями (сфера виробництва, IT-сфера, торгівля, медицина, продажі) [19]. Кількість вакансій дистанційної або віддаленої роботи скоротилася вдвічі (до початку війни було близько 6 000 таких пропозицій, три місяці потому — всього 3 000) [19].

Враховуючи особливості і запити відновлювального періоду економіки України під час і після закінчення війни доцільно впровадження нових державних програм і проєктів зі сприяння зайнятості населення, а особливо молоді, підтримці українського бізнесу. Для цього потрібно знати і досліджувати проблеми, з якими стикається молодь на ринку праці України у той чи інший спосіб. Виникає необхідність дослідження становища української молоді на ринку праці в умовах повномасштабних військових дій, вивченні проблем, з якими молодь стикається, та формування державної політики, спрямованої на розв'язання цих питань.

Мета: вивчення потреб молоді при працевлаштуванні і пошуку роботи в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України і перспективи молодіжної зайнятості після закінчення війни.

Наукова новизна статті полягає у тому, що вперше здійснено комплексне дослідження вивчення проблем і потреб української молоді, яка знаходиться у пошуках роботи і можливостей для розвитку власної кар'єри, у період повномасштабного російського вторгнення на територію України.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При написанні статті використано: аналітичний метод — для збирання, оброблення й систематизації наукової інформації, вивчення зарубіжного і вітчизняного досвіду; методи наукового абстрагування, спостереження, синтезу та аналізу — при вторинному і первинному аналізі результатів соціологічних досліджень.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми розвитку ринку праці України, його регулювання та реформування, аспекти зайнятості населення є об'єктом наукових досліджень багатьох українських дослідників, зокрема: Д.П. Богині, О.А. Грішнова, Б.М. Данилишин, Л.М. Ільч, А.М. Колота, І.О. Курило, Е.М. Лібанової, Л.П. Лісогор, О.В. Макарова, С.І. Пирожков, Л.Т. Ткаченко, О.І. Цимбал, О.М. Ярош та інші [2, 7, 8].

Вивченням відповідності професійної орієнтації молоді структурі потреб ринку праці займалися І. Марченко [9], М. Найдюнов, Л. Григоровська [15] та інші. Питання соціально-професійного становлення молоді, її ціннісні та професійні орієнтації аналізувалися в багатьох соціологічних дослідженнях [12].

Соціологічні дослідження щодо проблем з працевлаштування та вимушеної внутрішньої і зовнішньої міграції внаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України проводять багато дослідницьких компаній та різних аналітичних центрів: Gradus Research [16], компанія "Оперативна соціологія" [22], Соціологічна група "Рейтинг" [23], Міжнародний дослідницький холдинг "4Service" [21], "Європа без бар'єрів" [6] та інші.

Але недостатньо вивченими залишаються проблеми, з якими стикається молодь та населення України на ринку праці у період військових дій, перспективи зайнятості молоді після завершення війни, потребують вивчення питання формування державної політики, спрямованої на розв'язання цих питань. Це і вплинуло на вибір мети, об'єкта та предмета даного дослідження.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Повномасштабне російське вторгнення на територію України спровокувало інтенсивну внутрішню та зовнішню міграцію населення України. За результатами четвертого раунду репрезентативного експрес-оцінювання загального населення України, проведеного Міжнародною організацією з міграції (МОМ) [5], станом на 3 травня 2022 року 18,2% загального населення (8,03 млн осіб) були внутрішньо переміщеними особами в межах України.

Внутрішня міграція суттєво впливає на розвиток людського капіталу і може стати істотним фактором перерозподілу людських ресурсів усередині країни. Значна частина внутрішньо переміщених осіб (далі ВПО) —

це представники вразливих груп: діти, вагітні та годуючи жінки, люди похилого віку, особи з інвалідністю, особи, які безпосередньо постраждали від насильства. Майже кожен десятий з ВПО (13,5%) вже мав попередній досвід переміщення під час війни на Донбасі у 2014—2015 роках [4].

Після початку повномасштабної війни значна частина українців втратили роботу про що свідчать результати соціологічних досліджень. Так, за результатами шостого загальнонаціонального опитування "Адаптація українців до умов війни" [23], серед молоді, які мали роботу до війни, 60% опитаних втратили роботу (серед усіх опитаних — 53%), 15% — продовжили працювати у звичному режимі (серед усіх опитаних — 22%), 20% — працювали відділено або мали часткову зайнятість (серед усіх опитаних — 21%).

За результатами опитування "Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною" [16], 54% респондентів були працевлаштовані, з них 25% мали роботу і працювали, а 29% — мали роботу, але не працювали. Кожен четвертий з опитаних (25%) визнав, що втратив роботу через війну. Серед тих, хто втратив роботу під час війни, 19% респондентів припадає на працівників торгівлі, 15% — на працівників промисловості, 13% — на працівників будівельних професій, 10% — на програмістів і розробників у ІТ сфері, 7% — на працівників транспорту і зв'язку.

Також після початку повномасштабної війни відмічається затримка з заробітної плати та зменшення її розміру, що в свою чергу ускладнило економічне становище українців. Серед працевлаштованих респондентів кожен третій (32%) опитаний не отримував заробітної плати, 65% — отримували, причому з них 18% опитаних були впевнені, що будуть її отримувати і далі, а 47% — висловили побоювання щодо подальших виплат. Крім того, у 3% опитаних з тих, хто отримував заробітну плату, її розмір збільшився, 40% — отримували заробітну плату у повному обсязі, а майже половина (46%) — отримали меншу заробітну плату, ніж до війни [16].

Повномасштабна війна також внесла суттєві зміни в діяльність українського бізнесу. За результатами опитування представників українського бізнесу [3], у квітні 2022 року лише 14% бізнес-структур працювали в режимі довоєнного часу, третина власників та топменеджерів (31%) визначили, що їхній бізнес "працює частково", а 18% — "майже не працює". За оцінкою представників бізнесу у квітні 2022 року не працювала третина (33%) бізнес-структур, з них: 27% — призупинили роботу до покращення ситуації, 6% — не працювали і не планували відновлювати роботу. Найпоширенішими сферами бізнесу в умовах війни залишаються торгівля (39%) та ІТ технології (11%). Крім того, український бізнес відновлює виплати заробітної плати працівникам. Якщо у березні 2022 року виплати працівникам на довоєнному рівні планували 14% роботодавців, то наприкінці квітня цей показник зріс до 23%. Кількість тих, хто не планує виплати, зменшилася з 33% до 20% [3].

За результатами опитування "Війна в Україні: соціологічний вимір" [1], переважна більшість опитаних (80,1%) починаючи з 24 лютого 2022 року не змінили

місце свого перебування, 17,1% (у розрахунку відносно усього населення України це складало 7,5 млн осіб) — вимушено переїхали до інших населених пунктів у межах України, 1,9% — виїхали з України.

Щодо молоді, то результати цього дослідження свідчать, що 70,7% респондентів віком 18—24 роки і 69,9% віком 25—34 роки не змінили місцезнаходження з початку війни, змінили місце перебування у межах того ж населеного пункту відповідно 3,3% і 2,4% опитаних. Частина молоді були вимушені виїхати з населеного пункту постійного перебування: переїхали до інших населених пунктів у межах району/області відповідно 7,4% і 6,3% опитаних; переїхали до іншої області в межах України відповідно 15,3% і 18,7% респондентів; виїхали з України — відповідно 2,9% і 2,2% [1].

Вивченню потреб молоді при працевлаштуванні і пошуку роботи в умовах повномасштабного російського вторгнення на територію України і після закінчення війни спрямоване соціологічне дослідження, проведене у червня-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвитку КСВ"¹, до організації і проведення якого долучилися автори статті. У рамках дослідження поведено фокус-групи з молоддю, що дало змогу визначити основні проблеми та перспективи працевлаштування молоді у період повномасштабного військового вторгнення та після закінчення війни.

Так, щодо впливу війни на основні сфери життя молоді, то можна стверджувати, що повномасштабне російське вторгнення на територію України значним чином вплинуло на зайнятість і працевлаштування української молоді. Переважно втратили роботу молоді люди, які працювали у недержавному секторі, особливо самозайняті особи і підприємці не мають замовлень: "...від початку війни всі замовлення, які були, відразу відпали, місяць-півтора не мав роботи, але в цей час волонтерів, було багато біженців на Львівському вокзалі, тому волонтерів активно місяць, зараз уже відновилась моя робота, тому працюю" (чоловік, 30 років, фрілансер).

Ті учасники/ці, хто не втратив роботу, також стикнулися з певними проблемами: зменшення обсягів роботи і форми зайнятості, що призвело до зниження заробітної плати та затримки її виплат: "...на час війни я роботу не втратила, але зменшився обсяг роботи, та деякий час я працювала дистанційно" (жінка, 25 років, працює); "...ми як бюджетна організація працюємо, але культурна діяльність зараз призупинена, немає можливості займатися з дітьми, приводити їх до нас... поки що не дозволяють, але онлайн діяльність можлива, тобто це і онлайн уроки, і онлайн виставки, адже треба адаптуватися до теперішніх умов" (чоловік, 34 роки, викладач);

Збільшились обсяги робіт у тих, хто працює у соціальній сфері та наданні гуманітарної допомоги: "...перший місяць ми фактично ночували, тому що ми не знали, що буде відбуватись і мали розуміти як швидко реагувати на ті чи інші події, зокрема, досить масово і потужно вночі телефонували з приводу того, де можна переночувати, як гуманітарну допомогу отримати, і як

можна знайти житло, як заправитись, дуже багато було таких дзвінків і було набагато простіше вирішити це на місці..." (чоловік, 28 років, працює).

Значна більшість учасників/ць фокус-груп з молоддю з числа внутрішньо переміщених осіб втратила роботу у зв'язку з переміщенням до інших населених пунктів та руйнуванням інфраструктури регіонів, з яких вони виїхали. Ті хто не втратив роботу, зазнали скорочення обсягів роботи та зниження рівня заробітної плати: "Воєнні дії дуже вплинули. В нас скоротили зарплатню на 50%... Я мала працювати на трьох проектах, які знімалися. Мене все влаштувало і графік, і зарплата, але на жаль сталася війна і всі проекти заморозились... На телебаченні мені обіцяють зайнятість до вересня, але зарплата в половину скорочена" (жінка, 29 років, працює, ВПО).

Учасники/ці фокус-груп зазначили, що у громадах, до яких переїздить ВПО зростає конкуренція при працевлаштуванні, підвищується попит на роботу, тоді як кількість вакансій не збільшується: "...багато внутрішньо переміщених осіб зараз знаходяться тут [у західній Україні]..., тому немає місць працевлаштувати таку велику кількість людей..." (жінка, 22 роки, студентка); "...у...нашій громаді складнощі з працевлаштуванням... не тільки у внутрішньо переміщених осіб, але й просто у місцевих... робочих місць не вистачає, дуже велика кількість підприємств та установ не працюють через війну..." (чоловік, 34 роки, працює).

Більшість учасників/ць фокус-груп віком 14-34 роки мають фінансові і матеріальні проблеми, через що вимушені шукать роботу або тимчасові підробітки: "Наразі шукаю як онлайн, так і офлайн роботу, можливо навіть не за спеціальністю, адже і до війни було небагато місць для юристів, зараз роботи стало ще менше..." (жінка, 22 роки, не працює, ВПО); "Зараз працюю юристом дистанційно на сайті "Кабанчик". Робота неофіційна. Критерієм для вибору роботи став графік (щоб була можливість мати неповний робочий день), надання відпустки та оплата праці" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО).

Також війна впливає на емоційне та психологічне становище молоді, що призводить до пониженої концентрації уваги, відчуття страху і незахищеності та заважає повноцінно навчатися і працювати: "...це великий емоційний тиск зараз, буває важко сконцентруватись..." (дівчина, 17 років, ВПО, закінчила школу); "Дуже вплинули, тому що в першу чергу ця вся ситуація в країні психологічно давить на всіх..." (дівчина, 15 років, ВПО, учениця).

Серед проблем, що ускладнюють працевлаштування молоді, на думку учасників фокус-груп, можна назвати:

— вимоги роботодавців щодо наявності досвіду роботи, тобто рівень професійної підготовки молоді не задовольняє роботодавців: "...усі роботодавці хочуть з досвідом роботи, навіть після інститутів..." (чоловік, 33 роки, підприємець);

— недовіра роботодавців до молодих спеціалістів, особливо через відсутність досвіду: "Ти не можеш влаш-

¹ Результати соціологічного дослідження стосовно вивчення потреб молоді щодо кар'єрного розвитку і працевлаштування в межах програми "Мріємо та діємо" (UNITY), проведеного у червні-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвиток КСВ" в межах програми "Мріємо та діємо". Програма "Мріємо та діємо" впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Центром "Розвиток КСВ", Будуємо Україну разом (БУР), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network.

туватись тому, що не має досвіду. А досвіду немає тому, що ти не можеш влаштуватися." (чоловік, 32 роки, не працює, ВПО);

— низька якість і застаріла система викладання: "...підвищити якість викладання, щоб було менше викладачів радянського зразку..." (чоловік, 30 років, безробітний);

— працевлаштування на гідну роботу передбачає володіння певними знаннями і навичками (знання іноземної мови, уміння керувати машиною тощо): "Я... не можу працевлаштуватися через ряд причин: досвід роботи, наявність власного автомобіля або водійських прав, або знання англійської мови (вищого та середнього рівня) або інших іноземних мов" (жінка, 20 років, студентка);

— знання і навички, які отримує молодь під час навчання, не відповідають запитам ринку праці: "...є розрив між освітою та роботою, якщо говорити про IT-спеціальності, то там величезний факап в тому, що дає університет і що вимагає роботодавець і без практичного досвіду ти не можеш підтвердити свої знання" (жінка, 25 років, менеджер з персоналу);

— неефективна профорієнтація, молодь несвідомо обирають майбутню спеціальність: "...більшість молодих людей вступають навчатись на спеціальності, які їм не по душі в силу віку..." (жінка, 21 рік, студентка);

— відсутність знань щодо етапів і підходів працевлаштування (проходження співбесіди, підготовка резюме тощо): "...важко знайти роботу через те, що вони (молодь) мало обізнані як правильно працевлаштуватися, правильно скласти резюме, мотиваційний лист, як правильно себе вести на співбесіді" (жінка, 20 років, студентка).

Щодо гендерного аспекту при працевлаштуванні молоді, то існують певні гендерні упередження:

— роботодавці незацікавлені брати на роботу молодих жінок з дітьми: "...зараз дуже важко знайти роботу... в моєму віці (мені 31) завжди питають чи не буде проблем з дітьми" (жінка, 31 рік, безробітна);

— роботодавці надають перевагу чоловікам: "Чоловікам легше знайти роботу, бо фізична сила завжди потрібна" (жінка, 18 років, студентка, ВПО);

— існують стереотипи щодо "суто жіночих" і "суто чоловічих" професій: "У сфері громадських (некомерційних) організацій набагато простіше знайти роботу жінкам, ніж чоловікам, у сфері політичних технологій (консалтингу)/лобізмі — навпаки" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО).

Учасниця, яка є особою з інвалідністю, визнала проблему з працевлаштуванням за спеціальністю для осіб з інвалідністю, що пов'язано з відсутністю безбар'єрного доступу до інфраструктурних об'єктів.

Половина учасників/учасниць фокус-груп визнали наявність проблеми при працевлаштуванні внутрішньо переміщених осіб, а саме:

— обмеженість вакансій в громадах тимчасового розміщення: "...відсутність достатньої кількості робочих місць у регіонах, в які переїхали ВПО..." (жінка, 21 рік, студентка);

— незацікавленість роботодавців брати на роботу тимчасових працівників: "В моєму містечку, де я живу, ніхто не хоче брати людей на роботу, які через місяць або два можуть повернутися додому" (жінка, 31 рік, не працює);

— напружений емоційний стан ВПО: "Їм складно, тому що вони на новому місці...психологічний і моральний стан у них ...складний" (чоловік, 33 роки, приватний підприємець);

— небажання ВПО працевлаштуватися: "...банальне небажання (ВПО) працювати хоча б кимось..." (жінка, 21 рік, студентка, особа з інвалідністю);

— упереджене ставлення місцевих жителів до ВПО: "Щодо ВПО, то дуже важко знайти зараз роботу, особливо в західних регіонах, де дуже низька заробітна плата та погане ставлення до приїзжих..." (чоловік, 22 роки, студент, ВПО);

— мовний бар'єр (більшість внутрішньо переміщених розмовляють російською мовою): "...мовний бар'єр — більшість ВПО російськомовні..." (жінка, 21 рік, студентка).

Натомість молодь із числа внутрішньо переміщених осіб вважає, що працевлаштування для ВПО не є проблемним питанням:

— роботу можна знайти за будь-яких обставин, незалежно від умов життєвих і воєнного стану: "Звісно, складнощі є, але завжди можна знайти якусь легку роботу, навіть, підріток, особливо молоді" (жінка, 20 років, студентка); "Людяма мого віку зазвичай не проблема знайти роботу, щодо ВПО — також не бачу проблем" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО);

— ВПО приділяється першочергова увага в регіонах розселення щодо їхнього працевлаштування та забезпечення всім необхідним: "у нас ... на першому місці стоять ті люди, які є внутрішньо переміщені, вони стоять на першій черзі стосовно роботи" (чоловік, 27 років, різноробочий).

Повномасштабне російське вторгнення на територію України негативно вплинуло на перспективи і можливості подальшого працевлаштування молоді. Відбулося зменшення кількості вакансій, зміна регіонів що пропонують працевлаштування (лідери за кількістю вакансій у травні 2022 року — Київ, Львів, Дніпро, Одеса, Вінниця) та зміна пріоритетних професійних напрямів. Одні учасники/ці фокус-груп вважають, що цей вплив є виключно негативним: "Думаю, що молоді стане ще складніше знайти роботу, ніж було до війни" (чоловік, 31 рік, безробітний, ВПО); "Якщо до війни знайти роботу молоді та молодим спеціалістам було досить проблематично, то зараз виконання цього завдання стало майже нереальним" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО).

Окремі учасники фокус-груп вважають, що війна розширила можливості для працевлаштування молоді, створила нові умови праці:

— гнучкий графік роботи та різноманітні форми організації праці: "...я бачу можливості до більшої гнучкості щодо ставлення до своєї роботи і забезпечені себе додатковою роботою дистанційно або онлайн" (жінка, 28 років, працює);

— звільнення вакансій через вимушену міграцію частини населення, які може займати молодь: "Багато людей виїхало, покинули свої робочі місця і молодь їх займає, щоб закрити потребу, яка виникла" (жінка, 28 років, працює);

— стимулювання професійного розвитку, оволодіння новими професіями, знаннями, навичками: "...на зайнятості молоді дуже сильно вдарило, але я вважаю це навіть добре, тому що люди будуть підключати усі свої можливості, будуть навчатися новому і в подаль-

Рис. 1. Умови повернення молоді до своєї громади

Джерело: складено Н.В.Тілікію.

шому це буде великим плюсом" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО).

Важливими критеріями вибору роботи для учасників/ць фокус-груп після повномасштабного російського вторгнення на територію України стали:

— гідний рівень оплати праці: "Я хочу знайти зараз роботу, яка буде мені... приносити доходи... Не знаю ким я буду" (чоловік, 26 років, не працює, ВПО);

— гнучкий графік роботи: "Критерієм для вибору роботи став графік, щоб була можливість мати неповний робочий день, надання відпустки та оплата праці" (жінка, 24 роки, студентка, ВПО);

— дистанційна або віддалена робота: "...онлайн можна влаштуватися в компанію, яка розташована в другому місті або в іншій країні, тому я розглядаю для себе такі варіанти" (жінка, 20 років, студентка); "...дистанційну або вахтовим методом" (жінка, 31 рік, не працює);

— робота, яка має приносити задоволення: "...зацікавленість в сфері, розуміння, що я роблю щось важливе та корисне, заробітна плата" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО).

Але є молодь, яка не висуває жодних вимог щодо майбутнього працевлаштування — готові працювати будь-де аби мати роботу та заробіток.

Однією з проблем, пов'язаних з працевлаштуванням молоді з числа ВПО, є неможливість повернення до свого постійного місця проживання. Враховуючи це, у рамках фокусованих інтерв'ю було вивчено умови, за яких молодь може повернутися до своїх громад під час і після війни. Так, було виділено дві основні групи умов повернення молоді до своєї громади (див. рис. 1):

— суб'єктивні (внутрішні) — туга за домом (спогади, відчуття суму за родиною, рідним домом, друзями та близькими людьми) та відчуття патріотизму (любов до країни, рідного краю): "Я знаю, що багато хто повертається, бо скучили за своєю домівкою, за рідним краєм, за Україною..." (хлопець, 17 років, ВПО, студент); "Це людський фактор — спогади, сум за рідними,

відчуття, що ти тут дома. Певні звички, зона комфорту, яка є тут її не має за кордоном..." (дівчина, 17 років, ВПО, учениця); "Я думаю, що всі патріоти і повинні повертатися до України" (хлопець, 17 років, ВПО, студент); "...любов до України" (дівчина, 15 років, ВПО, учениця);

— об'єктивні (зовнішні), які поділяються на:

— економічні умови (створення робочих місць, гідна заробітна плата, економічний розвиток України, інвестиції в економіку): "...наявність робочих місць. І до війни багато людей були змушені поїхати на заробітки в такому молодому віці" (жінка, 31 рік, не працює), "...для молоді від 22 років це можливості роботи та розвитку в своїй країні" (жінка, 25 років, працює);

— соціальні умови (надання житла, для тих хто його втратив, надання матеріальної допомоги від держави, отримання якісної та доступної освіти): "...потрібна підтримка, фінансова і в працевлаштуванні..." (дівчина, 14 років, учениця), "Якщо говорити про студентів, то це якість та доступність освіти" (жінка, 25 років, працює), "...якщо будинок знищений або зруй-

нований, то звичайно потрібно надання житла." (дівчина, 14 років, учениця);

— безпечкові умови (відчуття безпеки, захищеності та стабілізації ситуації в країні): "Лише безпека у країні, впевненість що знову це не відбудеться, та певні пільги та допомоги від держави на перший час" (чоловік, 22 роки, студент, ВПО);

— етнокультурні умови (не знання мови, інший менталітет, відчуття себе "чужинцем"): "...діти, які закінчили школу за кордоном дистанційно...в мене дві подружки в Польщі, вони все одно планують повертатися в Україну і працювати, бо вони не бачать перспектив залишатись там" (дівчина, 15 років, ВПО, учениця).

Молодь, яка виїхала за кордон унаслідок повномасштабного російського вторгнення на територію України, найближчим часом навряд чи повернеться до своїх громад через такі причини, як:

— працевлаштування і отримання стабільного доходу: "Багато людей, які виїхали за кордон там знайшли роботу, тому я думаю, що вони поки не будуть повертатися, через те, що мають стабільний дохід" (жінка, 22 роки, студентка);

— кращі умови життя, ніж в Україні: "...комфорт. Тому, що вони все життя жили на нашій землі, а як ми бачимо життя тут і життя там дуже різне" (дівчина, 14 років, ВПО, учениця).

Молодь із числа ВПО планує повернутися додому, якщо будуть забезпечені певні умови:

— відбудова житла та інфраструктури (будинки, школи тощо): "Так, я планую повертатися, коли все буде відбудовано..." (дівчина, 14 років, ВПО, особа з інвалідністю, учениця);

— деокупація території громади, "якщо це буде українська територія": "Так, ...коли там буде українська влада, а не російська. Якщо все буде добре, то я не бачу якихось проблем повернутися додому" (дівчина, 14 років, ВПО, особа з інвалідністю, учениця); "...взагалі я планую повертатися до себе в громаду, але за

умови, що наша громада буде деокупована" (хлопець, 17 років, ВПО, студент);

— закінчення війни, бойових дій: "Я обов'язково буду повертатися, але не одразу, бо зараз іде війна... Ми залишаємося у Києві і будемо чекати моменту, коли це все закінчиться, коли ми переможемо" (хлопець, 15 років, ВПО, учень).

Про неповернення певної частки молоді до України після закінчення війни демонструють інші соціологічні дослідження. Так, результати соціологічного дослідження "Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий прихисток за кордоном" свідчать, що майже кожен п'ятий опитаний замислюється про те, щоб залишитися в країні перебування (4% — не планують взагалі, а 17,0% — вагаються з відповіддю), тоді як 18,0% — повернуться не раніше ніж через рік або навіть пізніше [17]. Результати іншого дослідження свідчать, що кожен десятий українець (12%) хоче залишитися жити в іншій країні, 58% українців декларують, що мають таку можливість, тоді як 22% її не мають та будуть повертатися додому за першої ж нагоди [10]. Серед чинників, які, на думку українців, заважають їхньому поверненню до України, це відсутність роботи в країні (30,4%), відсутність житла або його руйнування (13,9%) та безпека в країні перебування (13,9%) [17].

Результати фокус-груп з молоддю², які проведені авторами статті, свідчать, що молодь вважає за необхідне підвищити рівень власних професійних навичок і знань задля гарантії подальшого працевлаштування, розширення можливостей вибору роботи:

— підвищити кваліфікацію в отриманій спеціальності: "Раніше я ще вагалася у виборі своєї професії та в тому, що буду працювати за спеціальністю. Наразі я планую ще більше поглибити свої навички в даній сфері, не лише навчанням, іншими курсами, щоб краще розуміти цю сферу та спробувати попрацювати в ній" (жінка 20 років студентка);

— оволодіти новими корисними навичками, які знадобляться в екстремальних умовах: "...події війни змусили трішки замислитись над тим, що в цілому сфера культури в таких екстремальних умовах є далеко не стратегічною і залишитись без роботи дуже легко, тому можливо, треба мати якийсь запасний варіант професійних навичок, які б дозволили більше працювати віддалено або в онлайн режимі" (чоловік, 34 роки, працює);

— оволодіти новою професією, спеціальністю: "Змінилось бачення, в тому плані, що будь ти юристом, будь ти продавцем, якщо війна, то роботи не буде ні в кого, тому необхідно отримати найбільше навичок та вмій, для того, щоб мати змогу працювати не тільки кимось одним, а мати ще вибір ким можна йти працювати" (жінка, 22 роки, не працює, ВПО).

Результати шостого загальнонаціонального опитування "Адаптація українців до умов війни" також засвідчують, що у складних обставинах, обумовлених повномасштабним російським вторгненням на територію Ук-

раїни, українці не втрачають оптимістичних настроїв щодо майбутнього розвитку економіки та перспектив зайнятості. Так, молодь віком 18—34 років планує після війни підвищувати рівень освіти та професійні навички: 71% — отримати нову освіту чи нові знання; 59% — освоїти нову професію; 46% — відкрити власну справу; 30% — змінити роботу [23].

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Підводячи підсумки варто зазначити, що для відновлення економіки України у воєнний і повоєнний час потрібне екстрене забезпечення зайнятості, створення і розвиток нових робочих місць, створення умов для відновлення і реінтеграції територіальних громад та надання соціальної і психологічної допомоги групам осіб, які постраждали від війни. Щодо попиту на ринку праці, то існуватиме запит на професії, пов'язані з подоланням наслідків руйнації, відбудова територій і споруд, отриманням нових знань і навичок, соціальною, психологічною та медичною допомогою. Задля збереження і стабілізації персоналу доцільне впровадження гнучких форм організації і оплати праці.

Важливим етапом державна політика зайнятості має стати робота з особами, які звільнятиметься з лав Збройних Сил України, а, особливо, з молоддю, та створення робочих місць для них. Для цього доцільно розробити і запровадити програми професійної підготовки та перепідготовки для роботи у галузях економіки, які будуть базовими у розбудові країни в післявоєнний період (ІТ-технології, будівництво, аграрне виробництво, соціальна робота, психологія, військова справа); програми реінтеграції демобілізованих військовослужбовців, біженців, які повертаються, жертв війни, людей з інвалідністю до продуктивної діяльності та зменшення їх залежності від соціальних допомог; впровадження певних пільгових умов (зниження податків або звільнення від оподаткування) роботодавців, які наймають на роботу учасників бойових дій.

З огляду на вплив повномасштабної війни на зайнятість і працевлаштування молоді доцільно передбачити:

— залучення молоді до активних громадських робіт на рівні на місцевому рівні для відбудови інфраструктури та забезпечення тимчасового працевлаштування мігрантів;

— запровадження заходів спрямованих на покращення емоційного та психологічного стану молоді;

— розширення програм підготовки молоді до працевлаштування (проходження співбесіди, підготовка резюме, презентація власних умінь тощо);

— з метою вирішення проблеми з працевлаштуванням ВПО через мовний бар'єр (більшість внутрішньо переміщених розмовляють російською мовою) запровадження онлайн курсів з української мови для ВПО;

— для молодих людей, які розглядають можливість зміни професії, проводити ознайомчі профорієнтаційні заходи (інформування про сучасні умови та можливості працевлаштування).

² Результати соціологічного дослідження стосовно вивчення потреб молоді щодо кар'єрного розвитку і працевлаштування в межах програми "Мріємо та діємо" (UNITY), проведеного у червні-липні 2022 року ГО "Інститут молоді" на замовлення Центру "Розвиток КСВ" в межах програми "Мріємо та діємо". Програма "Мріємо та діємо" впроваджується за фінансової підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та виконується IREX у партнерстві з Центром "Розвиток КСВ", Будуюмо Україну разом (БУР), Making Cents International (MCI), Міжнародним республіканським інститутом (IRI) та Zinc Network.

Література:

1. Війна в Україні: соціологічний вимір. Опитування проводилось з 13 по 23 березня 2022 року методом телефонного інтерв'ю. Загалом опитано 3007 респондентів. Компанія "Оперативна соціологія". URL: https://lb.ua/society/2022/04/12/513058_208_ukraintsiv_zminili_mistse.html (дата звернення: 21.07.2022).
2. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудова відносина: підручник / О.А. Грішнова. — 4-те вид., оновлене. — К.: Знання, 2009. — 290 с.
3. Діагностування стану українського бізнесу під час повномасштабної війни Росії з Україною Аналітичний звіт. Березень-квітень 2022. Компанія Gradus Research. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Ukrainian_Business_inWar_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf?__cf_chl_tk=0QBHvqfumvng5M1A9-cLjXr8Wz_VU5H1bbd9sv9M2kWA-1654167348-0gaNycGzNCRE (дата звернення: 22.06.2022).
4. Економіка України під час війни: оперативна оцінка, квітень 2022. URL: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (дата звернення: 05.08.2022).
5. Звіт про внутрішнє переміщення в Україні. Опитування загальної населення. Раунд 4, 3 травня 2022 року. Міжнародна організація з міграції (МОМ). URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-4-3> (дата звернення: 22.06.2022).
6. Кульчицька К. Поїхати, щоб повернутися: чому українці за кордоном уникають статусу біженця. Аналітичний центр "Європа без бар'єрів". URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (дата звернення: 22.06.2022).
7. Лібанова Е., Цимбал О., Ярош О., Лісогор Л. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження "School-to-worktransitionsurveys" в Україні у 2013 та 2015 роках. — Міжнародне бюро праці. Женева: МОП, 2016. — 112 с.
8. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / [Е.М. Лібанова, О.В. Макарова, І.О. Курило та ін.]; за ред. Е.М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К., 2015. — 356 с.
9. Марченко І. Б. Психологічні механізми підвищення престижу робітничих професій / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: Зб. наук. праць III Всеукраїнської науково-практичної конференції / Упорядники: Міропольська М. А., Капченко Л. М., Алексєєва А. В., Савченко Н. В. К.: ІПК ДСЗУ, 2008. 456 с.
10. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України: аналітичний звіт. Перша хвиля дослідження. Травень 2022 року. URL: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (дата звернення: 29.05.2022).
11. Мобільність робочої сили України в умовах воєнної економіки. Інститут економіки та прогнозування НАН України URL: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (дата звернення: 17.08.2022).
12. Молодь на ринку праці: навички XXI століття та побудова кар'єри. Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні / [Тілікіна Н.В., Аксьонова С.Ю., Андріученко Т.В.; Близнюк В.В. та інші] Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. Київ, 2019. 107 с.
13. Молодь України — 2017: Результати соціологічного дослідження / [Дмитрук Н., Падалка Г., Тілікіна Н. та інші]. Тернопіль: ТОВ "Терно-граф", 2017. 72 с.
14. Молодь України — 2018: Результати репрезентативного соціологічного дослідження / [Дмитрук Н., Падалка Г., Тілікіна Н. та інші]. Київ: ДП "Редакція інформаційного бюлетеня "Офіційний вісник Президента України", 2018. 72 с.
15. Найдьонов М. І., Григоровська Л. В. Престижність як аргумент вибору майбутньої професії та її динаміка протягом 2008—2010 років / Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (24 листопада 2011 р., м. Київ): у 2 ч. Ч. 1. / уклад.: Л. М. Купченко, С. О. Тарасюк, Л. Г. Авдєєв та ін. К.: ІНК ДСЗУ, 2011. С. 211-221.
16. Настрої українців та дії під час повномасштабної війни Росії з Україною. Gradus Research Company. Аналітичний звіт. 22 березень 2022. URL: https://gradus.app/documents/207/CitizensInWar_Gradus-KSE_31032022_ua_oHf97oA.pdf (дата звернення: 27.04.2022).
17. Опитування українських біженців та осіб, які шукають тимчасовий прихисток за кордоном. ГО "Інститут молоді". 5—17 квітня 2022 року. URL: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJZ-RhMfuoYZICyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93a-U4ubcM49gasWlgzRSTwqpv0UtVun2T8kqTwYwZdi-AXjyJJa_I (дата звернення: 20.04.2022)
18. Робоча сила за статтю, типом місцевості та віковими групами у 2021 році. Держстат. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.09.2022).
19. Ромашов І. Як змінився ринок праці в Україні за 100 днів війни? URL: <https://budni.rabota.ua/ua/news/yak-zminivsia-rinok-pratsi-v-ukrayini-za-100-dniv-viyuni> (дата звернення: 10.07.2022).
20. Темпи падіння ВВП сповільнюються — статистика Держстату і Мінекономіки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempy-padinnia-vvp-spovilniuutsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky> (дата звернення: 20.09.2022).
21. Українські біженці в Європі. Дослідження поведінки та настроїв українців, що вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні. URL: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shhovimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.06.2022).
22. Українці та війна. Інститут соціології НАН України. URL: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (дата звернення: 10.06.2022).
23. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни. Соціологічна група "Рейтинг". 19 березня 2022 року. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

References:

1. The official site of Operational Sociology (2022), "War in Ukraine: sociological dimension", available at: <https://oper.so/index.html#blog> (Accessed 07 June 2022).
2. Hrishnova, O.A.(2009), *Ekonomika pratsi ta sotsial'no-trudovi vidnosyny* [Labor economics and social and labor relations], Znanya, Kyiv, Ukraine.
3. The official site of Gradus Research Company (2022), "Diagnostics of the state of Ukrainian business during the full-scale war between Russia and Ukraine. March-April 2022", available at: https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/Ukrainian_Business_in-War_2Wave_Report_Gradus_KSE_22042022.pdf?__cf_chl_tk=0QBHvqfumvnq5M1A9cLjXr8Wz_VU5H1-bbd9sv9M2kWA-1654167348-0-gaNycGzNCRE (Accessed 22 June 2022).
4. The official site of Centre for Economic Strategy (2022), "The economy of Ukraine during the war: an operational assessment", available at: <https://ces.org.ua/ua-economy-in-war/> (Accessed 5 August 2022).
5. The official site of International Organization for Migration (2022), "Report on internal displacement in Ukraine. Survey of the general population. Round 4, May 3, 2022", available at: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya-v-ukraini-opituvannya-zagalnogo-naselennya-raund-4-3> (Accessed 22 June 2022).
6. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Going to return: why Ukrainians abroad avoid refugee status", available at: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/28/7138538/> (Accessed 22 June 2022).
7. Libanova, E., Tsymbal, O., Yarosh, O. and Lisoher, L. (2016), *Perehid na rynek pratsi molodi Ukrainy* [Transition to the labor market of Ukrainian youth], International Organization for Migration, Kyiv, Ukraine.
8. Libanova, E.M. Makarova, O.V. and Kurylo I.O. (2015), *Liuds'kyj rozvytok v Ukraini. Modernizatsiia sotsial'noi polityky: rehional'nyj aspekt (kolektyvna monohrafiia)* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect (collective monograph)], Instytut demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
9. Marchenko, I.B. (2008), "Psychological mechanisms of increasing the prestige of working professions", *Aktual'ni problemy profesijnoi orientatsii ta profesijnoho navchannia naselennia*, vol. 1, pp. 145—152.
10. The official site of Analytical center "Europe without barriers" (2022), "Migration and Socio-Political Attitudes During Russia's Full-Scale War Against Ukraine", available at: https://gradus.app/documents/256/GradusEU_survey_wave1_UA_hSorts5.pdf (Accessed 29 May 2022).
11. The official site of Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Mobility of the labor force of Ukraine in the conditions of the military economy", available at: <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/news/Pages/View.aspx?MessageID=9009> (Accessed 17 August 2022).
12. Tilikina, N.V., Aksyonova, S.Yu., Andriuchenko, T.V., Blyznyuk, V.V. etc. (2019), *Molod' na rynku pratsi: navychky XXI stolittia ta pobudova kar'ieri* [Youth on the labor market: 21st century skills and career building], Derzhavnyj instytut simejnoi ta molodizhnoi polityky, Kyiv, Ukraine.
13. Dmytruk, N., Padalka, G., Tilikina, N. and oth. (2017), *Molod' Ukrainy — 2017* [Youth of Ukraine — 2017], Terno-hraf, Ternopil', Ukraine
14. Dmytruk, N., Padalka, G., Tilikina, N. and oth. (2018), *Molod' Ukrainy — 2018* [Youth of Ukraine — 2017], Redaktsiia informatsijnoho biuletenu "Ofitsijnyj visnyk Prezydenta Ukrainy", Kyiv, Ukraine.
15. Naidyonov, M. I. and Hryhorovska, L. V. (2011), "Prestige as an argument for choosing a future profession and its dynamics during 2008—2010", *Aktual'ni problemy profesijnoi orientatsii ta profesijnoho navchannia naselennia*, vol. 2, pp. 211—221.
16. The official site of Gradus Research Company (2022), "Moods of Ukrainians and actions during Russia's full-scale war with Ukraine — 12 March 2022", available at: https://gradus.app/documents/203/GradusResearch_Report_KSE_citizens_13042022.pdf (Accessed 25 April 2022).
17. The official site of NGO "Institute for Youth" (2022), "Survey of Ukrainian refugees and persons seeking temporary shelter abroad", available at: https://drive.google.com/file/d/1mmmJeOCqCw6JP0CJZRh-MfuoYZiCyTe_C/view?fbclid=IwAR1E4H93aU4ubcM49-rasWlGzRSTwqpv0UtVun2T8kqTwYwZdiAXjyXJa_I (Accessed 20 April 2022).
18. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "Labor force by sex, type of location and age groups in 2021", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 September 2022).
19. The official site of Media platform about work and life (2022), "How did the labor market in Ukraine change during the 100 days of the war?", available at: <https://budni.rabota.ua/ua/news/yak-zminivysya-rinok-pratsi-v-ukrayini-za-100-dniv-viyni> (Accessed 10 July 2022).
20. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2022), "The pace of GDP decline is slowing down", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/tempypadinnia-vvp-spovilniuiutsia-statystyka-derzhstatu-i-minekonomiky> (Accessed 20 September 2022).
21. The official site of 4Service Group (2022), "Ukrainian refugees 2022 in Europe. A study of the behavior and attitudes of Ukrainians who were forced to leave for Europe as a result of the war in Ukraine", available at: <https://4service.group/ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-doslidzhennya-povedinki-ta-nastroyiv-ukrayintsiv-shho-vimusheni-buli-viyihali-v-yevropu-vnaslidok-vijni-v-ukrayini/> (Accessed 06 June 2022).
22. The official site of Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (2022), "Ukrainians and war", available at: https://i-soc.com.ua/assets/files/news/2022/zvit_170422.pdf (Accessed 10 June 2022).
23. The official site of Sociological group "Rating" (2022), "The sixth national survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war", available at: https://rating-group.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_ua_032022_v__press.pdf (Accessed 22 April 2022).

Стаття надійшла до редакції 30.10.2022 р.

Ю. В. Біляк,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9766-4780>
Д. В. Суммар,
аспірант кафедри фінансів,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0480-0027>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.90

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

Y. Biliak,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
D. Summar,
Postgraduate student of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

FINANCIAL AND ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE RUSSIAN MILITARY INVASION FOR UKRAINE AND THE WORLD

Війна проти України та санкції проти Росії завдають удару по економікам країн у всьому світі, однак очікується, що основний тягар приймуть на себе ринки країн, що розвиваються, у регіоні Європи та Центральної Азії. Зараз прогнозується, що цього року економіка регіону скоротиться на 4,1 відсотка порівняно з довоєнним прогнозом у 3 відсотки зростання, оскільки економічні потрясіння, спричинені війною, посилюють триваючий вплив пандемії COVID-19. Це буде друге скорочення за стільки років і вдвічі більше, ніж спричинене пандемією скорочення в 2020 році.

Очікується, що цього року економіка України скоротиться приблизно на 45,1 відсотка, хоча величина спаду залежатиме від тривалості та інтенсивності війни. Постраждала від безпрецедентних санкцій, російська економіка вже занурилася в глибоку рецесію, і прогнозується скорочення виробництва на 11,2 відсотка в 2022 році.

Війна посилила занепокоєння щодо різкого уповільнення світової економіки, зростання інфляції та заборгованості, а також сплеск рівня бідності. Економічні наслідки поширилися на численні канали, включаючи товарні та фінансові ринки, торгівлю та міграційні зв'язки та негативний вплив на довіру. Конфлікт в Україні залишається потенційним джерелом посилення короткострокової волатильності світових фінансових ринків. Зрив експорту російської енергії внаслідок конфлікту підняв світові ціни на енергоносії та продукти харчування. Хоча економіка США відносно ізольована від війни та санкцій, економіка Європи страждає, і це також може вплинути на очікування інвесторів.

Війна посилила занепокоєння щодо різкого уповільнення світової економіки, зростання інфляції та заборгованості, а також сплеск рівня бідності. Економічні наслідки поширилися на численні канали, включаючи товарні та фінансові ринки, торгівлю та міграційні зв'язки та негативний вплив на довіру. Росія та Україна не є основними гравцями у світових мережах прямих іноземних інвестицій, але війна все одно вплине на деякі країни та галузі. Вірменія, Молдова та Киргизька Республіка сильно залежать від російських інвестицій. Європейські країни, включаючи Фінляндію, Німеччину та Норвегію, мають великі частки в енергетичному секторі Росії.

The war against Ukraine and sanctions against Russia are hitting economies around the world, but emerging markets in the Europe and Central Asia region are expected to bear the brunt. The region's economy is now forecast to contract by 4.1 percent this year, down from a pre-war forecast of 3 percent growth, as the economic turmoil caused by the war exacerbates the ongoing impact of the COVID-19 pandemic. This would be the second reduction in as many years and double the pandemic-induced reduction in 2020.

Ukraine's economy is expected to shrink by about 45.1 percent this year, although the size of the decline will depend on the length and intensity of the war. Battered by unprecedented sanctions, the Russian economy has already plunged into a deep recession, with output forecast to shrink by 11.2 percent in 2022.

The war heightened concerns about a sharp slowdown in the world economy, rising inflation and debt, and a spike in poverty. The economic effects spilled over into multiple channels, including commodity and financial markets, trade and migration links, and the negative impact on confidence. The conflict in Ukraine remains a potential source of increased short-term volatility in global financial markets. The disruption of Russian energy exports as a result of the conflict raised world prices for energy and food products. While the US economy is relatively insulated from the war and sanctions, Europe's economy is suffering, and this could also affect investor expectations.

The war heightened concerns about a sharp slowdown in the world economy, rising inflation and debt, and a spike in poverty. The economic effects spilled over into multiple channels, including commodity and financial markets, trade and migration links, and the negative impact on confidence. Russia and Ukraine are not major players in global foreign direct investment networks, but the war will still affect some countries and industries. Armenia, Moldova and the Kyrgyz Republic are heavily dependent on Russian investment. European countries, including Finland, Germany and Norway, have large stakes in Russia's energy sector.

Ключові слова: інвестиції, військовий конфлікт, інвестування, санкції, фінансовий ринок, фінансовий сектор економіки, ВВП.

Key words: investment, military conflict, investment, sanctions, financial market, financial sector of the economy, GDP.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Війна проти України та санкції проти Росії завдають удару по економікам країн у всьому світі, однак очікується, що основний тягар приймуть на себе ринки країн, що розвиваються, у регіоні Європи та Центральної Азії. Зараз прогнозується, що цього року економіка регіону скоротиться на 4,1 відсотка порівняно з довоєнним прогнозом у 3 відсотки зростання, оскільки економічні потрясіння, спричинені війною, посилюють триваючий вплив пандемії COVID-19 [3]. Це буде друге скорочення за стільки років і вдвічі більше, ніж спричинене пандемією скорочення в 2020 році.

Очікується, що цього року економіка України скоротиться приблизно на 45,1 відсотка, хоча величина спаду залежатиме від тривалості та інтенсивності війни [2]. Постраждала від безпрецедентних санкцій, російська економіка вже занурилася в глибоку рецесію, і прогнозується скорочення виробництва на 11,2 відсотка в 2022 році [10].

Війна посилила занепокоєння щодо різкого уповільнення світової економіки, зростання інфляції та заборгованості, а також сплеск рівня бідності. Економічні наслідки поширилися на численні канали, включаючи товарні та фінансові ринки, торгівлю та міграційні зв'язки та негативний вплив на довіру.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Економічні наслідки російського вторгнення в Україну у 2022 році почалися наприкінці лютого 2022 року, через кілька днів після того, як Росія визнала дві сепаратистські українські республіки та почала вторгнення в Україну. Наступні економічні санкції були спрямовані на значні частини російської економіки, російських олігархів і членів російського уряду [7]. Росія відповіла власними санкціями [7]. І конфлікт, і санкції мали серйозний негативний вплив на відновлення світової еконо-

міки під час рецесії COVID-19 [8]. За оцінками, в результаті війни Росія зазнає 30-річного економічного спаду [9]. Дослідження показує, що структурні гуманітарні, економічні та фінансові наслідки війни включатимуть: а) "серйозніше ставлення ЄС до оборони", б) прискорення переходу до "зеленої" країни, в) розкручування ширшої євразійської економічної інтеграції, г) перспективи вступу країн до ЄС у Південно-Східній Європі може покращитися [11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Війна в Україні є найбільшим військовим конфліктом у 21 столітті та настільки неосяжним явищем для сучасного світу, що оцінити всі її основні глобальні соціально-економічні наслідки майже неможливо. В межах даного дослідження розглянуто насамперед фінансово-економічні аспекти глобальних проблем для людства, спричинених російським вторгненням в Україну. Основна ціль статті — абстрагуватись від емоцій та проаналізувати дані стосовно падіння обсягів промислового виробництва, скорочення реального та фінансового секторів економіки, зниження ВВП та погіршення інших макропоказників у наслідок війни в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

З початку війни між Росією та Україною в лютому глобальні фінансові ринки відреагували на конфлікт відносно спокійно. Акції США зросли в перші дні війни, і хоча ринки стали нестабільними після того, як російська армія ввійшла в Україну, ця волатильність більше відображає невизначеність щодо монетарної політики США, а не військової політики Росії. Поки що реакція ринків на війну відповідає тому, що показує історія, тобто геополітичні кризи зазвичай не мають довгострокових наслідків для інвесторів. Однак з'являються нові

ознаки, які свідчать про економічні наслідки конфлікту та посилення санкцій. Геополітичні кризи, як правило, не мають дуже значного та тривалого впливу на світові фінансові ринки, якщо вони не мають стійкого макроекономічного впливу на розвинені країни з найбільшими за обсягом економіками. За даними Міжнародного валютного фонду, російська економіка посідає 11-те місце у світі за розміром, що становить лише 1/20 економіки США та 1/15 економіки Китаю [9]. Росія була покарана за її військові дії на території України, шляхом введення суворих економічних санкцій проти неї з боку США та Європи. Однак, хоча економіка Росії й суттєво постраждала від санкцій, ймовірно, вона сама по собі недостатньо велика, щоб значно вплинути на світові ринки чи глобальне економічне зростання [13].

З іншого боку, оскільки Росія також є постачальником майже 50% енергії, що споживається в Європі, політична реакція США та Європи, яка призвела до перерви в постачанні енергії та інших товарів, підвищує ризики за межами двох воюючих країн. Проблема особливо актуальна в Європі. Хоча європейська економіка все ще зростає, перспективи на найближче майбутнє показують зростаючий ризик рецесії. Тобто бачимо вищий ризик особливо для найбільших європейських країн, таких як Німеччина та Італія. Частково це пов'язано з залежністю Європи від російської нафти та природного газу, що стискає споживчий сектор і в деяких випадках викликає вузькі місця у виробництві. Частина цього може бути компенсована збільшенням витрат споживачів і туристів на послуги. Загалом можна характеризувати Європу як країну, що знаходиться на пізній стадії розширення зі зростаючими ризиками рецесії. Швидкість і масштаб уповільнення визначатимуться політичними подіями щодо війни в Україні. Незважаючи на те, що ніхто точно не знає, як розгорнеться війна, вже зараз можливо оцінити ризик рецесії як більший для Європи, ніж для США.

Через свою величезну внутрішню економіку та здатність задовольняти потреби в енергії без імпорту США більш ізольовані від наслідків війни в Україні, ніж Європа. Однак глобалізований характер фінансових ринків може означати, що американські інвестори побачать більшу волатильність у найближчі місяці, навіть якщо США уникнуть рецесії, а Європа — ні. Економіка Європейського Союзу більша, ніж економіка США, і багато компаній, зареєстрованих у США, покладаються на європейських споживачів для отримання значної частини своїх доходів. Якщо ці споживачі витратять менше через страх втратити роботу під час рецесії, прибутки компаній і ціни акцій у портфелях американських інвесторів також можуть знизитися. Отже, інвестори не повинні виключати можливість того, що конфлікт може викликати більшу волатильність у найближчі місяці.

Окрім військової ситуації, невизначеність також, ймовірно, буде посилюватися через перспективу небажаних наслідків у результаті санкцій Заходу проти Росії та ризики того, що політики втягнуть США в конфлікт, наслідків якого США могли б інакше уникнути. Інфляція зростає, але і економіка США все ще зростає.

Окрім підвищення ймовірності нестабільності ринку, війна та санкції посилюють інфляційний тиск, пере-

риваючи експорт нафти, природного газу та пшениці з Росії та України.

Наслідки конфлікту, ймовірно, відрізнятимуться залежно від географії. Європа — і особливо такі країни, як країни Балтії та Польща — ймовірно, зазнають більше труднощів, ніж країни, які менше залежать від Росії в енергетичному плані. Західна Європа, зокрема Німеччина, також не має легкого альтернативного джерела енергії для заміни російського природного газу.

Щоб зберегти макроекономічну стабільність, 24 лютого, у день вторгнення, Національний банк України зафіксував обмінний курс, обмежив зняття готівки та запровадив контроль за капіталом, заборонивши більшість транскордонних операцій. Однак величезні збої у виробництві та матеріально-технічному забезпеченні призвели до зростання інфляції на 13,7 відсотка в річному обчисленні в березні 2022 року, і цілком ймовірно, що інфляційний тиск зберігатиметься протягом року [12].

Стрімке падіння податкових надходжень у поєднанні з державними витратами, які значно перевищують бюджет, створили фінансовий дефіцит щонайменше 5 мільярдів доларів США на місяць. Проте, оскільки фіскальний розрив також супроводжується значним зовнішнім розривом, зрозуміло, що військові облігації, придбані вітчизняними банками, і грошове фінансування фіскального дефіциту, дозволене воєнним станом, можуть закрити лише невелику частину розриву.

У березні зовнішній дефіцит був значною мірою покритий за рахунок кредитування МФО, але потрібне більш стабільне фінансування переважно на основі грантів. Створюється кілька мультидонорських рахунків у МВФ, Світовому банку та Європейському Союзі. Створений у МВФ обліковий запис, який керується кількома донорами, призначений як безпечний засіб для донорів для спрямування грантів і позик для України. Кошти будуть спрямовані на забезпечення платіжного балансу та бюджетні потреби.

Війна проти України також створює привид погіршення продовольчої безпеки в усьому світі, оскільки Україна є значним експортером продовольства, на яку припадає майже 10 відсотків світового експорту пшениці, а також 14 відсотків експорту кукурудзи та 37 відсотків експорту соняшникової олії.

Пшеницю та соняшник найбільше вирощують на південному сході України, де завдані воєнними шкодами найбільші. На Харківську, Дніпропетровську, Херсонську, Запорізьку, Луганську та Донецьку області разом припадає 36% виробництва пшениці та 38% насіння соняшнику в країні. Виробництво кукурудзи та сої переважно зосереджено на північному сході країни, яка також зазнала масштабних руйнувань від війни. На ці регіони припадає 28 відсотків виробництва кукурудзи в країні та 20 відсотків виробництва сої.

Окрім прямих збитків від війни, сільськогосподарське виробництво заважає нестачею палива, доступу до насіння, добрив та обладнання. За оцінками Продовольчої та сільськогосподарської організації, лише 20 відсотків агробізнесів мають достатньо палива, щоб розпочати сівбу цієї весни, і очікується, що близько 20—30 відсотків сільськогосподарських угідь в Україні цього року не будуть засіяні чи зібрані [12]. Значна шкода морським портам і транспортній інфраструк-

турі, а також обмеження на рух суден у Чорному морі додають довгострокових логістичних ризиків. Війна в Україні спричиняє глобальні перебої в торгівлі та інвестиціях, впливаючи на автовиробників у Європі, власників готелів у Грузії та на Мальдівах, а також впливаючи на споживачів продуктів харчування та палива в усьому світі. Хоча бідні верстви населення світу, які витрачають значну частину своїх доходів на найнеобхідніше, є найбільш уразливими, жодна країна, регіон чи галузь не залишилися байдужими до цих зривів.

Новий звіт Світового банку "Вплив війни в Україні на світову торгівлю та інвестиції" [4] показує, що світова торгівля впаде на один відсоток, що призведе до зниження світового ВВП трохи менше ніж на один відсоток. Виробничі експортери, такі як В'єтнам, Таїланд і Мексика, спостерігають різкий спад, особливо в енергоємних секторах. Нетто-експортери зернових культур, включаючи Туреччину, Бразилію та Індію, а також вичерпного палива, такі як Нігерія та країни Близького Сходу, бачать сплеск свого експорту, послаблюючи негативні наслідки війни [4]. Економічні ударні хвилі поширюються п'ятьма каналами: товарними ринками, логістичними мережами, ланцюгами поставок, прямими іноземними інвестиціями (ПІІ) і такими секторами, як туризм.

Потенціал продовольчої кризи викликає найбільше занепокоєння. Ціни на пшеницю та інші зерна вже різко зросли. У 2019 році на Росію та Україну разом припадало 25 відсотків світового експорту пшениці та 14 відсотків поставок кукурудзи. Багато країн світу сильно залежать від цих потоків. Республіка Конго, наприклад, покладається на імпорт із Чорноморського регіону для отримання 67 відсотків пшениці, яку вона споживає [3].

Після цін на продовольство ціни на енергоносії зазнають найбільшого впливу. Росія є одним із найбільших у світі постачальників енергії, що забезпечує 14 відсотків сирової нафти та 9 відсотків природного газу в усьому світі. Вищі ціни на природний газ, який є ключовим інгредієнтом для аміачних добрив, призведуть до зростання витрат для фермерів і зниження врожайності, що ще більше посилить дефіцит продовольства. Експортні обмеження ще більше скорочують світову пропозицію, тоді як заходи з лібералізації імпорту та субсидії збільшують попит [6]. З початку війни наприкінці лютого було запроваджено або оголошено 67 нових торгових політик. Війна та пов'язані з нею санкції розірвали ключові транспортні зв'язки між Росією та Україною та рештою світу, порушивши торгівлю в більш широкому масштабі. Сполучення Росії з європейськими портами було перервано, а експорт товарів в інші напрямки обмежений. Чорноморські порти України були заблоковані або окуповані, в результаті чого в країні залишилося мало шляхів для експорту товарів. Авіаційні вантажні перевезення між Європою та Азією тепер мають бути змінені, щоб уникнути російського повітряного простору. Залізничний транзит через Росію сповільнюється через перевірки дотримання санкцій, і подальші раунди санкцій можуть призвести до повної зупинки залізничного транзиту.

Росія та Україна не є основними гравцями у світових мережах прямих іноземних інвестицій, але війна все

одно вплине на деякі країни та галузі. Вірменія, Молдова та Киргизька Республіка сильно залежать від російських інвестицій. Європейські країни, включаючи Фінляндію, Німеччину та Норвегію, мають великі частки в енергетичному секторі Росії.

Туризм також постраждає, особливо в країнах, що розвиваються. Грузія та Чорногорія дуже залежать від росіян та українців. Зниження світового туризму найменш тимчасово загальмує відновлення галузі після пандемії, оскільки регулярні рейси зриваються, а споживачі переглядають свої плани подорожей.

Незважаючи на геополітичні ризики, американські інвестори не повинні упускати з уваги довгострокові можливості, які можуть запропонувати міжнародні акції. Дійсно, очікується, що міжнародні акції перевищуватимуть акції США протягом наступних 20 років [1]. Ці очікування частково відображають той факт, що акції США зросли більше, ніж акції інших країн за останні 2 роки, а оцінка акцій США зараз висока за історичними стандартами. Диверсифікація та професійне управління можуть допомогти керувати короткостроковими ризиками, прагнучі отримати довгострокові винагороди.

ВИСНОВКИ

Прогнозується авторами, що наступного року зростання ВВП в Україні відновиться до 25 відсотків, але це припускає, що на той час вже триватимуть значні роботи з реконструкції. Тривалість бойових дій, форма будь-якого післявоєнного поселення, масштаби реконструкції та кількість біженців, які повернуться додому, також впливатимуть на швидкість відновлення.

Таким чином, зростання ВВП у 3,4 відсотка, зафіксоване у 2021 році [1], є лише віддаленим спогадом, війна піддає економіці України величезний стрес із сильним руйнуванням інфраструктури та виробничих потужностей. За оцінками авторів, від 30 до 50 відсотків підприємств повністю припинили свою діяльність, внаслідок чого близько половини всіх працівників втратили роботу та заробіток. Приблизно 10 відсотків довоєнного населення втекло з України, а ще 15 відсотків є переміщеними особами всередині країни. Все це серйозно послаблює фінанси компаній, таким чином наражаючи банківський сектор на різке погіршення якості активів.

Масштаби гуманітарної кризи, викликані війною, вражають. Російське вторгнення завдає потужного удару по економіці України та завдало величезної шкоди інфраструктурі. Україна негайно потребує величезної фінансової підтримки, оскільки вона бореться за збереження своєї економіки та прагнення уряду підтримувати українських громадян, які страждають і справляються з екстремальною ситуацією.

Література:

1. Dirk Hofschire, CFA Senior Vice President, Asset Allocation Research Fidelity Investments — URL: <https://institutional.fidelity.com/app/literature/biography/933357/dirk-hofschire.html>
2. Fidelity Advisor funds — URL: https://institutional.fidelity.com/app/tabbed/products/FIIS_SP52_-DPL2_DSC1.html?navId=320

3. Економічний огляд регіону Європи та Центральної Азії: весна 2022 — URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
 4. IBRD (World Bank) — Aaa stable Annual credit analysis — URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/67aa115569be43f048cbdfc5b3e4b88d-0340022022/original/Moodys-IBRD-World-Bank-CA-February-2022.pdf>
 5. Російське вторгнення скоротить українську економіку на 45 відсотків цього року — URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/10/russian-invasion-to-shrink-ukraine-economy-by-45-percent-this-year>
 6. Долінський Л.Б. Кредитно-інвестиційна діяльність банківських установ: теорія, методологія, практика: монографія — Чернігів: ЧНТУ, 2019. — 390 с. — URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/20301>
 7. Меландер, Інгрід; Gabriela, Waszunska (24 лютого 2022). "ЄС націлюється на російську економіку після того, як "ошуканий автократ" Путін вторгся в Україну" URL: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-launch-new-sanctions-against-russia-over-barbaric-attack-ukraine-2022-02-24/>
 8. "Державні банки Китаю обмежують фінансування російських товарів". Новини Bloomberg. 25 лютого 2022. — URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-25/chinese-state-banks-restrict-financing-for-russian-commodities>
 9. Інфляційні протести по всій Європі загрожують політичними потрясіннями — URL: <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/inflation-protests-europe-threaten-political-turmoil-91905279>
 10. Wilkie, Christina (14 березня 2022). "Вторгнення Путіна в Україну зірве російську економіку на 30 років прогресу" — URL: <https://www.cnn.com/2022/03/14/putins-invasion-of-ukraine-will-knock-the-russian-economy-back-by-30-years.html>
 11. Астров, Василь; Годсі, Махді; Гривсон, Річард; Хольцнер, Маріо; Кочнев Артем; Ландесманн, Майкл; Пиндюк Ольга; Штерер, Роберт; Твердоступ, Марина; Бикова Олександра (1 травня 2022). "Вторгнення Росії в Україну: оцінка гуманітарних, економічних та фінансових наслідків у коротко- та середньостроковій перспективі". Міжнародна економіка та економічна політика. 19 (2): 331-381. doi: 10.1007/s10368-022-00546-5. ISSN 1612-4812. S2CID 249987393. — URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10368-022-00546-5>
 12. Негода Ю.В. Трансформаційна структуризація економіки аграрного сектору України: теорія, методологія, практика. ФОР Ямчинський О. В., 2020. 350 с.
 13. Негода Ю.В. Оцінка та підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни. Агросвіт. 2019. № 15. С. 14—19.
- References:
1. Fidelity Investments (2022), "Dirk Hofschire, CFA Senior Vice President, Asset Allocation Research Fidelity Investments", available at: <https://institutional.fidelity.com/app/literature/biography/933357/dirk-hofschire.html> (Accessed 20 Oct 2022).
 2. Fidelity Advisor funds (2022), available at: https://institutional.fidelity.com/app/tabbed/products/FIIS_SP52_DPL2_DSC1.html?navId=320 (Accessed 20 Oct 2022).
 3. World Bank (2022), "Economic Review of the Europe and Central Asia Region: Spring 2022", available at: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine> (Accessed 20 Oct 2022).
 4. IBRD (World Bank) (2022), "Aaa stable Annual credit analysis", available at: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/67aa115569be43f048cbdfc5b3e4b88d-0340022022/original/Moodys-IBRD-World-Bank-CA-February-2022.pdf> (Accessed 20 Oct 2022).
 5. World Bank (2022), "Russian Invasion to Shrink Ukraine Economy by 45 Percent this Year", available at: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/04/10/russian-invasion-to-shrink-ukraine-economy-by-45-percent-this-year> (Accessed 20 Oct 2022).
 6. Dolins'kyj, L.B. (2019), Kredytно-investytsijna diial'nist' bankivs'kykh ustanov: teoriia, metodolohiia, praktyka [Credit and investment activity of banking institutions: theory, methodology, practice], ChNTU, Chernihiv, Ukraine, available at: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/20301> (Accessed 20 Oct 2022).
 7. Melander, I. and Gabriela, B. (2022), "The EU targeted the Russian economy after the "deceived autocrat" Putin invaded Ukraine", available at: <https://www.reuters.com/world/europe/eu-launch-new-sanctions-against-russia-over-barbaric-attack-ukraine-2022-02-24/> (Accessed 20 Oct 2022).
 8. Bloomberg (2022), "China State Banks Restrict Financing for Russian Commodities", available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-25/chinese-state-banks-restrict-financing-for-russian-commodities> (Accessed 20 Oct 2022).
 9. Chan, K. (2022), "Inflation protests across Europe threaten political turmoil", available at: <https://abcnews.go.com/Business/wireStory/inflation-protests-europe-threaten-political-turmoil-91905279> (Accessed 20 Oct 2022).
 10. Wilkie, C. (2022), "Putin's invasion of Ukraine will knock 30 years of progress off the Russian economy", available at: <https://www.cnn.com/2022/03/14/putins-invasion-of-ukraine-will-knock-the-russian-economy-back-by-30-years.html> (Accessed 20 Oct 2022).
 11. Astrov, V. Hods, M. Hrivson, R. Khol'tsner, M. Kochnev A. Landesmann, M. Pyndiuk, O. Shterer, R. Tverdostup, M. and Bykova, O. (2022), "Russia's invasion of Ukraine: assessment of the humanitarian, economic, and financial impact in the short and medium term", Mizhnarodna ekonomika ta ekonomichna polityka, vol. 19 (2), pp. 331—381, available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10368-022-00546-5> (Accessed 20 Oct 2022). doi: 10.1007/s10368-022-00546-5. ISSN 1612-4812
 12. Nehoda Yu.V. (2020), Transformatsijna strukturyzatsiia ekonomiky ahrarnoho sektoru Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka [Transformational structuring of the economy of the agricultural sector of Ukraine: theory, methodology, practice], FOP Yamchyn's'kyj O.V., Vinnytsia, Ukraine.
 13. Nehoda, Yu. (2019), "Evaluation and improvement of the investment attractiveness of the agrarian economy sector", Agrosvit, vol. 15, pp. 14—19.
- Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.*

УДК 351.77:004:005.591.4/.6

*Т. В. Запорожець,**д. держ. упр., доцент, професор кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1914-9481>**Н. О. Васюк,**к. держ. упр., доцент, докторант кафедри національної економіки та публічного управління, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8493-6644>**Д. Є. Єгорова,**лікар-педіатр відділення дитячої нейрохірургії, Національна дитяча спеціалізована лікарня "Охматдит" Міністерства охорони здоров'я України**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2649-3697>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.95

РОЗРОБЛЕННЯ СТРАТЕГІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я (EHEALTH) ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

T. Zaporozhets,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of National Economy and Public Administration, Vadym Hetman Kyiv National Economic University

N. Vasiuk,

PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral candidate of the Department of National Economy and Public Administration, Vadym Hetman Kyiv National Economic University

D. Yehorova,

Pediatrician of the Department of Children's Neurosurgery, National specialized children's hospital "Ohmatdyt" of Ukraine's Health Ministry

DEVELOPMENT THE STRATEGY OF THE ELECTRONIC HEALTH CARE SYSTEM (EHEALTH) AS THE AREA OF IMPROVEMENT THE STATE POLICY IN THE FIELD OF HEALTH CARE OF UKRAINE

У статті встановлено, що у розвинутих зарубіжних країнах розвивається новий підхід, орієнтований на здоров'я і громадянина, спрямований на допомогу в управлінні власним здоров'ям вдома, на роботі, в школі і в громаді. Цей новий підхід відповідає напряму, який застосовують системи охорони здоров'я в розвинених країнах, які відходять від принципу, заснованого на медичній допомозі, лікуванні захворювань та лікарень, до підходу, який зосереджується на підтримці здоров'я, профілактиці та навчанні громадян здоров'язбережувальних технологій. Цифрові технології електронної охорони здоров'я, які забезпечують підхід до людини через масовий вплив, є інструментом громадського здоров'я, який дозволить розвивати eHealth.

Обґрунтовано, що широке використання цифрових технологій закладами охорони здоров'я у розвинутих країнах світу перебуває у прямій залежності від рівня і якості медичної допомоги, що й обумовлює відповідний стан здоров'я та рівень життя громадян.

У статті виокремлено ключові напрями удосконалення державної політики щодо впровадження електронної охорони здоров'я в Україні. Обґрунтовано, що електронна охорона здоров'я (eHealth) є високоефективною інвестицією у сферу охорони здоров'я, що сприяє значному підвищенню рівня медико-фармацевтичної допомоги, у т. ч. й на управлінському рівні. При цьому дослідження можливостей сучасного рівня розвитку та ефективності використання системи eHealth у світі надає унікальні можливості та приклад для розвитку системи охорони здоров'я в Україні.

Доведено, що стійкі рішення електронної системи охорони здоров'я вимагають розробки надійної, заснованої на фактичних даних і обґрунтованої стратегії розвитку електронної системи охоро-

рони здоров'я. Застосування вдосконаленого інструменту розробки стратегії електронної системи охорони здоров'я позиціонується як ключовий початковий крок на національному рівні, а також і на рівні закладів охорони здоров'я.

The article states that in developed foreign countries a new approach focused on health and citizens has recently been developed to help the latter take control of their own health at home, at work, at school and in the community. This new approach is consistent with the direction chosen by health care systems in developed countries, which are moving away from a principle, based on medical care, treatment of diseases and hospitals, to an approach that focuses on health promotion, prevention and health education technologies of conscious citizens. Digital eHealth technologies that provide a human-centered approach through mass impact are a public health tool that will promote the development of eHealth.

It is substantiated that the widespread use of digital technologies by health care institutions of developed countries directly depends on the level and quality of medical care, which determines the appropriate condition of health and standard of citizen's life.

The article highlights the key areas of improvement the state policy regarding to the implementation of electronic health care in Ukraine. It is substantiated that electronic health care (eHealth) is a highly effective investment in the field of health care, which contributes to a significant increase in the level of medical and pharmaceutical care, including at the management level. At the same time, the study of the possibilities the current level of development and the effectiveness of the eHealth system in the world provides unique opportunities and an example for the Ukraine health care system development. Rising expectations, changing demographics, and resource constraints require smart eHealth investment solutions that are appropriate to the basic needs of healthcare. More importantly, eHealth measures implemented today will create the practical and technological infrastructure for decades to come.

It has been proven that sustainable eHealth solutions require the development of a reliable, evidence-based and reliable eHealth development strategy. The use of an improved eHealth strategy development tool is positioned as a key initial step at the national level as well as at the level of health facilities.

Ключові слова: державна політика у сфері охорони здоров'я, заклади охорони здоров'я, електронна система охорони здоров'я, eHealth, стратегія електронної системи охорони здоров'я (eHealth).

Key words: public policy in the field of health care, health care institutions, electronic health care system, eHealth, strategy of the electronic health care system (eHealth).

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

На сьогодні цифрові зміни є актуальними для сфери охорони здоров'я, оскільки попит на медичні послуги зростає через старіння населення та появу нових захворювань. Резолюція Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я про цифрове здоров'я, одностайно схвалена державами-членами ВООЗ у травні 2018 року [1], продемонструвала колективне визнання цінності цифрових технологій сприяти просуванню універсального охоплення послугами охорони здоров'я та інших Цілей сталого розвитку у сфері охорони здоров'я.

Термін "цифрове здоров'я" розширився до широкого набору наукових концепцій і технологій, включаючи геноміку, штучний інтелект, аналітику, переносні пристрої, мобільні програми та телемедицину. Крім того, цифрові технології охорони здоров'я застосовуються набагато ширше в медицині, що включають діагностику, лікування, підтримку прийняття клінічних рішень, управління доглядом та надання допомоги.

За останнє десятиліття було запропоновано різні визначення електронної охорони здоров'я, але досі не досягнуто консенсусу. Найчастіше цитується визначен-

ня Айзенбаха: "Електронна охорона здоров'я — це медичні послуги та інформація, які надаються або вдосконалюються через Інтернет і пов'язані технології". У ширшому розумінні цей термін характеризує не лише технічний розвиток, але й стан розуму, спосіб мислення, ставлення та прагнення до мережевого, глобального мислення для покращення охорони здоров'я за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій [2].

Хоча це визначення є інформативним, більш детальний опис електронної охорони здоров'я виправданий. Багато систем eHealth розроблені впродовж останнього десятиліття. В останні кілька років eHealth зростає усьому. Інститут медицини США визнав, що інформаційні технології можуть відігравати надзвичайно важливу роль у сфері охорони здоров'я громадян, оскільки виступає важливим інструментом для підвищення ефективності та якості медичної допомоги, а також безпеки пацієнтів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми державного управління у сфері охорони здоров'я досліджували С. Бугайцов, З. Гладун, Л. Гульчій, Т. Грузєва, Л. Жаліло, Д. Карамішев, Н. Кризіна, Я. Радиш, І. Рожкова, Н. Рингач, І. Солоненко, Т. Юроч-

ко та інші вчені. Розробці окремих питань цифрового врядування, а також розвитку електронної охорони здоров'я (eHealth) були присвячені праці таких вітчизняних вчених як О. Карпенко, В. Куйбіда, С. Линник, В. Наместник, Ю. Пігарев. Однак комплексні дослідження за цим напрямом не проводились.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Водночас залишаються невирішеними питаннями дослідження державної політики щодо запровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth) в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою є розробка практичних рекомендацій щодо визначення ключових шляхів розроблення стратегії електронної системи охорони здоров'я (eHealth) як одного із напрямів удосконалення державної політики у сфері охорони здоров'я.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Дослідники виокремлюють деякі ключові фактори електронної системи охорони здоров'я (eHealth), такі як [3]:

- оптимізація використання ресурсів (якість — економічна ефективність);
- сприяння кращому прийняттю рішень;
- підвищення доступності, швидкість через наявну інформацію та дані;
- вплив на професіоналів шляхом оптимізації продуктивності праці (точність, знання, експертиза);
- допомога в оцінці важливих даних про особу пацієнта та історії медичних даних.

Разом з тим, розробка та впровадження систем електронної охорони здоров'я (eHealth) стикається з рядом проблем. Найважливішою з них є відсутність зобов'язань з боку органів охорони здоров'я та відсутність технологічної сумісності (інтероперабельності) між різними інформаційними системами охорони здоров'я.

Загальною метою запровадження електронної охорони здоров'я (eHealth) є зміцнення та загальне охоплення медичним обслуговуванням, забезпечення якості та доступності медичних послуг за допомогою сучасних технологічних досягнень; мінімізація недоліків в забезпеченні доступу до всіх, хто потребує медичних послуг; забезпечення їх потреби, наданні медичних послуг з належною якістю, не спричиняючи фінансових труднощів.

Проблеми системи охорони здоров'я — такі як географічна недоступність, низький попит на послуги, затримка надання допомоги, низька відповідність у дотриманні клінічних протоколів та витрати для окремих осіб/пацієнтів — сприяють накопиченню втрат у роботі системи охорони здоров'я. Ці недоліки обмежують можливість закриття прогалини в охопленні, якості та доступності медичної допомоги, а також підривають потенціал розвитку медичної сфери загалом.

Кінцевою метою eHealth є зміщення фокуса надання медичної допомоги з підходу, орієнтованого на лікаря та лікарню, на центр, орієнтований на пацієнта та

здоров'я, завдяки використанню цифрових технологій. Це означає, що використання цифрових систем для спрощення даних пацієнтів у єдиній електронній картці здоров'я, яка може бути доступна різним медичним працівникам, або використання електронних рецептів, щоб надати пацієнтам мобільність легшого доступу до призначених ліків [4]. Електронна охорона здоров'я (eHealth) також означає використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект або програмне забезпечення для великих даних, для підтримки політики запобігання захворюванням шляхом сигналізації про потенційні аномалії або ризики в даних.

Відомо, що кожна країна має розробити власну, специфічну для місцевого розвитку стратегію електронної системи охорони здоров'я, яка має базуватись на концептуальній основі та відповідних теоріях стратегії та складному системному аналізі. У цьому зв'язку варто розглянути та обгрунтувати ключові напрями впровадження електронної системи охорони здоров'я (eHealth), за допомогою якої медичні установи, субнаціональні регіони та країни, в тому числі й Україна, можуть застосовувати системний і методичний підходи для створення цілісної, заснованої на потребах і фактичних даних і обгрунтованої стратегії електронної охорони здоров'я та забезпечення розумного інвестування в eHealth.

У наукових колах продовжується та набирає обертів наукова дискусія про "стратегію електронної системи охорони здоров'я" в країнах і регіонах, що розвиваються.

Наприклад, Панамериканська організація охорони здоров'я оприлюднила підхід до регіональної стратегії електронної охорони здоров'я на 51-му засіданні Керівної ради, а в лютому 2011 року Африканський союз відродив минулі дебати навколо цього питання на зустрічі експертів з гармонізації електронної охорони здоров'я та телемедицини в Африці. У 2012 році співпраця ВООЗ-МСЕ (Міжнародний союз телекомунікацій) дала можливість розробити набір національних стратегій електронної охорони здоров'я ВООЗ-МСЕ [5]. Однак, незважаючи на те, що ці документи дають певну інформацію, конкретні вказівки для окремих країн або установ щодо розробки та розробки власної стратегії електронної охорони здоров'я є поки що розпорошеними.

Як наслідок, суб'єкти часто наслідують або адаптують практику з інших країн. Незважаючи на те, що емуляція або адаптація є звичайним явищем, ці підходи є недоречними: "еммуляція", тому що рішення та підходи мають залежати від контексту, і "адаптація", тому що, хоч і є компромісом, вона залишається неоптимальною. Стейке рішення електронної охорони здоров'я найкраще проектувати та розробляти органічно та в інтерактивному режимі з зацікавленими сторонами в контексті та середовищі, в якому воно буде застосовуватися, а також у відповідності з існуючими закладами охорони здоров'я, освіти та технологій.

Використання Стратегій у розвитку електронної системи охорони здоров'я політики інколи називають "дорожніми картами", але вони не забезпечують доказової бази та структури, бажаної для сталого впровадження електронної охорони здоров'я.

Зростаючі очікування, демографічні зміни та обмеження ресурсів вимагають розумних інвестицій у рішення електронної охорони здоров'я, які задовольняють основні потреби охорони здоров'я. Ще більшого значення має те, що діяльність електронної системи охорони здоров'я, яка впроваджується на сучасному етапі, створить практичну та технологічну інфраструктуру на десятиліття вперед.

Стійкі рішення електронної системи охорони здоров'я вимагають розробки надійної, заснованої на фактичних даних і обґрунтованої стратегії електронної охорони здоров'я. Застосування вдосконаленого інструменту розробки стратегії електронної охорони здоров'я, позиціонується як ключовий початковий крок на рівні закладів охорони здоров'я та на національному рівні країни.

Р.Скотт [6] вперше запропонував основу для стратегічного планування щодо електронної системи охорони здоров'я, і саме ця основа забезпечує систематичний процес, напрямок і узгодженість, дозволяючи будь-якому суб'єкту — регіональному, національному, субнаціональному чи закладу — розробити власну стратегію електронної охорони здоров'я, що призведе до значного й вимірюваного впливу в майбутньому.

Вважаємо, що у XXI-му столітті технології розвинулися з такою стрімкою швидкістю, що це має призвести до розробки нових ініціатив, які повинні бути успішно реалізовані у новому столітті.

Для досягнення цієї мети стратегія електронної системи охорони здоров'я має важливе значення для вироблення шляхів, що ґрунтуються на фактичних даних, опису потреб і виправдання будь-яких витрат, а отже, для забезпечення розумного інвестування.

Стратегія електронної системи охорони здоров'я — це документація, яка описує загальний підхід, який повинен застосувати суб'єкт (установа, країна). Він визначатиме та впроваджуватиме технологічно доцільні та культурно чутливі рішення електронної охорони здоров'я у найбільш прийнятний спосіб і для найбільш відповідних цілей, пояснюючи не лише те, що потрібно зробити, але й чому (враховуючи переважаючі обставини).

Стратегія є ключем до сталого впровадження електронної системи охорони здоров'я. Багато країн і організацій можуть стверджувати, що мають стратегію електронної охорони здоров'я (наприклад, "дорожні карти" країн ЄС) [7], але вони, як правило, або надто вузькі за фокусом, або надто загальні й абстрактні, і часто починаються з мети чи завдання, яке викладено без суттєвого контексту та перспективи щодо його обґрунтування чи походження, його впливу на поширені потреби у сфері охорони здоров'я чи будь-якого розуміння його вибору порівняно з альтернативами. Таким чином, процес стратегічного планування узгоджує відповідні дії з еволюцією середовища електронної охорони здоров'я.

Отже, спираючись на досвід розвинутих країн і враховуючи прогрес в сфері технологій, а також сподіваючись на поліпшення клімату для інвестиційних компаній і операцій у поствоєнній відбудові України, можна обґрунтувати загальну методологію подальшого розвитку електронної охорони здоров'я, що може слугувати підвищенню ефективності вітчизняної системи охорони здоров'я та в кінцевому підсумку мати стале та ефективне надання медичних послуг та задоволеність пацієнтів.

Зусилля із впровадження eHealth повинні ґрунтуватися на:

- чіткому розумінні поточних та майбутніх проблем та можливостей у сфері охорони здоров'я з визначенням відповідних національних пріоритетів;

- розроблених середньо— та довгострокових планів дій щодо використання цифрових технологій охорони здоров'я для задоволення пріоритетів охорони здоров'я, з поступовим оновленням безпосередньо самих систем охорони здоров'я.

Такі середньо— та довгострокові плани дій повинні:

- об'єднати гравців з державного сектору, некомерційних організацій та приватного сектору;

- бути структурованим у вигляді бізнес-плану, погодженого із зацікавленими сторонами;

- бути підкріпленим твердою прихильністю з боку всіх гравців;

- включати комплексний план постійного навчання та спілкування з партнерами.

Якщо ці умови будуть виконані, шанси стають більш реалістичними для швидкого повернення інвестицій, успішного довгострокового впливу та значних вигод для усіх зацікавлених сторін. Те, що нам сьогодні потрібно, це скоординована підтримка міжнародних організацій, донорських агенцій, інших міжнародних джерел, приватного та державного секторів.

Однією з найголовніших перешкод для впровадження eHealth на сьогодні в Україні є повномасштабне російське військове вторгнення в Україну. Разом з тим, існують і інші чинники, що не дозволяють системно розвивати даний напрям державної політики. До них належать такі:

- відсутність чіткої стратегії, стандартів та нормативно-правових актів з подальшого впровадження та підтримки такої системи, визначених на загальнодержавному рівні;

- обмежені людські можливості щодо системи;

- численні інфраструктурні обмеження на рівні закладів охорони здоров'я.

Саме тому розробка Державної стратегії щодо впровадження eHealth в Україні, залежить від усвідомлення сучасних вимог до охорони здоров'я та потреб населення та від відповідальності з боку органів державної влади.

Також, одним із ключових напрямів розвитку системи охорони здоров'я є створення єдиного медичного інформаційного простору, який забезпечить прийняття ефективних управлінських рішень на всіх рівнях. Це дасть змогу медичним закладам налагодити ефективний облік діяльності організації здійснювати на сучасному рівні менеджмент, своєчасно отримувати інформацію про передові досягнення в галузі медичної науки, використовувати всю медичну інформацію про пацієнта (за весь період його життя), накопичену зі всіх рівнів надання медичної допомоги для досягнення кращого лікувального ефекту.

ВИСНОВКИ

Встановлено, що у розвинутих зарубіжних країнах останнім часом розвивається новий підхід, орієнтований на здоров'я і громадянина, спрямований на допомогу останньому в управлінні власним здоров'ям вдо-

ма, на роботі, в школі і в громаді. Цей новий підхід відповідає напряму, який застосовують системи охорони здоров'я в розвинених країнах, які відходять від принципу, заснованого на медичній допомозі, лікуванні захворювань та лікарень, до підходу, який зосереджується на підтримці здоров'я, профілактиці та навчанні громадян здоров'язбережувальних технологій. Цифрові технології електронної охорони здоров'я, які забезпечують підхід до людини через масовий вплив, є інструментом громадського здоров'я, який дозволить розвивати eHealth.

Обґрунтовано, що широке використання цифрових технологій закладами охорони здоров'я у розвинутих країнах світу перебуває у прямій залежності від рівня і якості медичної допомоги, що й обумовлює відповідний стан здоров'я та рівень життя громадян.

Виокремлено ключові напрями удосконалення державної політики щодо впровадження електронної охорони здоров'я в Україні. Обґрунтовано, що електронна охорона здоров'я (eHealth) є високоефективною інвестицією у сферу охорони здоров'я, що сприяє значному підвищенню рівня медико-фармацевтичної допомоги, у т. ч. й на управлінському рівні. При цьому дослідження можливостей сучасного рівня розвитку та ефективності використання системи eHealth у світі надає унікальні можливості та приклад для розвитку вітчизняної системи охорони здоров'я. Зростаючі очікування, демографічні зміни та обмеження ресурсів вимагають розумних інвестиційних рішень в електронну систему охорону здоров'я, які задовольняють основні потреби охорони здоров'я. Ще більшого значення має те, що діяльність електронної системи охорони здоров'я, яка впроваджується на сучасному етапі, створить практичну та технологічну інфраструктуру на десятиліття вперед.

Стойкі рішення електронної системи охорони здоров'я вимагають розробки надійної, заснованої на фактичних даних і обґрунтованої стратегії розвитку електронної системи охорони здоров'я. Застосування вдосконаленого інструменту розробки стратегії електронної системи охорони здоров'я позиціонується як ключовий початковий крок на національному рівні, а також і на рівні закладів охорони здоров'я.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі стосуються розроблення проєкту концепції Державної стратегії електронної системи охорони здоров'я (eHealth).

Література:

1. Digital health. 2018. Seventy-first World Health Assembly. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA71/A71_R7-en.pdf?ua=1
2. Jacquelyn Ford Morie, Eric Chance The eHealth Arena and Online Virtual Worlds: A New Paradigm for Internet Delivered Health Care. International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations. 2013. 5 (3). P. 27—42. URL: https://www.researchgate.net/publication/262244890_The_eHealth_Arena_and_Online_Virtual_Worlds_A_New_Paradigm_for_Internet_Delivered_Health_Care
3. Skajaa N., Gehrt L., Nieminen H., Laake I., Englund H., Sonksen U.W., Feiring B., Benn C.S., Trogstad L., Palmu A.A., Sorup, S. Trends in Antibiotic Use in Danish, Finnish,

Norwegian and Swedish Children. Clin Epidemiol. 2022. Volume 2022:14. P. 937—947. URL: <https://www.dovepress.com/trends-in-antibiotic-use-in-danish-finnish-norwegian-and-swedish-child-peer-reviewed-fulltext-article-CLEP>

4. Медична інформаційна система "МедінфоСервіс". Інформаційні технології для медицини. URL: <https://www.infomed.ck.ua/>

5. Global strategy on digital health. 2020-2025. URL: https://www.who.int/docs/default-source/documents/gS4dhdaa2a9f352b0445_bafbc79ca799dce4d.pdf

6. Richard Scott. Future proofing telehealth in developing countries. Journal of Telemedicine and Telecare. 2007. 13 (8). P. 70—72 URL: https://www.researchgate.net/publication/246687751_Future_proofing_telehealth_in_developing_countries

7. Two years plan of the eHealth Network meetings and sustainability. 2019. URL: https://health.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ev_20190611_co512_en_0.pdf

References:

1. Seventy-first World Health Assembly (2018), "Digital health", available at: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA71/A71_R7-en.pdf?ua=1 (Accessed 15 Oct 2022).

2. Ford Morie, J. and Chance, E. (2013), "The eHealth Arena and Online Virtual Worlds: A New Paradigm for Internet Delivered Health Care", International Journal of Gaming and Computer-Mediated Simulations, vol. 5 (3), pp. 27—42, available at: https://www.researchgate.net/publication/262244890_The_eHealth_Arena_and_Online_Virtual_Worlds_A_New_Paradigm_for_Internet_Delivered_Health_Care (Accessed 15 Oct 2022).

3. Skajaa, N., Gehrt, L., Nieminen, H., Laake, I., Englund, H., Sonksen, U.W., Feiring, B., Benn, C.S., Trogstad, L., Palmu, A.A. and Sorup, S. (2022), "Trends in Antibiotic Use in Danish, Finnish, Norwegian and Swedish Children", Clin Epidemiol, Vol. 2022:14, pp. 937—947, available at: <https://www.dovepress.com/trends-in-antibiotic-use-in-danish-finnish-norwegian-and-swedish-child-peer-reviewed-fulltext-article-CLEP> (Accessed 15 Oct 2022).

4. MedinfoServis (2022), available at: <https://www.infomed.ck.ua/> (Accessed 15 Oct 2022).

5. WHO (2019), "Global strategy on digital health. 2020—2025", available at: https://www.who.int/docs/default-source/documents/gS4dhdaa2a9f352b0445_bafbc79ca799dce4d.pdf (Accessed 15 Oct 2022).

6. Scott, R. (2007), "Future proofing telehealth in developing countries", Journal of Telemedicine and Telecare, vol. 13 (8), pp. 70—72, available at: https://www.researchgate.net/publication/246687751_Future_proofing_telehealth_in_developing_countries (Accessed 15 Oct 2022).

7. Martins, H. Wehnert, J. Antunes, C. Martins, D. and Carmo, A. (2019), "Two years plan of the eHealth Network meetings and sustainability", available at: https://health.ec.europa.eu/system/files/2019-07/ev_20190611_co512_en_0.pdf (Accessed 15 Oct 2022).

Стаття надійшла до редакції 28.10.2022 р.

С. М. Гололобов,
к. держ. упр., доцент з наказу кафедри івент-менеджменту та соціальних комунікацій,
Відокремлений підрозділ "Миколаївська філія Київського національного університету
культури і мистецтв"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6283-003X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.100

ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ У НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

S. Hololobov,
PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department
of Event Management and Social Communications, Separate Division "Mykolaiv
Branch of the Kyiv National University of Culture and Arts", Mykolaiv, Ukraine

CONCEPTUAL AND CATEGORICAL INTERPRETATIONS OF THE HISTORIOGRAPHIC UNDERSTANDING OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF CULTURE IN SCIENTIFIC DISCOURSE

У статті здійснено теоретичне дослідження з позиції сучасності понятійно-категоріальних інтерпретацій історіографічного розуміння державної політики у сфері культури у науковому дискурсі та удосконалено понятійно-категоріальний апарат науки державного управління шляхом запропонування авторського визначення поняття "державна політика у сфері культури". Досліджено генезис та структурно-смісловий зміст тріади таких понять як "культура", "політика" та "державна політика у сфері культури" у державно-управлінському аспекті. Розглянуто явище "культура" з позиції філософського, соціально-філософського, антропологічного, соціологічного та державно-управлінського підходів. Охарактеризовано два основні підходи до розуміння явища "політика": 1) політика як боротьба за владу (Politics); 2) політика як державна політика (Policy). На основі узагальнення даних підходів політику визначено як мистецтво гармонійного поєднання цілей та засобів, ризиків та ресурсів при подоланні опору у процесі досягнення та використання влади. Запропоновано та обгрунтовано таке авторське визначення поняття "державна політика у сфері культури" — як цілеспрямована, перспективно (довгостроково) орієнтована діяльність, що забезпечує розвиток суспільства (його частини) у межах обгрунтовано відібраних та штучно впроваджуваних культурних норм та пропагованих цінностей.

The article carries out a theoretical study from the standpoint of modern conceptual-categorical interpretations of the historiographical understanding of state policy in the field of culture in scientific discourse and improves the conceptual-categorical apparatus of the science of public administration by proposing the author's definition of the concept of "state policy in the field of culture". The relevance of this research is substantiated. An analysis of the latest scientific thematic studies and publications was carried out. The genesis and structural-semantic content of the triad of such concepts as "culture", "politics" and "state policy in the field of culture" in the state-management aspect have been studied. The phenomenon of "culture" is considered from the standpoint of philosophical, socio-philosophical, anthropological, sociological, and state-management approaches. Two main approaches to understanding the phenomenon of "politics" are characterized: 1) politics as a struggle for power (Politics); 2) politics as state policy (Policy). Based on the generalization of these approaches, politics is defined as the art of a harmonious combination of goals and means, risks and resources while overcoming resistance in the process of achieving and using power. The following author's definition of the concept of "state policy in the field of culture" is proposed and substantiated — as a purposeful, prospective (long-term) oriented activity that ensures the development of society (its part) within the limits of reasonably selected and artificially implemented cultural norms and promoted values. Despite the objective fact that the concepts of state policy in the sphere of culture and its individual aspects (socio-economic, political,

artistic-aesthetic, national-ethnic, etc.) are different in their internal content, they have been quite fully and comprehensively researched in domestic and foreign scientific literature, it was found that there is a shortage of public-management theoretical-methodological works that are interdisciplinary in nature and contain a synthesis of various scientific areas, which this study tried to solve. In the context of this study, promising directions for further theoretical and practical scientific studies are proposed: the essence, components, main determinants and stages of the formation and implementation of state policy in the field of culture; peculiarities of formation and implementation of state policy in the sphere of culture.

Ключові слова: державна політика у сфері культури, державне управління, культура, політика.
Key words: state policy in the sphere of culture, state administration, culture, politics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

На початку XXI століття на рівні свідомості світової спільноти виникло, поступово поширюється і стверджується переконання, що існуючі нині у світі політичні та економічні моделі виявляються безсилими перед глобальними проблемами, що виникають та видозмінюються, і тільки культура у своєму широкому розумінні має невичерпний позитивний і креативний потенціал для їх вирішення, а державна політика у сфері культури є знаряддям пом'якшення існуючих гострих конфліктів.

Перспективно орієнтована державна політика у сфері культури актуалізується через потенційну ймовірність глобальних світових конфліктів. Важливо, що дані конфлікти можливі як із раціональних причин (наприклад, боротьба за ресурси), так і із-за духовних потреб людей або конкретних індивідів: надпотягу до соціального самоствердження, самопідтвердження своєї винятковості, гіперболізоване самовираження тощо (А. Назаретян).

Із проголошенням Незалежності України 1991 року відбулася зміна політичної та економічної парадигми, що суттєво вплинула на соціокультурну ситуацію у країні. Поступове становлення демократичних основ культурного життя, перехід до ринкових відносин, децентралізація, поява нових суб'єктів діяльності у сфері культури, воєнні дії ініціювали пошук нових концептуальних основ державної політики у сфері культури.

20-ті роки XXI століття стали новим етапом національного державотворення, що ознаменований стадією чергового переходу українського суспільства на якісно новий рівень. Сучасні дослідження у сфері синергетики свідчать про те, що саме перехідні періоди мають особливе значення для розвитку складних систем, до низки яких належить вітчизняна сфера культури. У зв'язку із цим, зростає актуальність не лише якості державної політики у сфері культури, що має безпосереднє відношення до регулювання соціокультурного життя країни, а й розробки теоретико-методологічних засад формування та реалізації державної політики у сфері культури що відповідають логіці і тенденціям сучасного етапу національного державотворення та становлення українського суспільства.

Актуальність теми дослідження визначається об'єктивно зростаючою роллю культури як соціорегулятивного механізму в умовах нестабільності, що посилюєть-

ся практично серед усіх соціальних інститутів і суспільного життя в цілому. Соціокультурні трансформації останніх років актуалізували звернення науковців до тематики управління у сфері культури, регулювання культурних процесів, соціального проєктування у сфері культури, та у широкому загалі, — до державної політики у сфері культури. Сьогодні термін "державна політика у сфері культури" змістовно закріпився у понятійно-категоріальному апараті дослідників різних галузей наукових знань: культурологів, філософів, соціологів, істориків, мистецтвознавців, економістів, політологів, державних управлінців. Він активно зустрічається у нормативно-правових документах, науковій та методичній літературі, дисертаційних дослідженнях. Державна політика у сфері культури, за всієї різноманітності інтерпретацій її визначень, зазвичай сприймається як вищий рівень управлінської діяльності у сфері культури. Від рівня розуміння самого сенсу цієї діяльності залежить як теоретична стратегія, так і практика цілеспрямованих змін у сфері культури, що здійснюються в ареалах відповідальності відповідних публічних службовців.

У зв'язку із тим, що багатокомпонентні процеси глобалізації об'єктивно динамізували перебіг культурного взаємного обміну, мультикультурації, інтернаціоналізації багатьох культурних явищ, починаючи з 1990-х рр. одні із найавторитетніших міжнародних неурядових організацій, такі як ЮНЕСКО і Рада Європи, почали на регулярно-системній основі ініціювати проведення всебічних досліджень у галузі державної політики у сфері культури та за їх результатами проводити міжнародні конференції та інші інформаційні заходи з даної тематики (наприклад, ЮНЕСКО починаючи із 1998 р. опубліковує всесвітні доповіді з питань культури).

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До варіацій понятійно-категоріальних інтерпретацій історіографічного розуміння державної політики у сфері культури у науковому дискурсі долучалася ціла низка дослідників-мислителів із різних галузей наукових знань.

Дана робота базується на працях таких дослідників, як: Н. Іжикова [2], А. Чернишова [3], С. Дуднік [4], С. Синецький [6], М. Вебер [9], М. Пірен [10], А. Трутенко [12], А. Болдонов / Т. Башинова / Е. Тармаханов [14], А. Бутенко [15], М. Васілік / М. Вершинін [16],

Н. Алюшина / О. Дорогань [18], А. Флієр [19], В. Жидков / К. Соколов [20], О. Карпуніна [21], В. Шейко [22], С. Дрожжина [24], В. Карлова [25], О. Гриценко [26], О. Берегова [27], Д. Борисенко [28], М. Хайдеггер [29].

Віддаючи належне дослідницькому доробку зазначених авторів слід зазначити, що у контексті наявних глобалізаційно-політичних викликів на сучасному етапі національного державотворення сьогодні існує гостра необхідність актуалізації розуміння державної політики у сфері культури з позиції державного управління.

ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ СТАТТІ

Метою статті є теоретичне дослідження з позиції сучасності понятійно-категоріальних інтерпретацій історіографічного розуміння державної політики у сфері культури у науковому дискурсі та удосконалення понятійно-категоріального апарату науки державного управління шляхом запропонування авторського визначення поняття "державна політика у сфері культури".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розгляд зазначеної проблематики виявляє цілу палітру ідей та умовний універсум підходів, що характеризують тріаду базових дефініцій дослідження: культура, політика, державна політика у сфері культури; і потребує звернення до праць, в основі яких лежить системний міждисциплінарний аналіз, що не передбачає приватнонаукових диференціацій, які фіксують увагу на "надбудовних", найчастіше ситуативно детермінованих характеристиках даних дефініцій.

Генезис та структурно-смісловий зміст поняття "культура" у державно-управлінському аспекті.

Державна політика у сфері культури як вищий рівень управління процесами у сфері культури не може здійснюватися цілеспрямовано та ефективно без чіткого розуміння сутності культури як об'єкта впливу. Отже, розглянемо генезис та структурно-смісловий зміст поняття "культура" у державно-управлінському аспекті.

Культура (походить від лат. cultura — оброблення, виховання, утворення, розвиток, шанування) — це система надбіологічних програм, які історично розвиваються, людської життєдіяльності (діяльності, поведження і спілкування), які забезпечують відтворення і зміну соціального життя у всіх його основних проявах. Програми діяльності, поведження і спілкування представлені різноманітним знань, норм, навичок, ідеалів, зразків діяльності та поведження, ідей, гіпотез, вірувань, цілей, ціннісних орієнтації тощо. У сукупності та динаміці вони становлять історичний соціальний досвід, який накопичується.

Культура зберігає, транслює даний досвід (передає його від покоління до покоління). Вона також генерує нові програми діяльності, поведження і спілкування, що реалізуються у відповідних видах та формах людської активності, породжують реальні зміни у житті суспільства. Культура тісно пов'язана із історичним розвитком цивілізації і цивілізаційно-глобалізаційними процесами в світі. Культура в певні історичні проміжки означала оброблення людиною землі. Потім зміст терміна розширився. Ним стали позначати також процеси і результати оброблення матеріалів природи у різних ремеслах,

а потім — й процеси виховання і навчання людини. В цьому розширеному змісті термін "культура" вперше був ужитий в роботі давньоримського оратора і філософа Марка Тулія Цицерона "Тускуланські рукописи" (45 р. до н.е.). Поняття повсякденної мови, яке позначає обробку ґрунту, Цицерон використовував у переносному розумінні як оброблення людського розуму у процесі навчання і виховання. Вважаючи, що глибокий розум виникає завдяки філософським міркуванням, Цицерон характеризував філософію як культуру розуму. Подальший розвиток поняття культура пов'язане із його поширенням на все штучно створене людиною на протигагу природному. В цьому розумінні термін був використаний в працях німецького філософа-просвітителя та юриста С. Пуфендорфа. В роботі "Про право природне" (1684 р.) він визначив культуру як опозицію "природному стану", як все те, що зроблено. Починаючи із другої половини XVIII століття термін "культура" став широко вживатися у європейській філософії та історичній науці. У цей час культура розглядається як найважливіший аспект життя суспільства, пов'язаний із способом здійснення людської діяльності, який відрізняє людське буття від тваринного існування. Виникає кілька напрямів у розробці проблематики культури. В першому із них культура з'являлася як процес розвитку людського розуму і розумових форм життя, які протистоять насильству і варварству первісного буття людства (французькі просвітители); як історичний розвиток людської духовності — еволюція моральної, естетичної, релігійної, філософської, наукової, правової і політичної свідомості, які забезпечують прогрес людства (німецький класичний ідеалізм (І. Кант, І. Фіхте, Ф. Шеллінг, Г. Гегель), німецький романтизм (Ф. Шилер, Ф. Шлегель); німецька освіта (Г. Лесінг, І. Гердер). Другий напрям акцентував увагу не на поступальному історичному розвитку культури, а на її особливостях у різних типах суспільства, розглядаючи різні культури як автономні системи цінностей і ідей, що визначають тип соціальної організації (неокантіанство — Г. Ріккерт, Е. Касієр, М. Вебер). Надалі цей аспект продовжили досліджувати Н. Данилевський, П. Сорокін, А. Тойнбі, О. Шпенглер. Разом із тим тлумачення культури було розширене шляхом включення у неї усіх складових матеріальної культури, етнічних звичаїв, розмаїтості мов та символічних систем. В кінці XIX століття — першій половині XX століття при вивченні проблематики культури застосовували досягнення антропології, етнології, теорії систем, семіотики і теорії інформації (культурна антропологія — Е. Тайлор, Ф. Боас, А. Кребер, Р. Редфілд; соціальна антропологія і структурний функціоналізм — Б. Малиновський, А. Радкліфф-Браун, Р. Мертон, Т. Парсонс; структурна антропологія і структуралізм — К. Леві-Строс, М. Фуко, Р. Барт; неофрейдизм, постмодернізм тощо) [1, с. 327—328].

Різноманітність підходів та поглядів у розумінні державної політики у сфері культури обумовлюється розмаїттям трактувань поняття "культура", яких сьогодні вченими нараховується понад тисячу, що зумовлює наявність великої кількості варіативних відповідних концепцій.

Філософські інтенції культури та державної політики у сфері культури проявляються основою ідей у шу-

каннях вітчизняних та закордонних мислителів. Починаючи з давніх греків, філософія як феномен культури, як дух часу, стала головним "органом" самосвідомості. Платон звертав увагу на те, що філософія, як розуміння істини, має бути опорою державної влади. В античну епоху склалася традиція розуміння культури, як протипоставленої цивілізації, що розглядалася як сума раціональних та ефективних технічних і технологічних рішень у галузі політичного та господарсько-економічного будівництва. Проблематика філософії культури усвідомлюється та формулюється софістами у межах антиномії природного та морального (культурного). Кініки (Антисфен, Діоген Синопський) розвинули це протиставлення до висновку щодо необхідності повернення до природи, виступивши, таким чином одними із перших критиків культури, штучності та зіпсованості суспільного стану [2].

Суть філософського розуміння культури полягає у різноманітних спробах розкрити цілісним чином її сутність з погляду всезагальних зв'язків та закономірностей. В історії світової філософії Нового часу найбільш повно концепції культури представлені у працях Г. Гегеля, Г. Гердера, І. Канта, філософії життя В. Дільтея, Г. Зіммеля, Ф. Ніцше, А. Шопенгауера та інших, філософії історії Н. Данілевського, А. Тойнбі, О. Шпенглера та інших, неокантіанської традиції В. Віндельбанда, Е. Касірера, Г. Ріккєрта та інших, феноменологічної філософії Е. Гуссерля, психоаналізі З. Фрейда, К. Юнга та інших. У сучасній західній філософії дослідження культури продовжили М. Хайдеггер, представники структуралізму та постструктуралізму Р. Барт, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, М. Фуко та інші. У межах філософського вивчення культура розуміється, передусім як "друга природа", світ штучного, створеного людиною для потреб, не продиктованих природною необхідністю і силою інстинкту. Основний акцент тут робиться на виявленні суттєвих ознак, що фіксують якісну відмінність культури від природи. Культура також розглядається як спосіб розвитку та саморозвитку особистості, спосіб особистісного буття у світі, історії. При такому розумінні культури у центрі досліджень міститься чинник суб'єктивності процесу культурного розвитку. Культура є специфічно людський, надбіологічно вироблений спосіб діяльності, тобто те, як і яким чином людина реалізує свою діяльну сутність. Такою є ще одна з методологічних установок філософського підходу до вивчення культури. У цьому контексті культура є похідною від діяльності. У філософській літературі сформувалося два основних напрями діяльнісного аналізу культури: системно-технологічний напрям дослідження культури, представлений у роботах М. Кагана та Е. Маркаряна. І суб'єктно-діяльнісний напрям, що розробляється В. Келле, М. Ковальзоном, В. Межуєвим, М. Туровським та іншими. У межах системно-технологічного напрямку культура сприймається як вираження технологічної складової життя людей. Інша група вчених пов'язує розуміння культури із принципом діяльності, що розглядається як пояснювальний принцип стосовно культури [3].

В атмосфері складних інтелектуально-моральних пошуків другої половини XIX—XX століть затверджується модерністський погляд на культуру та людину у про-

тистійності з позитивізмом, соціологізмом та природничо-матеріалістичною установкою. Затверджується споконвічна ворожість середовища духовному позиву людини (Г. Ле Бон, Ф. Ніцше, В. Парето, Г. Тард) [4].

Соціально-філософський підхід втілюється у вивченні соціокультурної дійсності: В. Соловйова (культура постає у цілісності трьох структур суспільного життя — економіки, політики та духовності), М. Бердяєва, С. Булгакова, Л. Карсавіна, В. Розанова, П. Флоренського та ін. (концепція свободи особистості у сфері культури, ідея "соборності"), у положеннях П. Сорокіна відносно соціокультурної реальності та системного характеру суспільства; у вченні Т. Парсонса про особливу роль культурної підсистеми та її вплив на всі сфери суспільства; у поглядах Б. Малиновського та К. Леві-Стросса про функціональні залежності структур суспільства та культури як інтегративної системи; у теорії модернізації Д. Белла, Е. Тоффлера, С. Хантінгтона щодо питань державного регулювання культурних процесів. А. Моль здійснення державної політики у сфері культури пов'язував із завданням, що стоїть також і перед суспільством, й полягає у свідомій побудові своєї власної долі замість підкорення спонтанним імпульсам [5].

Специфіка антропологічного підходу до розуміння та вивчення культури полягає у спрямованості дослідження на цілісне пізнання людини у контексті певної культури. Найбільш поширене розуміння культури в антропології можна звести до такого: це система знань і вірувань, успадкованих членами даного суспільства (спільноти), яка проявляється на поведінковому рівні. У цьому напрямі на увагу заслуговують роботи Ф. Боаса, Е. Вестермарка, А. Кребера, Ш. Летурно, Л. Моргана, Ф. Ратцеля, Е. Тейлора, Л. Фробеніуса, Г. Шурца, які розглядали "дзеркальне відображення" всіх сторін та характеристик культури за допомогою візуальних та інших засобів. Пізнання культури через вивчення її первісних форм, пошук культурних універсалій — єдиних та незмінних підстав чи складових, характерних для всіх часів і народів, представлено у працях Р. Бенедикт, Е. Девіса, А. Кафанья, К. Слакхона, Б. Малиновського, К. Старке, Дж. Стюарда, К. Уїслера, Дж. Форда та інших. Вивчення культури через систему символічних засобів (символатів, культурних кодів тощо), застосування методів семіотики та лінгвістики у процесі вивчення мови культури знайшло відображення у працях К. Гірця, Л. Уайта, Ю. Ємельянова, А. Пилипенка, Н. Скворцова, А. Тавровського, І. Яковенка [3].

Сутність соціологічного підходу до дослідження культури полягає у розкритті соціетальних зв'язків та закономірностей функціонування і розвитку культури, у виявленні її соціальних функцій. У даному підході культура розглядається насамперед як явище колективне. Культурою виступають спільні для даного колективу ідеї, цінності та правила поведінки. Яскравими представниками цієї традиції є Е. Гідденс, Н. Смелзер, П. Сорокін, які вивчали зміст культури — системи цінностей, норм, значень чи смислів. Розгляд культури як підсистеми цілісної соціально-культурної структури, кожен елемент якої виконує службову роль у загальній системі регуляції знайшов відображення у працях Р. Бенедикт, А. Кребера, М. Мід, Б. Еванс-Причарда, пізніше Б. Малиновського, Р. Мертон, Т. Парсонса. У соціологічно-

му розумінні культура пов'язується із процесами соціальної взаємодії людей, при цьому особливо підкреслюється роль соціальних детермінант [3].

Жодна із перерахованих вище концепцій не претендує на місце вичерпної та єдино правильної. Всі вони становлять інтегровану систему знань про цей складний феномен. Розглянутий нами аспект регуляції культури не може бути пов'язаним із будь-яким одним із описаних вище підходів, а передбачає комплексну оцінку феномена. Кожна з її сторін, поглиблено досліджувана тим чи іншим теоретичним напрямом, відіграє певну роль у системі внутрішньої і зовнішньої регуляції. У визначенні сутності культури, ми спираємося на діяльнісно-антропологічний підхід до її вивчення, одночасно розглядаючи її особистісний та соціальний аспекти, виділяючи її предметне призначення як формування та трансляції ціннісних та нормативних зразків у суспільстві, отже, розглядаємо її як найважливіший елемент у загальній системі соціального регулювання.

Віддаючи данину поваги існуючому теоретичному доробку, слід відзначити, що в умовах сучасних глобалізаційно-політичних викликів з'явилася нагальна потреба нових наукових досліджень у сфері гуманітарного знання у галузі державного управління, насамперед, для теоретико-методологічної концептуалізації державної політики у сфері культури.

Генезис та структурно-смісловий зміст поняття "політика" у державно-управлінському аспекті.

За сучасного різноманіття наявних визначень поняття "політика" переважає традиція, яка була закладена ще Платоном і Аристотелем, — а саме, асоціювати політику із державною діяльністю. Водночас, починаючи з ХХ століття, з'являються більш ширші трактування даного феномена, які дозволяють включати до кола його суб'єктів практично будь-яких акторів, що мають цілі, досягнення яких передбачає подолання опору та супротиву (М. Вебер, М. Оукшот). Невизначеність, імовірнісний характер політичного процесу відображені в уявленнях про політику як про мистецтво (В. Гуторов, Т. Шаберт) та про гру (Ю. Качанов, А. Панарін). Допущення багатосуб'єктності політики, її ймовірнісного, процесного характеру задає об'ємне розуміння політичної конкуренції, поширюючи відповідні процеси на будь-які сфери людської діяльності і, таким чином, теоретично обгрунтовуючи можливість державної політики у сфері культури, в якій держава може виявитися не лише у ролі суб'єкта, а й у ролі об'єкта.

Практично будь-які політичні теорії вказують на владу як на головний феномен, який виступає фундаментом політики і об'єднує навколо себе будь-які міркування з її приводу, як головний стимул появи та розвитку політичної думки, більш того — політичної свідомості. Як відомо існують різні типи влади: публічна (явна), прихована (таємна), влада-мета, влада-засіб тощо. Опіраючись на ідеї відомих дослідників політики вбачається необхідність мінімізації використання примусових механізмів для здійснення влади (Дж. Локк, В. Почепко, М. Фрідман). Останнє є особливо актуальним саме для державної політики у сфері культури як принципово непримусової практики залучення до культурних норм та цінностей [6].

На основі існуючого наукового доробку змістоутворюючими ідеями, що характеризують поняття "політика" можуть бути такі:

— політика існує скрізь, де є цілі, досягнення яких неможливе поза владних відносин чи відносин домінування;

— політика є відображенням динаміки усвідомлених інтересів конкретних особистостей та соціальних груп;

— політика здійснюється як формальними (легітимними), так і неформальними (не схваленими заздалегідь в установленому порядку) методами;

— політика вимагає професійного відношення, однак, може, за наявності волі та можливостей, здійснюватися будь-яким суб'єктом (особистістю чи групою) незалежно від формальної професійної та соціальної належності.

Саме така ситуація спостерігається сьогодні у місцевих та глобальних соціокультурних просторах. Культура в епоху індустріалізму стала областю використання різноманітних соціальних технологій, простором конкуренції та полем зіткнення фундаментальних інтересів різних суб'єктів, які претендують на провідні ролі у визначенні суспільного устрою та характеру суспільних відносин. Проте політика об'єктивована власним призначенням. З одного боку, це виявлення найсильнішого суб'єкта (в обличчі особистості чи групи), здатного реально діяти, спрямовуючи розвиток системи — "людини могутньої" (П. Рікер). З іншого боку, політика забезпечує баланс сил та інтересів різних політичних лідерів та груп, змушуючи гравців виробляти та постійно вдосконалювати процедури отримання переваг. Отже, цільові устремління суб'єктів політики є каталізатором не лише відносин суперництва, а й процесів пошуку консенсусу, соціального взаєморозуміння, вироблення взаємоприйнятних правил спільного життя [7].

Конкурентна ситуація початково зумовлена наявністю різноманіття інтересів суб'єктів політики та розбіжністю їх цілей. Проблема адекватності цілей та засобів — ключова проблема політичної філософії та практики будь-яких суспільств та історичних епох (М. Вебер, К. Гаджієв, І. Мюрберг), "політична чеснота є самовідданістю — річчю завжди дуже важкою" (Ш. Монтеск'є). Вибір засобів насамперед визначається ціннісними та нормативними (культурними) якостями суб'єкта політики. Саме власна культура визначає суб'єктивні можливості політичного лідера у постановці цілей та визначенні засобів, допустимих та прийнятних для їх досягнення [6].

У сучасній традиційності політика визначається, як мистецтво управління державою. Вона стосується інтересів різних соціальних груп, суспільних класів, національностей тощо і, як правило, завжди обумовлюється економічним станом суспільства. На думку авторів "Політологічного енциклопедичного словника" Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка, А. Саприкіна [8] політика — це організаційна, регулятивна й контрольна сфера суспільства, у межах якої здійснюється соціальна діяльність, що спрямована головним чином на досягнення, утримання та реалізацію влади індивідами і соціальними групами з метою здійснення власних запитів та потреб [8, с. 258]. М. Вебер у своїх працях стверджує, що політика — це прагнення людей до участі у

владі або до здійснення впливу на розподіл влади [9, с. 646]. Як бачимо, відповідно до традиційного розуміння політики, вона є лише інструментом, засобом для здобуття і утримання влади певними політичними силами.

Проте існують й інші визначення політики. Так, наприклад, М. Пірен трактує політику, вже як вид діяльності із задоволення довготривалих поточних інтересів соціальних груп [10, с. 15]. Р. Роуз визначає її, як тривалу серію більш або менш відповідальних дій та їх узгодження з метою прийняття конкретного рішення [11, с. 4—5].

Отже, зарубіжними та вітчизняними дослідниками різних галузей наукових знань здійснено вагомий внесок у культурологічний аналіз феномену "політика". Основоположники політичної філософії, зокрема мислителі античності та середньовіччя, найчастіше були засновниками чи активними діячами науки про культуру. Серед них класики, які започаткували саму політичну філософію і теорію політики: Платон, Аристотель, Ф. Аквінський, Ш. Монтеск'є, Дж. Локк. Розвиток сучасної політичної науки пов'язаний з іменами таких західних мислителів, як: К. Маркс, Ф. Енгельс, Е. Дюркгейм, М. Вебер, К. Манхейм, М. Дюверже, М. Оукшот, К. Поппер, Ф. Хайєк, М. Фрідман, Т. Шаберт. Вчені-політологи пострадянського простору набагато менше інтегровані у культурологічну проблематику. Проте опис феномена політики як проєкції державної політики у сфері культури передбачає звернення до таких дослідників, як: В. Ачкасов, В. Гуроров, К. Гаджієв, І. Єфімов, Ю. Качанов, А. Мельвіль, А. Панарін, С. Патрушев. Зазначені автори загалом визначають політику через категорію "влада". У той же час, іншим підходом до розуміння політики є її чітка асоціація саме із державною діяльністю. На початку ХХ століття М. Вебер серйозно розширив сферу розуміння політики ("усі види діяльності із самостійного керівництва"), чим визначив нове розуміння соціальної конкуренції (і ширше — організації) та її рольові позиції. Подібного трактування сьогодні дотримуються і деякі вищеназвані вчені (Ю. Качанов, А. Панарін та ін.) [6].

Здійснивши аналіз основних трактувань поняття "політика" [12], виділяємо такі основоположні аспекти її осмислення:

— політика — це мистецтво/наука/практика керування державою або різними політичними утвореннями [13, с. 344];

— політика — це одна із найбільш вагомих сфер громадського життя (поряд із економічною, соціальною, духовною тощо), що пов'язана із відносинами між соціальними суб'єктами з приводу встановлення, організації, функціонування та зміни влади як у суспільстві, так і у державі [14];

— політика — це специфічний тип стосунків, поглядів (концепцій) і дій у межах певного державного устрою; сфера діяльності, яка виникає в соціально-диференційованому суспільстві за наявності держави [15, с. 308].

Таким чином політику можна розглядати як сукупність трьох взаємопов'язаних між собою аспектів: 1) один із видів активності суб'єктів у соціумі; 2) сфера громадського життя; 3) певний тип соціальних стосунків (між індивідами, невеликими групами тощо) [16, с. 267].

Отже, беручи до уваги існуючі підходи до визначення поняття "політика", на нашу думку політика визначається як мистецтво гармонійного поєднання цілей та засобів, ризиків та ресурсів при подоланні опору у процесі досягнення та використання влади. Дане визначення, по-перше, звертає увагу на принципово підприємницький характер політичної діяльності. Його фіксує термін "мистецтво", який, означаючи перевершуючий ступінь, високу якість будь-якої діяльності, наголошує на залежності результату від особливостей особистості виконавця, його підготовленості та індивідуальної техніки ведення справ. По-друге, визначення фіксує найважливішу умову ефективності політики — "гармонію цілей та засобів, ризиків та ресурсів". У даному випадку "гармонія", будучи поняттям, що важко формалізується, передбачає таке поєднання елементів, яке гарантувало б максимальний результат при мінімальній небезпеці. По-третє, визначення розглядає політику як поле зіткнення та протиборства різних ідей та інтересів, як поле боротьби. Якщо немає опору та боротьби — отже, немає й політики, отже, відсутня необхідність підприємницької поведінки, узгодження ризиків та ресурсів тощо. Вміння "долати опір", досягати наміченого — умова та водночас показник ефективності політичної діяльності. По-четверте, говорячи про "досягнення та використання влади", ми вказуємо на активну, наступальну позицію суб'єкта політики. Політика — явище принципово експансіоністське, що поєднується з аналогічною характеристикою культури, є передумовою, що резонує (посилює) їх взаємопоєднання [7].

На сучасному етапі розвитку суспільства поняття "політика" втрачає свій початковий внутрішній зміст у зв'язку із тим, що основоположна діяльність держави спрямовується все ж таки не на перерозподіл влади (хоча це і покладено в її основі), а на задоволення потреб громадян, та сама політика вже трактується як певна стратегія прийняття і практичної реалізації обов'язкових для суспільства рішень із того чи іншого питання. Оскільки головним а?ктором політичного життя все-таки залишається держава, то призначення політики полягає у визначення суті проблеми, вирішення якої потребує втручання державних органів влади [17, с. 10], а це вже є державною політикою, оскільки пов'язаний цей процес із діяльністю зі здійснення державної влади.

Генезис та структурно-смісловий зміст поняття "державна політика у сфері культури".

Як було зазначено вище, при оперуванні дефініцією "політика", широкі верстви населення та певні кола науковців ризикують потрапити у пастку двозначності. Адже дане поняття має два основні кардинально відмінні значення, при тому, що одне з них явно домінує та витісняє у сприйнятті змісту цього поняття друге. Ці два суттєво-відмінні значення найкраще проявляються в англійській мові: "Politics" — боротьба за владу задля того, аби її отримати і утримати; "Policy" — те, як органи публічної влади та їх керівництво використовують наявні повноваження і ресурси задля вирішення суспільних проблем. Інтерпретація останнього поняття має усталений переклад українською мовою як "державна політика". Власне дане дослідження саме про "політику" в сенсі "Policy". При цьому у контексті нашого наукового пошуку слово "державна" розумітиметься

ся у широкому сенсі, як те, що безпосередньо стосується діяльності органу публічної влади, що здійснює відповідні повноваження і використовує наявні ресурси задля вирішення суспільних проблем. Саме тому "державною політикою" вважатиметься і як загальнонаціональна, так і регіональна, місцева: муніципальна, районна у місті тощо політика [18].

Державна політика — певна характеристика діяльності органів публічної влади, що спрямована на вирішення актуальних суспільних проблем. Вона стосується цілепокладання, тобто очікуваного результату, який має бути досягнутий у разі успішної реалізації політики. Втім цілі на які спрямовується якісна державна політика не мають бути довільними, волюнтаристськими або "візіонерськими". Адже головна мета державної політики не "вести" кудись або спрямовувати розвиток суспільства загалом та конкретної галузі зокрема, а вирішувати ті проблеми, які найбільше турбують громадян. Часто державну політику ототожнюють із законодавством або із управлінською діяльністю. Насправді державна політика пов'язана з ними, однак її зміст не може бути зведений ні до законодавства, ні до управління. Право встановлює правила, яких слід дотримуватись, а управління — це діяльність пов'язана з оптимальним способом використання ресурсів. Державна політика ж стосується цілей, на досягнення яких спрямовуються ресурси та встановлюються норми. І управління ресурсами і встановлені правила-норми є засобами, інструментами політики щодо досягнення її цілей. Вони є похідними від неї, змістовно не вичерпують собою її змісту і стосуються лише реалізації сформованої політики. Вочевидь, аби бути легітимною державна політика має обмежуватися правовими нормами, однак норми права не є цілями політики [18].

У контексті даного дослідження з урахуванням специфіки науки державного управління вважаємо, що правомірніше використовувати поняття "державна політика у сфері культури", а не поняття "державна культурна політика", оскільки воно більш точніше відповідає розумінню культури як об'єкта державного управління і ролі держави у підтримці сфери культури.

Отже, проблематику місця, ролі та значення культури у житті нинішнього українського суспільства фрагментарно висвітлено у працях таких сучасних учених — представників різних галузей наукових знань, як: С. Дрожжина, В. Кремень, М. Михальченко, Ю. Павленко та ін. Низку досліджень відносно різних аспектів впливу чинника культури на суспільство і державу зробили такі українські науковці як: В. Андрущенко, Ю. Богущкий, І. Дзюба, М. Жулинський, В. Карлова та ін. Державну політику у площині культури вивчали у своїх наукових працях А. Флієр, В. Жидков, К. Соколов, О. Гриценко, О. Берегова та ін.

Так, наприклад, вчений-соціолог А. Флієр наголошує на гострій необхідності чіткого розмежування хоч і близьких, але несхожих за внутрішнім змістом і сферами діяльності понять: державна політика у сфері культури та управління сферою культури. Під державною політикою у сфері культури вчений розуміє: сукупність науково обґрунтованих поглядів та заходів із всебічної соціокультурної модернізації суспільства та структурних реформ, якими має бути пронизана вся система

культуро-мистецьких інституцій; систему нових принципів соціокультурного життя, що обов'язково повинна містити державну та громадську складові; комплекс взаємопов'язаних між собою заходів для своєчасного налагодження наукового та освітнього забезпечення нових принципів соціокультурного життя, що мають відповідати викликам сьогодення, який передбачає системну і цілеспрямовану підготовку кадрів для кваліфікованого регулювання соціокультурних процесів; як осмислене коригування загального змісту і процесів національної культури. А під управлінням сферою культури дослідник розуміє комплекс оперативних дій із розв'язання поточних проблем інституцій у сфері культури, що забезпечують виробництво актуальних культурних форм [19, с. 14].

В свою чергу, такі учені як В. Жидков та К. Соколов, здійснили ґрунтовні спроби інтерпретаційного розкриття багатоаспектності державної політики у сфері культури, визначивши її як специфічний вид культурно-життєрегулюючої діяльності, що зводиться до впливу на індивіда для формування його "картини світу" [20].

Соціолог О. Карпукіна зосередила наукову увагу на об'єднуючому аспекті державної політики у сфері культури, зазначивши, що в процесі реформування галузі культури не було сформовано єдиної єднаючої соціокультурної концепції. Наростаюча криза механізмів відтворення культурних цінностей чітко проявляється у втраті людиною орієнтирів самопізнання та самовизначення, що загострюється соціальним розшаруванням у суспільстві. Вчена зазначає, що державна політика у сфері культури — це конкретно-виняткова діяльність держави, що націлена на реалізацію права кожного громадянина на вільну участь у соціокультурному житті суспільства, виокремлення та врахування культурного виміру в усіх соціальних, економічних, технічних та інших проєктах, розвиток культурних обмінів з урахуванням збереження і збагачення культурної самобутності різних народів [21, с. 16].

Здійснюючи тематичний аналіз наукового доробку вченого-культуролога В. Шейко [22], можна виокремити його погляд на взаємовідносини культури та держави. Дослідник вважає, що запорукою стабільності у суспільстві є гармонійне поєднання духовної культури і влади. Саме панівна духовна культура разом із матеріальною створюють і підтримують моделі людської діяльності, здійснюють всебічний процес соціалізації людини; державна ж влада реалізовує свої повноваження скеровуючи зусилля на зміцнення зв'язків між різновидами культури, інституціями, спільнотами насамперед там, де вплив духовної і матеріальної культур виявляється заслабким, де норми моралі підкріплені правом і законом [22, с. 56].

Державна політика у сфері культури досліджується також і сучасними філософами, наприклад такими як Л. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Д. Кучерюк [23]. Зазначені дослідники у широкому загалі розглядають її як певний вплив держави на культуру з метою її зміни чи збереження [23].

Філософ С. Дрожжина у своїй праці під назвою "Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти" визначає державну політику у сфері культури як багатогранний

процес надання умов і регулювання суспільством, державою, іншими суб'єктами культурного життя відносин, процесів, які складають, характеризують та реалізують культуру на сучасному етапі розвитку певної людської спільноти [24, с. 12].

У контексті тематики нашого наукового дослідження важливим є погляд на розуміння структурно-сміслового змісту поняття "державна політика у сфері культури" саме фахівців у сфері державного управління. Так, наприклад, В. Карлова під державною політикою у сфері культури розуміє діяльність держави, що спрямована на максимально можливе забезпечення основної ролі культури у розвитку та самореалізації сутнісних сил людини, збереження національної самобутності народів та утвердження їхньої гідності [25].

О. Гриценко у своїй праці "Культурна політика: концепції й досвід" посилається на тематичне визначення ЮНЕСКО, у якому під державною політикою у сфері культури розуміється комплекс операційних принципів, адміністративних і фінансових видів діяльності й процедур, які забезпечують основу дій держави у сфері культури. Науковець виділяє три основні змістовні моменти: 1) цілі держави/суспільства, і не стільки у сфері культурній сфері, скільки більш широкого плану; 2) адміністративні та господарчі можливості державної політики у сфері культури, що залежать від характеру суспільного устрою і стану економіки; 3) те, як окреслюється саме "галузь культури" [26, с. 7].

О. Берегова, у своїх наукових дослідженнях, розглядає державну політику у сфері культури як чинник комунікаційних процесів у культурі. На її думку, комунікаційний аспект є принципово новим для державної політики у сфері культури України. Дослідження особливостей та закономірностей комунікаційних взаємовпливів у сфері культури може бути актуально-корисним при здійсненні комплексу взаємопов'язаних заходів, які спрямовані на підвищення ефективності державної політики у сфері культури, зростання авторитету і довіри до органів управління у сфері культури, що у кінцевому підсумку є запорукою успіху реформ у галузі культури [27, с. 49—50].

Отже, узагальнюючи та доповнюючи вищенаведені думки фахівців у сфері державного управління, можна зазначити, що державна політика у сфері культури — це організована діяльність держави, що спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, збереження культурної спадщини і підтримання єдності нації [28].

На основі раніше сформованих уявлень про культуру та політику генерується адекватне для сучасної дослідницької парадигми та практики поняття "державна політика у сфері культури".

В основу розуміння сутності сучасної державної політики у сфері культури покладено її трактування М. Хайдеггером, який стверджував, що у контексті взаємодії держави і культури у внутрішній сутності останньої закладено те, що вона, будучи предметом опіки вищих благ, бере на піклування і саму себе і таким чином робиться державною політикою у сфері культури [29, с. 135—136]. Граничне смислове узагальнення не заважає вловити вказівку на внутрішню самототожність

та автентичність культури. Кожна культура прагне опікуватися тими благами, які походять саме з неї, належать (або принаймні є близькими) саме їй. Блага, що містяться в інших культурах, цілком можуть бути поставлені під сумнів і піддатися критиці.

М. Хайдеггер вказав, власне, на приреченість людства бути роз'єднаним у зв'язку із наявними культурними відмінностями. З його судження випливає, що державна політика у сфері культури є не що інше, як прагнення кожної національної культури до підтримки власної автентичності та перенесення властивих собі елементів у національний простір інших культур-конкурентів. У той же час сама державна політика у сфері культури можлива, по-перше, як вияв волі чинного суб'єкта, що вміє вийти з "полону культури", а по-друге, актуалізується у зв'язку з необхідністю подолання культурної роз'єднаності. Таким чином, сутність феномена державної політики у сфері культури розкривається, з одного боку, через опис процесу та умов набуття громадянином певних культурних рис — культурної та політичної сутності соціалізації. З іншого боку — за допомогою уточнення чинників, які допомагають громадянину чинити опір культурним впливам, зберігати власну індивідуальність; впливати на формування всебічних процесів у сфері культури [29].

Сьогодні експертним середовищем розглядаються два основні і різні за методологією підходи до забезпечення оптимального процесу культурної соціалізації. Перший ґрунтується на примусі, другий — на м'якому, часом неусвідомлюваному особистістю впливі. У контексті державної політики у сфері культури вбачається перевага другого підходу. Враховуючи процесність, тривалість культурної соціалізації, нормативно-ціннісні підстави культури, її домінуючу інтенціональність, державну політику у сфері культури нами визначено як цілеспрямовану, перспективно (довгостроково) орієнтовану діяльність, що забезпечує розвиток суспільства (його частини) у межах обґрунтовано відібраних та штучно впроваджуваних культурних норм та пропагованих цінностей. У запропонованому визначенні, по-перше, акцентується увага на цілеспрямованості державної політики у сфері культури. По-друге, визначення свідчить про тривалість культурних змін. Ця думка відображена у слові "перспективно". Державна політика у сфері культури має принципові відмінності від таких регулятивних інструментів, як примус або маніпуляція через повільність її транслятивно-відтворювальних механізмів. По-третє, слово "розвиток" вказує на необхідність узгодження відтворюючого (власне культурного) та розвиваючого (творчого) компонентів, що визначають особливості життєдіяльності та перспективи суспільства. По-четверте, словосполучення "у межах" вказує на необхідність побудови досить чітких орієнтирів, що визначають оптимальні ідейні та технологічні основи життєустрою — нормативно-ціннісного ядра. По-п'яте, визначення вказує на необхідність узгодження суб'єктивних інтересів представників органів публічної влади у сфері культури та інтересів різних суспільних груп. Подібне узгодження, зафіксоване у слові "обґрунтовано", дозволить значно пом'якшити протиріччя, що виникають між різними субкультурними групами. Пошосте, вказівка на штучність запровадження культур-

них норм і пропаганди цінностей репродукує іманентну культуру позаприродність, примусовість, у неявній формі постулюючи ідею відповідальності представників органів публічної влади у сфері культури за зроблений ними вибір.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

На сучасному етапі національного державотворення в умовах нинішніх вітчизняних викликів, культура, як факт, через об'єктивно-суб'єктивні причини не є одним із головних пріоритетів у державній політиці України, а її важливість, роль і значення поки що є недооціненими. Спираючись на те, що культура пронизує абсолютно всі сфери життєдіяльності людини і країни, Україні сьогодні вкрай важливо формувати та реалізовувати ефективну державну політику саме у сфері культури, спираючись на провідний європейський досвід. І тому нагальним у сучасних умовах вбачається питання розроблення нової концепції державної політики у сфері культури.

Незважаючи на той об'єктивний факт, що різні за своїм внутрішнім змістом концепції державної політики у сфері культури та її окремі аспекти (соціально-економічні, політичні, художньо-естетичні, національно-етнічні тощо) досить повно та всебічно досліджено у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, існує дефіцит робіт державно-управлінського теоретико-методологічного спрямування, які мають міждисциплінарний характер і містять синтез різних наукових напрямів, що спробувало вирішити дане дослідження.

У контексті даного дослідження перспективними напрямками подальших теоретико-практичних досліджень вважаємо такі: сутність, складові, основні детермінанти і етапи формування та реалізації державної політики у сфері культури; особливості формування та реалізації державної політики у сфері культури.

Література:

1. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ. 2011. Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. колегія: В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. 2011. 748 с.
2. Ижикова Н. Теоретико-методологические основания современной культурной политики: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. филос. наук: спец. 24.00.01. "Теория и история культуры". СПб.: ПетрГУ. 2011. 47 с.
3. Чернышова А. Культура как объект управления: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. культурологи: 24.00.02. "Теория и история культуры". Челябинск. 2005. 28 с.
4. Дудник С. Кризис культуры в контексте современных дискуссий и оценок. Парадигмы исторического мышления XX века: очерки по современной философии культуры. СПб. 2001. С. 128—136.
5. Ижикова Н. Теоретико-методологические основания современной культурной политики: дисс. ... докт. филос. наук: 24.00.01. СПб.: ПетрГУ. 2011. 318 с.

6. Синецкий С. Культурная политика XXI века: теоретико-методологические основания и условия осуществления: дисс.... докт. культуролог. наук: 24.00.01. Челябинск: ЧГАКИ Ризограф. 2012. 357 с.

7. Синецкий С. Культурная политика XXI века: теоретико-методологические основания и условия осуществления: автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. культуролог. наук: 24.00.01. "Теория и история культуры". Челябинск: ЧГАКИ Ризограф. 2012. 51 с.

8. Політологічний енциклопедичний словник: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна; упоряд.: В. П. Горбатенко, А. Г. Саприкін. К.: Генеза. 1997. 400 с.

9. Weber M. Politik als Berufung und Beruf. Ausgewählte Werke. M.: Fortschritt. 1990. 808 s.

10. Пірен М. Публічна політична діяльність: навч. посіб. К.: НАДУ. 2009. 288 с.

11. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні: навч. посіб. / кол. авт.; за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. К.: Вид-во НАДУ. 2000. 232 с.

12. Трутенко А. Зовнішньополітичний механізм України: структурно-функціональний вимір міжінституційної взаємодії: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Дніпропетровськ. 2014. 208 с.

13. Большая актуальная политическая энциклопедия [под общ. ред. А. Беякова и О. Матвейчева]. М.: Эксмо. 2009. 412 с.

14. Boldonov A., Bashinova T., Tarmakhanov E. Brief dictionary-glossary of political science. Retrieved from https://politike-ru.translate.google.com/termin/politika.html?_x_tr_sl=ruand_x_tr_tl=enand_x_tr_hl=ruand_x_tr_pto=wapp#a1 (Дата звернення: 21.09.2022 р.).

15. Бутенко А. Сравнительная политология в терминах и понятиях: [учеб. пособ.] / А. Бутенко, А. Мионов. М.: НОУ. 1998. 411 с.

16. Василик М., Вершинин М. Политология. Словарь-справочник. М.: Гардарики. 2001. 328 с.

17. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / авт. кол.: Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. К.: НАДУ. 2010. 300 с.

18. Алюшина Н., Дорогань О. Що таке державна політика і як її формувати. Дія. Цифрова освіта. URL: [chrome-extension://efaidnbmnnpicajpglclefindmkaj/https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2270-detal_nij_skript_kursu_22derzavna_politika_22.pdf](https://osvita.diia.gov.ua/uploads/0/2270-detal_nij_skript_kursu_22derzavna_politika_22.pdf) (Дата звернення: 15.09.2022 р.).

19. Flier A. On the new cultural policy of Russia. Social sciences and modernity. M. 1994. No. 5. pp. 14—25.

20. Жидков В., Соколов К. Культурная политика России: теория и история: учеб. пособие для вузов. М. 2001. С. 64—112.

21. Карлухина О. Культурная политика государства в условиях реформирования общества: автореф. дис.... д. социолог. н. М. 1997. 47 с.

22. Шейко В. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX — початок XXI ст.): в 2 т. Харків: Основа. 2001. Т. 1: 2001. 518 с.

23. Эстетика: підручник / Л. Левчук, В. Панченко, О. Оніщенко, Д. Кучерюк. К.: Вища шк. 2005. 431 с.

24. Дрожжина С. Культурна політика сучасної полікультурної України: соціально-філософський та правовий аспекти. Донецьк. 2005. 196 с.

25. Карлова В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: автореф. дис.... канд. наук з держ. упр. 25.00.01. К. 2003. 20 с.

26. Гриценко О. Культурна політика: концепції й досвід: навч. посібник. К. 1994. 57 с.

27. Берегова О. Комунікаційні аспекти культурної політики незалежної України. Культура і сучасність: Альманах. 2004. № 2. С. 49-58.

28. Борисенко Д. Державна політика у сфері культури: її сутність та особливості реалізації. Теорія та практика державного управління. 2017. № 4 (59). С. 123—131.

29. Heidegger M. Werke und Reflexionen verschiedener Jahre. M.: Gnosis. 1993. 464 s.

References:

1. Kovbasiuk, Yu.V., Kniaziev, V.M. and Rozputenko, I.V. (2011), Entsiklopediia derzhavnoho upravlinnia: u 8 t. [Encyclopedia of Public Administration: in 8 vols], vol. 1: Theory of public administration, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

2. Izhikova, N. (2011), "Theoretical and methodological foundations of modern cultural policy", Abstract of Ph.D. dissertation, PetrSU, St.Petersburg, Russia.

3. Chernyshova, A. (2005), "Culture as an object of management", Abstract of Ph.D. dissertation, Chelyabinsk, Russia.

4. Dudnik, S. (2001), "The crisis of culture in the context of modern discussions and assessments", Paradigmy istoricheskogo myshlenija XX veka: ocherki po sovremennoj filosofii kul'tury [Paradigms of Historical Thinking in the 20th Century: Essays on Modern Philosophy of Culture,], St.Petersburg, Russia, pp. 128—136.

5. Izhikova, N. (2011), "Theoretical and methodological foundations of modern cultural policy", Ph.D. Thesis, PetrSU, St.Petersburg, Russia.

6. Sineckij, S. (2012), "Cultural policy of the 21st century: theoretical and methodological foundations and conditions for implementation", Ph.D. Thesis, ChGAKI Risograph, Chelyabinsk, Russia.

7. Sineckij, S. (2012), "Cultural policy of the 21st century: theoretical and methodological foundations and conditions for implementation", Abstract of Ph.D. dissertation, ChGAKI Risograph, Chelyabinsk, Russia.

8. Shemshuchenko, Yu.S. and Babkin, V.D. (1997), Politolohichnyj entsyklopedychnyj slovnyk [Political science encyclopedic dictionary], Genesis, Kyiv, Ukraine.

9. Weber, M. (1990), Politik als Berufung und Beruf. Ausgewählte Werke, Fortschritt.

10. Piren, M. (2009), Publichna politychna diial'nist' [Public political activity], NADU, Kyiv, Ukraine.

11. Rebkala, V. and Tertychky, V. (2000). Derzhavna polityka: analiz ta mekhanizmy ii vprovadzhenia v Ukraini [State policy: analysis and mechanisms of its implementation in Ukraine], Publication of NADU, Kyiv, Ukraine.

12. Trutenko, A. (2014), "Foreign policy mechanism of Ukraine: structural and functional dimension of inter-institutional interaction", Ph.D. Thesis, Dnipropetrovsk, Ukraine.

13. Beljakov, A. and Matvejchev, O. (2009), Bol'shaja aktual'naja politicheskaja jenciklopedija [Big topical political encyclopedia], Eksmo, Moscow, Russia.

14. Boldonov, A., Bashinova, T. and Tarmakhanov, E. (2021), "Brief dictionary-glossary of political science", available at: https://politike-ru.translate.google.com/termin/politika.html?_x_tr_sl=ruand_x_tr_tl=enand_x_tr_hl=ruand_x_tr_pto=wapp#a1 (Accessed 30 Oct 2022).

15. Butenko, A. (1998), Sravnitel'naja politologija v terminah i ponjatijah [Comparative political science in terms and concepts], NOU, Moscow, Russia.

16. Vasilik, M. and Vershinin, M. (2001), Politologija. Slovar'-spravochnik [Political science. Dictionary-reference], Gardariki, Moscow, Russia.

17. Afonin, E.A., Bereznyj, Ya.V. and Valevs'kyj, O.L. (2010), Kontseptual'ni zasady vzaiemodii polityky j upravlinnia [Conceptual foundations of the interaction of politics and management], NADU, Kyiv, Ukraine.

18. Aliushyna, N. and Dorohan', O. (2021), "What is state policy and how to form it. Action. Digital education", available at: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfefindmkaj/https://osvita.dia.gov.ua/uploads/0/2270-detal_nij_skript_kursu_22derzhavna_politika_-22.pdf (Accessed 30 Oct 2022).

19. Flier, A. (1994), "On the new cultural policy of Russia", Social sciences and modernity, vol. 5, pp. 14—25.

20. Zhidkov, V. and Sokolov, K. (2001), Kul'turnaja politika Rossii: teorija i istorija [Cultural policy of Russia: theory and history], Moscow, Russia.

21. Karpuhina, O. (1997), "Cultural policy of the state in the context of reforming society", Abstract of Ph.D. dissertation, Moscow, Russia.

22. Shejko, V. (2001), Kul'tura. Tsyvilizatsiia. Hlobalizatsiia (kinets' XIX — pochatok XXI st.) [Culture. Civilization. Globalization (late 19th — early 21st centuries)], vol. 1, Foundation, Kharkiv, Ukraine.

23. Levchuk, L., Panchenko, V., Onischenko, O. and Kucheriuk, D. (2005), Estetyka [Aesthetics], Higher school, Kyiv, Ukraine.

24. Drozhzhyna, S. (2005), Kul'turna polityka suchasnoi polikul'turnoi Ukrainy: sotsial'no-filosofs'kyj ta pravovyj aspekty [Cultural policy of modern multicultural Ukraine: socio-philosophical and legal aspects], Donetsk, Ukraine.

25. Karlova, V. (2003), "State policy in the field of culture: essence and features of implementation in modern conditions", Abstract of Ph.D. dissertation, Kyiv, Ukraine.

26. Hrytsenko, O. (1994), Kul'turna polityka: kontseptsii j dosvid [Cultural policy: concepts and experience], Kyiv, Ukraine.

27. Berehova, O. (2004), "Communication aspects of the cultural policy of independent Ukraine", Kul'tura i suchasnist': Al'manakh — Culture and modernity: Almanac, vol. 2, pp. 49—58.

28. Borysenko, D. (2017), "State policy in the field of culture: its essence and implementation features", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia — Theory and practice of public administration, vol. 4, pp. 123—131.

29. Heidegger, M. (1993), Werke und Reflexionen verschiedener Jahre, Gnosis.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.

О. М. Дуброва,
к. пед. н., доцент, докторант, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8150-1215>

DOI: 10.32702/2306-6814.2022.21.110

ПІДХОДИ ДО ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ ДІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ НА ГЛОБАЛЬНОМУ, НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЛОКАЛЬНОМУ РІВНЯХ

O. Dubrova,
PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Doctoral candidate,
Interregional Academy of Personnel Management

APPROACHES TO THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION
IN THE CONTEXT OF THE ACTION OF INTELLECTUAL CAPITAL
AT THE GLOBAL, NATIONAL AND LOCAL LEVELS

У статті вперше розроблено підхід до інтернаціоналізації вищої освіти, що передає її експорт та імпорт (мобільності студентів, викладачів, ЗВО, освітніх програм, наукових досліджень) та дію інтелектуального капіталу органів державної влади та недержавних установ, суб'єктів господарювання та на ринках через призму глобальних, національних та локальних рівнів.

Розглянуто кожну з форм інтернаціоналізації вищої освіти. Мобільність студентів є найпоширенішою формою, яка передбачає переміщення людини, що має відношення до освіти (абітурієнта, студента, викладача, дослідника, академічного адміністратора) за кордон для здобуття освіти, підвищення рівня кваліфікації. Найбільш поширеною формою є навчання студентів узакордонних ЗВО або міжнародна освітня міграція, що поєднує переміщення людей між країнами на різний за тривалістю період з метою здобуття освіти та підвищення кваліфікації різного рівня. Також у цьому контексті можливо виділити навчальну міграцію, яка є складовою міжнародної освітньої міграції та описує переміщення між країнами міжнародних студентів для навчання у ЗВО.

Мобільність викладачів (інтелектуальна міграція) вважається другою за важливістю формою інтернаціоналізації, що ґрунтується на концепції міжнародного обміну знаннями та досвідом і сприяє розвитку зв'язків між ЗВО, а також підвищенню якості освіти та збільшенню міжнародного академічного визнання. Інтернаціоналізація освітніх програм може здійснюватися у трьох формах: франчайзинг, програми "близнюки", взаємне визнання програм.

Серед спеціалізованих програм підтримки мобільності викладачів виділено такі: окрема програма Нордплюс Горизонт, орієнтована на розвиток мобільності в рамках організації семінарів, конференцій, проведення досліджень та обміну досвідом; стипендії Марії Складовської-Кюрі для стипендій, що надаються на строк до 18 місяців; тривалість фази відрядження не може перевищувати трьох місяців, якщо термін стипендії більше 18 місяців, то фаза відрядження становить до 6 місяців; американська програма Фулбрайт, що дозволяє отримувати гранти для громадян США та інших країн для викладання.

Інтернаціоналізація наукових досліджень посилює співпрацю між представниками професорсько-викладацького складу у пріоритетних галузях науки, що також впливає на вирішення питань фінансування університетських досліджень, а також технічного оснащення, необхідного для досліджень.

Доведено, що навчання за кордоном стає для людей можливістю здобути якісну освіту, набути навичок та досвіду, а також стати ближчими до глобальних ринків праці, що пропонують велику віддачу від вкладених в освіту інвестицій. У свою чергу для приймаючих країн розширення міжнародної мобільності студентів є важливим політичним завданням, вирішення якого впливає на економічні та інноваційні системи, а також сприяє отриманню додаткового доходу, створенню знань, інновацій та зростанню економічних показників за рахунок інтеграції міжнародних студентів на національні ринки праці.

The article first developed an approach to the internationalization of higher education, which conveys its export and import (mobility of students, teachers, higher education institutions, educational programs, scientific research) and the action of intellectual capital of state authorities and non-state institutions, business entities and markets through the prism global, national and local levels. Each form of internationalization of higher education is considered. Student mobility is the most common form, which involves the movement of a person related to education (applicant, student, teacher, researcher, academic administrator) abroad for obtaining an education, improving the level of qualifications.

The most common form is the study of students in foreign higher education institutions or international educational migration, which combines the movement of people between countries for different periods of time with the aim of obtaining education and improving qualifications of various levels. Also, in this context, it is possible to highlight educational migration, which is a component of international educational migration and describes the movement of international students between countries to study in higher education institutions.

The mobility of teachers (intellectual migration) is considered the second most important form of internationalization, which is based on the concept of international exchange of knowledge and experience and promotes the development of ties between higher education institutions, as well as improving the quality of education and increasing international academic recognition. Internationalization of educational programs can be carried out in three forms: franchising, "twin" programs, mutual recognition of programs.

Among the specialized programs supporting the mobility of teachers, the following are highlighted: a separate Nordplus Horizon program, focused on the development of mobility within the framework of organizing seminars, conferences, conducting research and sharing experience; scholarships of Maria Sklodovska-Curie for scholarships granted for a period of up to 18 months; the duration of the business trip phase cannot exceed three months, if the scholarship period is more than 18 months, then the business trip phase is up to 6 months; the American Fulbright program, which allows you to receive grants for citizens of the United States and other countries for teaching.

The internationalization of scientific research strengthens the cooperation between representatives of the teaching staff in the priority fields of science, which also affects the decision on the financing of university research, as well as the technical equipment necessary for research. Studying abroad has been proven to be an opportunity for people to get a quality education, gain skills and experience, and become closer to global labor markets that offer a great return on investment in education. In turn, for the host countries, expanding the international mobility of students is an important political task, the solution of which affects the economic and innovation systems, and also contributes to obtaining additional income, creating knowledge, innovations, and increasing economic indicators due to the integration of international students into national labor markets.

Ключові слова: вища освіта, глобальний рівень, інтернаціоналізація, інтелектуальний капітал, локальний рівень, національний рівень.

Key words: higher education, global level, internationalization, intellectual capital, local level, national level.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасна вища освіта має свої особливості, які тягнуть за собою за собою зміну змісту та організації навчання, а також підходів до інтернаціоналізації вищої

освіти. Ці зміни є невід'ємною частиною прогресу. Так, технічні нововведення спричиняють зміну технологічних процесів і як наслідок зміни в управлінні ними та підготовки фахівців. Основним фактором, що стимулює зміни

Таблиця 1. Основні характеристики, що визначають мобільність студентів

Види мобільності	Характеристика
За строками	- короткострокова (горизонтальна): передбачає тимчасове (від 3 до 12 місяців) навчання у закордонному ЗВО – партнері (що приймає), з наступним перезаліком вивчених дисциплін (кредитів) у домашньому (що направляє) ЗВО (за потреби); - довгострокова (вертикальна) передбачає переїзд в іншу країну для навчання за циклом одного або декількох рівнів освіти з подальшим отриманням відповідного диплома або ступеня.
За напрямом переміщення	- в'їзна: показник якості вищої освіти, її привабливості на зовнішньому ринку, особливо у разі зростання конкуренції за залучення потоків мобільних студентів у умовах зростання кількості «якісних» ЗВО та скорочення кількості населення «студентського» віку; - виїзна: свідчить про прагнення здобути міжнародний досвід, а також про проблеми у системі освіти країни походження; також розглядається як легальний канал міграції до більш економічно розвинених, а також політично сприятливих країн.
За рівнем організації	- самостійна; - інституційна (із залученням міжнародних установ).
За формою	- фізична; - віртуальна: із застосуванням дистанційних технологій (доповнює фізичну).

в вищу освіту, є зростаючий потік інформації, який змушує як оновлювати знання у процесі навчання, так і постійно навчатися протягом усього життя (life long learning).

Великий вплив на освіту надають і зміни, що відбуваються в економічній сфері. Тепер у сучасному світі потрібна постійна професійна переорієнтація фахівців на всіх етапах їхньої кар'єри, що призводить до того, що освіту починають здобувати зрілі фахівці, що поєднують навчання з роботою та сім'єю. Це накладає на заклади вищої освіти необхідність змінювати методи та форми навчання, впроваджувати дистанційні технології та онлайн-курси.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання, що стосуються інтернаціоналізації вищої освіти, отримали широке висвітлення працях вітчизняних та зарубіжних дослідників. Механізми впливу вищої освіти на розвиток територій найповніше представлені у роботах Р. Батту, Б. Блюстоуна, Р. Хаггінса та ін. Питання функціонування ринку несировинних товарів та послуг (до яких відноситься і вища освіта) згідно з основними законами світової торгівлі і глобальної конкуренції найповніше представлені у роботах Р. Вернона, М. Портера, А. Сміта, Д. Рікардо та ін.

Однак дані дослідження не охоплюють весь спектр питань, що стосуються інтернаціоналізації вищої освіти. До того ж використовувані раніше механізми з нарошування обсягів експорту вищої освіти в Україні часто були недостатньо ефективні через точковий підхід та вузьку спрямованість.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою проведеного в поданій статті дослідження є розвиток підходів до інтернаціоналізації вищої освіти у

контексті дії інтелектуального капіталу на глобальному, національному та локальному рівнях.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

При цьому велике значення на світовому ринку освіти приділяється процесам інтернаціоналізації, інтеграції та глобалізації [1, 2, 3]. Глобалізація вищої освіти своєю метою ставить створення єдиного освітнього простору та формування світового ринку освіти за рахунок подолання бар'єрів за невід'ємної конкурентної боротьби за споживачів освітніх послуг. На відміну від глобалізації, що сприяє виникненню мозаїчної масової культури під впливом транснаціоналізації, інтернаціоналізація дозволяє зберегти суверенітет країн за рахунок інтеграції національних освітніх систем до світового освітнього простору. В умовах глобалізації інтернаціоналізація вищої освіти стає головним аспектом, що забезпечує сумісність освіти та формування єдиного освітнього простору з урахуванням економічних та соціально-політичних факторів.

Розглянемо кожну з форм інтернаціоналізації вищої освіти. Мобільність студентів є найпоширенішою формою, яка передбачає переміщення людини, що має відношення до освіти (абітурієнта, студента, викладача, дослідника, академічного адміністратора) за кордон для здобуття освіти, підвищення рівня кваліфікації. Основні характеристики, що визначають мобільність студентів, представлені у табл. 1.

Ця форма передбачає, що після закінчення терміну навчання чи стажування, її учасник повертається до країни походження. Найбільш поширеною формою є навчання студентів у закордонних ЗВО або міжнародна освітня міграція, що поєднує переміщення людей між країнами на різний за тривалістю період з метою здобуття освіти та підвищення кваліфікації різного рівня.

Таблиця 2. Форми інтернаціоналізації освітніх програм

Форми	Характеристика
франчайзинг	іноземний ЗВО заздалегідь із певними умовами дає дозвіл національному ЗВО на реалізацію його освітніх програм та видачу його диплома
програми «близнюки»	укладається договір між ЗВО на пропозицію спільних освітніх програм, з однаковими дисциплінами, формами контролю, навчальною літературою
взаємне визнання програм	При навчанні студента в приймаючому ЗВО йому перезараховуються дисципліни направляючого ЗВО і навпаки, наприклад, програми подвійних дипломів

Також у цьому контексті можливо виділити навчальну міграцію, яка є складовою міжнародної освітньої міграції та описує переміщення між країнами міжнародних студентів для навчання у ЗВО.

З метою стимулювання мобільності студентів розвивається ціла низка спеціалізованих програм, найбільш відомою серед яких є "Еразмус" з 1987 р., яка об'єднує проекти ЄС, що існували раніше, у сфері освіти, в тому числі Еразмус, Еразмус Мундус, Темпус, Леонардо да Вінчі, Каменіус, програму Жана Моне та ін. Існують регіональні програми мобільності, у тому числі: "Центрально-Європейська програма в галузі університетської освіти" — орієнтована на створення спільних програм у магістратурі та докторантурі, підтримує короткострокову мобільність студентів та викладачів країн-учасниць, об'єднує 16 держав від Польщі до Македонії та від Словенії до Молдови, не має централізованого фінансування, мінімальний внесок кожної країни-учасниці становить 100 щомісячних стипендій упродовж академічного року; "Програма мобільності Вишеградського фонду" підтримує проекти в галузі культури, освіти та науки, студентського обміну, розвитку туризму та трансграничного співробітництва на території Західних Балкан та країн Східного Партнерства, пропонує гранти на навчання в магістратурі та аспірантурі в одному з вишів країн Вишеградської групи, що складаються з двох частин, одержувачем однієї з яких є приймаючий виш; "Програма Нордплюс" — програма співробітництва у сфері освіти між Північними країнами та країнами Балтії, фінансується Радою Північних країн та охоплює рівні освіти першого та другого циклів університетської освіти.

Сюди ж можна включити національні програми мобільності, у тому числі: німецька служба академічних обмінів (DAAD) — найбільша організація, метою якої є просування німецької мови та культури та інтернаціоналізація вузів у Німеччині. Стипендія дозволяє на конкурсній основі проходити наукові стажування у Німеччині для іноземців та відвідувати закордонні виші громадянам Німеччини (щорічний бюджет до 400 млн євро на 100 тис. стипендіатів); програми Шведського Інституту — спрямовані на поширення інформації про Швецію за межами країни, організацію культурних та академічних обмінів та націлені на певний регіон чи окрему країну; програма Чівенінг — пропонує студентам з лідерськими здібностями зі 144 країн прийти навчання на магістерській програмі в одному з вишів Великобританії, щорічно виділяється 1500 стипендій, що повністю покривають усі витрати на проживання та навчання; стипендіальна програма Міністерства закордонних справ Франції — має щорічний бюджет до 100 млн євро та

пропонує студентам з окремих країн за межами ЄС можливості аналогічні до програми "Еразмус +"; австрійська служба обмінів (OEAD) — своєю метою має сприяння міжнародному науковому та культурному обміну, інтеграції в галузі освіти та академічної мобільності, здійснює підтримку на національному рівні програм ЄС та дозволяє отримувати стипендії в австрійських університетах, основна цільова аудиторія складається з аспірантів та молодих вчених, для яких найбільш привабливі програми для навчання в докторантурі, розраховані на 4—5 років; стипендіальна програма Міністерства освіти Нідерландів — розрахована на першокурсників бакалаврату та покриває лише частину витрат на навчання та проживання та країні; центр міжнародної мобільності Фінляндії (С1МО) — координує програми обміну, сприяє вивченню культури та фінської мови, а також надає стипендії молодим вченим та аспірантам на повний цикл навчання.

Мобільність викладачів (інтелектуальна міграція) вважається другою за важливістю формою інтернаціоналізації, що ґрунтується на концепції міжнародного обміну знаннями та досвідом і сприяє розвитку зв'язків між ЗВО, а також підвищенню якості освіти та збільшенню міжнародного академічного визнання. Зазвичай дана форма інтернаціоналізації передбачає поєднання дослідницької та наукової роботи з викладацькою діяльністю. Серед специфічних причин виникнення міграції викладачів можна виділити отримання додаткового досвіду, а також можливість займатися роботою, яка не доступна у домашньому університеті. Ця форма інтернаціоналізації є досить небезпечною для ЗВО, оскільки існують успішні практики з перекладу інтелектуальної міграції з тимчасової в постійну за рахунок системи управління в приймаючому ЗВО, що дозволяє ефективно залучати та утримувати кращих викладачів та дослідників.

Серед спеціалізованих програм підтримки мобільності викладачів виділити спеціалізовані дуже важко, оскільки часто вони дуже перетинаються з аспірантськими та докторантськими програмами, описаними вище, але окремо виділити такі: окрема програма Нордплюс Горизонт, орієнтована на розвиток мобільності в рамках організації семінарів, конференцій, проведення досліджень та обміну досвідом; стипендії Марії Складовської-Кюрі для стипендій, що надаються на строк до 18 місяців; тривалість фази відрядження не може перевищувати трьох місяців, якщо термін стипендії більше 18 місяців, то фаза відрядження становить до 6 місяців; американська програма Фулбрайт, що дозволяє отримувати гранти для громадян США та інших країн для викладання.

Рис. 1. Схема експорту вищої освіти через його інтернаціоналізацію

Інтернаціоналізація освітніх програм передбачає комплекс заходів, вкладених у реалізацію принципу вільного переміщення осіб у рамках європейського економічного простору, зазначеного у Римському договорі. Ця форма реалізується у вигляді здійснення мобільності всіх учасників науково-освітнього процесу, освітніх програм, постачальників освітніх послуг, а також виконання спільних академічних проєктів.

Транскордонна освіта може бути реалізована за допомогою використання інноваційних технологій в освіті. Серед найбільш затребуваних заходів можна виділити такі: введення в навчальні плани спеціальних міжнародних дисциплін, які будуть цікаві для всіх студентів, у тому числі "мобільних", а також включення міжнародних прикладів та тем до наявних дисциплін; розробка навчальних планів з урахуванням навчання на них міжнародних студентів (у тому числі іноземними мовами) та спрямованих на підготовку випускників до роботи в міжнародних компаніях; розробка навчальних планів з урахуванням вивчення особливостей професійної діяльності у двох чи більше країнах; розробка навчальних планів із обов'язковим модулем академічної мобільності для навчання в іншій країні.

Інтернаціоналізація освітніх програм може здійснюватися у трьох формах: франчайзинг, програми "близьки", взаємне визнання програм (табл. 2).

Інтернаціоналізація наукових досліджень посилює співпрацю між представниками професорсько-викладацького складу у пріоритетних галузях науки, що також впливає на вирішення питань фінансування університетських досліджень, а також технічного ос-

нащення, необхідного для досліджень. Стимулюють інтернаціоналізацію наукових досліджень різні міжнародні фонди, серед яких можна виділити індивідуальні гранти, наприклад, Американського коледжу спортивної медицини (для докторантів, які проводять дослідження в галузі охорони здоров'я, фізіології, фізичної активності та спортивної медицини); Ramujan Prize (гранти для молодих вчених-математик з країн, що розвиваються); державні австралійські гранти (для іноземних учених, які бажають розвивати науково-дослідний сектор Австрії); стипендії для жінок-дослідників від факультету Schlumberger (допомагають жінкам з різних країн отримати докторський або постдокторський ступінь у провідних університетах світу, займаючись дослідженнями в галузі наук, технологій, інженерії та математики); Horizon Europe ("Горизонт Європа") (програма ЄС, заснована на трьох ключових галузях — передовій науці, індустріальному лідерстві та соціальних викликах і надає підтримку широкій діяльності: від наукових досліджень до демонстраційних проєктів та інновацій, які готові до виходу на ринок.

Мобільність навчальних закладів спрямована на відкриття поза своєї країни представництв, корпоративних університетів, міжнародних та офшорних інститутів, спільних освітніх центрів, філій, тобто нових закладів вищої освіти. При цьому важливим є здійснення міждержавного співробітництва, що передбачає досягнення інтеграції на рівні зацікавлених держав шляхом підписання угод з урахуванням чинного законодавства. Таким чином можна представити схему експорту вищої освіти через його інтернаціоналізацію (рис. 1).

Таблиця 3. Типи інтернаціоналізації вищої освіти

	Країна	Особливості	Негативні сторони
Орієнтація на експорт	Розвинені країни (переважно англомовні)	Транснаціональні освітні послуги – предмет торгівлі	Комерціалізація освітніх програм
Змішаний тип орієнтації (експорт та імпорт)	Розвинені та країни, що розвиваються, зі своїми традиціями та особливостями (часто не англомовні)	Імпорт освітніх продуктів для посилення конкурентних переваг, експорт унікальних освітніх продуктів	Перетин «інтересів» іноземного імпорту та національних особливостей
Орієнтація на імпорт	країни, що розвиваються	Потреба у компетентних професійних кадрах	Втрата конкурентних переваг та національної ідентичності

Згідно з проведеними дослідженнями, було виявлено основні стратегії та типи інтернаціоналізації, які використовують провідні країни-експортери вищої освіти. З позиції стратегії країни щодо надання освітніх послуг на міжнародному ринку можна виділити основні типи інтернаціоналізації вищої освіти (табл. 3).

У свою чергу, стратегії інтернаціоналізації провідних країн експортерів вищої освіти можна об'єднати у такі групи (табл. 4).

Відповідно до проведеного аналізу можна дійти висновку, що при розробці механізмів з нарощування обсягів експорту вищої освіти країни використовують одну із стратегій інтернаціоналізації у чистому вигляді. Вони розробляють власні стратегії з комбінуванням

відповідних принципів кількох стратегій і навіть власних економічних, географічних, історичних, культурних та політичних особливостей та переваг, що є у власній системі вищої освіти, ролі національної мови та досвіду роботи у сфері міжнародного співробітництва.

Таким чином, можна зробити висновок, що найбільш ефективним підходом, що дозволяє досягти найкращих значень в аспекті інтернаціоналізації вищої освіти, є підхід, при якому інтернаціоналізація розуміється як результат діалектичної, складної взаємодії учасників ринку освітніх послуг на глобальному, національному та локальному (місцевому) рівнях, а також між цими рівнями, з урахуванням інтересів різних сторін (їх

Таблиця 4. Стратегії інтернаціоналізації провідних країн експортерів вищої освіти

Тип країни	Підходи та стратегії	Механізми
М'які продавці	Узгоджений підхід	- підтримка студентської та академічної мобільності (у тому числі надання стипендій та реалізація програм академічних обмінів); - програми сприяння розвитку (у тому числі створення інституційних партнерств у сфері вищої освіти)
	Стратегія розширення можливостей	- програми підтримки міжнародної мобільності та стимулювання для викладачів, адміністративного персоналу, вчених, студентів (у тому числі стимулювання їх повернення); - забезпечення іноземним ЗВО, викладачам, вченим сприятливих умов для комерційної освітньої діяльності (у тому числі заохочення створення спільних освітніх програм та інших партнерських відносин із місцевими представниками)
	Стратегія залучення кваліфікованої робочої сили	- стратегія маркетингу вищої освіти (у тому числі країновий підхід при просуванні освітніх програм за кордоном); - спеціальні програми для міжнародних студентів (у тому числі пропозиція освітніх стипендій та грантів); - програми зі збільшення кількості міжнародних студентів за рахунок надання можливостей працевлаштування (у тому числі ухвалення відповідного візового та імміграційного законодавства)
Жорсткі продавці	Стратегія отримання доходу	- диференційований підхід до оплати за освітні послуги для національних та міжнародних студентів; - підприємницька стратегія ЗВО на міжнародному освітньому ринку; - високий рівень захисту та підтримки міжнародних студентів; - автономія у ЗВО та висока репутація національної системи вищої освіти

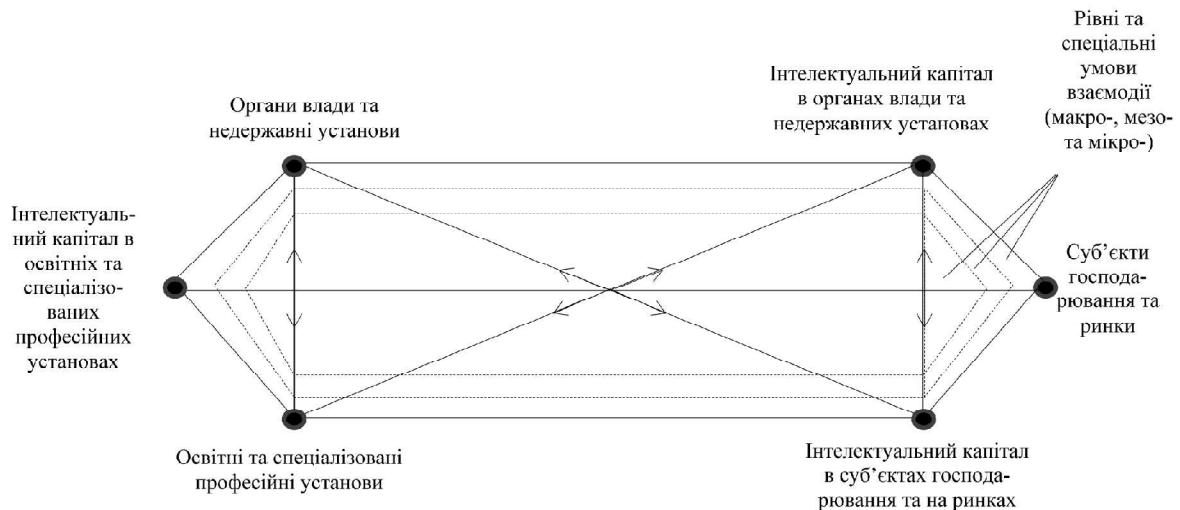

Рис. 2. Схема дії інтелектуального капіталу, що бере участь у процесах інтернаціоналізації вищої освіти на глобальному, національному та локальному рівнях

взаємопов'язаності та синтезу, досягнутих під час переговорів) на різних рівнях. Схема дії інтелектуального капіталу, що бере участь у процесах інтернаціоналізації вищої освіти, на глобальному, національному та локальному рівнях (відповідних макро-, мезо- та мікрорівнях) представлена нижче (рис. 2).

Використання авторського підходу дозволяє здійснювати інтернаціоналізацію за допомогою переломлення зовнішніх та внутрішніх факторів та впливів дії інтелектуального капіталу через призму глобальних, національних та локальних рівнів.

Таким чином можна зробити висновок, що навчання за кордоном стає для людей можливістю здобути якісну освіту, набути навичок та досвіду, а також стати ближчими до глобальних ринків праці, що пропонують велику віддачу від вкладених в освіту інвестицій. У свою чергу для приймаючих країн розширення міжнародної мобільності студентів є важливим політичним завданням, вирішення якого впливає на економічні та інноваційні системи, а також сприяє отриманню додаткового доходу, створенню знань, інновацій та зростанню економічних показників за рахунок інтеграції міжнародних студентів на національні ринки праці.

У свою чергу, для країн, що направляють студентів на навчання, ця ситуація може розглядатися як втрата талантів, яка може бути заповнена у разі повернення після закінчення навчання студентів додому або підтримки міцних зв'язків, які сприяють нарощуванню потенціалу рідної країни та її інтеграції у глобальні мережі знань. Для окремих ЗВО конкуренція за таланти з кожним роком стає все більш інтенсивною та глобальною. У цій ситуації зростає популярність університетських та інших інституційних рейтингів, які дозволяють оцінювати ЗВО: їхню якість, рівень навчання та можливості захарування.

ВИСНОВКИ

У рамках розвитку стратегій інтернаціоналізації дедалі більше ЗВО відкривають свої філії інших країнах або розвивають програми подвійних дипломів, змінюють правила прийому для іноземних студентів, переглядають освітні програми, заохочують викладання інозем-

ними мовами, а також використання онлайн-курсів та міжнародних стажувань викладачів як можливостей розвитку експорту освітніх послуг. Як наслідок, міжнародна діяльність ЗВО не лише розширюється за обсягом та масштабами, а й за складністю.

Література:

1. Altbach P. G. and Knight J. (2006), "The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities", NEA Almanac of Higher Education, Washington, DC: National Education Association, pp. 7—36.
2. Українське студентство за кордоном: дані до 2017/18 навчального року. 21.01.2019. URL: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-2017-18-navchalnoho-roku/> (дата звернення: 12.06.2022).
3. Knight J. (2007), Internationalization: Three Generations of Crossborder Higher Education. Lecture delivered at the India International Centre on 15 February 2012 by Jane Knight. http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/DiaryFiles/53511July92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf (дата звернення: 12.06.2022).

References:

1. Altbach, P. G. and Knight, J. (2006), "The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities", NEA Almanac of Higher Education, National Education Association, Washington, DC, pp. 7—36.
 2. cedos.org.ua (2019), "Ukrainian students abroad: data for the 2017/18 academic year", [Online], available at: <https://cedos.org.ua/researches/ukrainske-studentstvo-za-kordonom-dani-do-2017-18-navchalnoho-roku/> (Accessed 12 June 2022).
 3. Knight, J. (2007), "Internationalization: Three Generations of Crossborder Higher Education", Lecture delivered at the India International Centre on 15 February 2012 by Jane Knight, [Online], available at: http://www.iicdelhi.nic.in/ContentAttachments/Publications/DiaryFiles/53511July92012_IIC%20Occasional%20Publication%2038.pdf (Accessed 12 June 2022).
- Стаття надійшла до редакції 31.10.2022 р.*